

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ANAR RIZAYEV'İN “BEŞ MERTEBELİ EVİN ALTINCI
MERTEBESİ” ADLI ROMANININ FONETİK
İNCELEMESİ (AZERBAJCAN TÜRKÇESİ)**

Said Nuri ODABAŞOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARABÜK – 2013

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ANAR RIZAYEV’İN “BEŞ MERTEBELİ EVİN ALTINCI
MERTEBESİ” ADLI ROMANININ FONETİK
İNCELEMESİ (AZERBAYCAN TÜRKÇESİ)**

Said Nuri ODABAŞOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖKSÜZ

KARABÜK – 2013

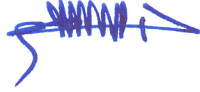

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖKSÜL'ün danışmanlığında,
Said Nuri' ODYAKASOĞLU tarafından hazırlanan bu
çalışma 23./09/2013 tarihinde jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir

Jüri Başkanı
Doç. Dr. Fotih AYDIN
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖKSÜZ
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../.....
tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)
Doç. Dr. Abdullah KARIZKAYA

Tez Bildirim Sayfası

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " **Anar Rızayev'in "Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi" Adlı Romanının Fonetik İncelenmesi (Azerbaycan Türkçesi)**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmada kullanılan doğrudan kendime ait olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

23/09/2013

Said Nuri ODABAŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	6
1. AZERBAYCAN TÜRKÇESİ	6
2. AZERBAYCAN EDEBİYATI	16
3. ANAR	28
3.1. HAYATI	28
3.2. SANATI	31
3.3. ESERLERİ	33
3.3.1. Ak Liman	35
3.3.2. Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi	37
3.3.3. Dante'nin Jübilesi	39
3.3.4. Macal.....	39
3.3.5. İlgı bağı	41
3.3.6. Ak Koç, Kara Koç.....	43
II. BÖLÜM	45
1. DİL İNCELEMESİ	45
1.1. SES BİLGİSİ	45
1.1.1. Ses Uyumları	45

1. 1.1.1. Ünlü Uyumları.....	45
1.1.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	45
1.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	48
1.1.1.2. Ünsüz Uyumsuzluğu.....	50
1.1.2. Ünlü Değişmeleri	52
1. 1.2.1. İncelme	52
1.1.2.1.1. a > ə Değişmesi	52
1.1.2.1.2. a > e Değişmesi	55
1.1.2.1.3. ı > i Değişmesi	55
1.1.2.1.4. u > i Değişmesi.....	58
1.1.2.1.5. u > ə Değişmesi	59
1. 1.2.2. Kalınlaşma	60
1.1.2.2.1. i > ı Kalınlaşması	60
1.1.2.2.2. i > a Kalınlaşması.....	60
1.1.2.2.3. e > a Kalınlaşması	61
1. 1.2.3. Genişleme	63
1.1.2.3.1. i > e Genişlemesi.....	63
1.1.2.3.2. i > ə Genişlemesi	66
1.1.2.3.3. u,ü > o,ö Genişlemesi.....	67
1.1.2.3.4. u > a Genişlemesi	69
1. 1.2.4. Ünlü Daralması.....	71
1.1.2.4.1. o > u-ü Daralması.....	71
1.1.2.4.2. ö > u-ü Daralması.....	72
1.1.2.4.3. e > i Daralması	72
1.1.2.4.4. a > i Daralması	74
1. 1.2.5. Ünlü Yuvarlaklaşması	74

1.1.2.5.1. a > o-ö Yuvarlaklaşması.....	74
1.1.2.5.2. e > o-ö Yuvarlaklaşması.....	76
1.1.2.5.3. ı > u-ü Yuvarlaklaşması	78
1.1.2.5.4. i > u-ü Yuvarlaklaşması	79
1. 1.2.6. Ünlü Düzleşmesi	80
1.1.2.6.1. ü > i Düzleşmesi.....	80
1.1.2.6.2. u > ı Düzleşmesi.....	81
1.1.2.6.3. ö > e Düzleşmesi	81
1. 1.2.7. Ünlü Türemesi	82
1.1.2.7.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi: (Protez).....	82
1.1.2.7.2. Kelime Ortasında Ünlü Türemesi: (Epentez).....	83
1.1.2.7.3. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi.....	83
1. 1.2.8. Ünlü Düşmesi.....	83
1.1.2.8.1. a Sesinin Düşmesi	84
1.1.2.8.2. e Sesinin Düşmesi	84
1.1.2.8.3. ı Sesinin Düşmesi	85
1.1.2.8.4. i Sesinin Düşmesi.....	86
1.1.2.8.5. u Sesinin Düşmesi	87
1.1.2.8.6. ü Sesinin Düşmesi	88
1.1.3. Ünsüz Değişmeleri.....	88
1.1.3.1. k- > q- Değişmesi.....	88
1.1.3.2. -k > -q Değişmesi.....	94
1.1.3.3. d- > t- Değişmesi.....	96
1.1.3.4. t- > d- Değişmesi.....	96
1.1.3.5. b- > m- Değişmesi.....	100
1.1.3.6. k > x Değişmesi.....	101

1.1.3.7. Kelime Sonunda b,c,d,g (ğ) Ünsüzlerinin Bulunması.....	104
1.1.3.8. k > y Değişmesi.....	108
1.1.3.9. ğ > y Değişmesi.....	108
1.1.3.10. -q- > -ğ- Değişmesi	111
1.1.3.11. -g > -ğ Değişmesi	112
1.1.3.12. -k- > -ğ- Değişmesi	113
1.1.3.13. p- > b- Değişmesi	114
1.1.3.14. b- > p- Değişmesi	116
1.1.3.15. ħ(hı) > x Değişmesi	117
1.1.3.16. f > v Değişmesi	119
1.1.3.17. v > y Değişmesi.....	120
1.1.3.18. g > k Değişmesi.....	121
1.1.3.19. m > n Değişmesi.....	123
1.1.3.20. -k- > -q- Değişmesi	124
1.1.3.21. k- > g- Değişmesi	125
1.1.3.22. g > q Değişmesi.....	126
1.1.3.23. -k > -y Değişmesi	126
1.1.4. Yer Değiştirme (Göçüşme)	127
1.1.5. İkizleşme	129
1.1.6. Ünsüz Düşmesi.....	132
1.1.6.1. Kelime Başında Ünsüz Düşmesi: (y- > ø düşmesi)	132
1.1.6.2. Kelime Ortasında Ünsüz Düşmesi: (l, r, n, y düşmesi)	134
1.1.6.2.1. “-l-“ Sesinin Düşmesi.....	134
1.1.6.2.2. “-r-“ Sesinin Düşmesi	135
1.1.6.2.3. “-n-“ Sesinin Düşmesi.....	135
1.1.6.2.4. “-y-“ Sesinin Düşmesi.....	135

1.1.6.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi: (r, t, h düşmesi)	137
1.1.6.3.1. “-r-“ Sesinin Düşmesi	137
1.1.6.3.2. “-t-“ Sesinin Düşmesi.....	137
1.1.6.3.3. “-h-“ Sesinin Düşmesi.....	137
1.1.7. Ses Düşmesi.....	138
1.1.8. –ağı(-evi) > -ov, -öv; -ev Değişmesi	138
1.1.9. Benzeşme (Asimilasyon)	139
1.1.9.1. İlerleyici Benzeşme	139
1.1.9.2. Gerileyici Benzeşme	140
1.1.10. Aykırılışma (Dessimilation).....	140
1.1.11. Kelime Sonunda Çift Ünsüz.....	141
1.1.12. Ünsüz Türemesi.....	143
1.1.12.1. Kelime Başında Ünsüz Türemesi.....	143
1.1.12.2. Kelime Ortasında Ünsüz Türemesi	144
1.1.12.3. Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi.....	145
1.1.13. Standart Dilin Dışında Mevcut Olan Ses Değişmeleri.....	145
1.1.13.1 Ünlülere Ait Ses Değişmeleri.....	145
1.1.13.2 Ünsüzlere Ait Ses Değişmeleri	147
SONUÇ	156
KAYNAKLAR	164
ÖZGEÇMİŞ	168

ÖNSÖZ

“Anar’ın ‘Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi’ Adlı Romanının Fonetik İncelemesi” adı altında toplanmış olan bu çalışmanın amacı, günümüz Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerini, günümüz Türkiye Türkçesinin fonetik özellikleriyle karşılaştırarak farklı yönleri ortaya çıkarmaktır.

Çalışmada, Türkiye Türkçesinin fonetik özellikleri temel alınarak Azerbaycan Türkçesi kelimelerinde görülen fonetik değişiklikler tespit edilmiştir. Fonetik farklılıkların yanında, romanda geçen Azerbaycan Türkçesine ait kelimeler ile bu kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları arasındaki ses benzerlikleri de incelenmiştir.

Bu çalışma; giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Birinci bölümde Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan edebiyatı, Anar’ın hayatı, sanatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde, romanın fonetik incelemesi yapılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde, tezin içeriği hakkında bilgi verilerek Batı Türkçesinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Birinci bölümde, ‘Azerbaycan Türkçesi’ başlığı altında Azerbaycan Türkçesinin tarihsel gelişimi, Azerbaycan Türkçesinin diğer Çağdaş Türk Lehçelerinden farklı olan fonetik özellikleri incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin Batı Türkçesi içindeki konumu, ses özellikleri, gelişme gösterdiği saha ve Türkiye Türkçesi ile olan bağları ele alınmıştır. Yine bu başlıkta Batı Türkçesinin yazı dili olma aşamasına ve Azerbaycan Türkçesinin bir lehçe olarak Osmanlı Türkçesinden ayrılma sürecine değinilmiştir. ‘Azerbaycan Edebiyatı’ başlığı altında Azerbaycan edebiyatının gelişim sürecine, belli başlı şahsiyetlerine ve Azerbaycan edebiyatında verilen eserlere dönemleriyle birlikte değinilmiştir. Üçüncü başlıkta ise Azerbaycan edebiyatının 60’lı yıllarının en güçlü temsilcilerinden olan Anar’ın hayatı, yetiştiği dönem, aile çevresi, eğitim süreci, sanatçının Azerbaycan edebiyatındaki konumu ele alınmıştır. Anar’ın yazmış olduğu diğer eserleri de bu başlık altında ele alınmış olup yazarın Türkiye Türkçesine çevrilmiş altı romanının özeti verilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan edebiyatı ve Anar hakkında verilen bilgilerden sonra tezin ikinci bölümünde, araştırma konusu olan ‘Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi’ adlı romanın fonetik incelemesine değinilmiştir. İkinci bölümde ele alınan ‘Ses Bilgisi’ on üç alt başlıkta incelenmiştir. Birinci başlıkta ünlü ve ünsüz uyumları incelenmiştir. Ünlü değişmelerinin ele alındığı ikinci başlıkta incelleme,

kalınlaşma, genişleme, ünlü daralması, ünlü yuvarlaklaşması, ünlü düzleşmesi, ünlü türemesi ve ünlü düşmesine değinilmiştir. Üçüncü başlıkta ünsüz değışmeleri ele alınmıştır. Daha sonra yer değıştirme, ikizleşme, ünsüz düşmesi, benzeşme, aykırılışma, kelime sonunda çift ünsüz ve ünsüz türemesi başlıkları altında kelime incelemesi yapılmıştır. Çalışma yaparken taranmış olan kaynaklarda kural olarak rastlanılmayan ses değışmeleri, incelenen roman içinde birden fazla kelimedede görüldüğü durumlarda kurallaştırılarak verilmiştir. İkinci bölümün sonunda ise ‘Standart Dilin Dışında Mevcut Olan Ses Değışmeleri’ incelenmiştir. Bu başlıkta ele alınan ses değışmeleri, incelemesi yapılan romanda sadece bir kelime üzerinde görülmektedir.

Çalışmadaki fonetik inceleme, romanda geçen Azerbaycan Türkçesi kelimeleri üzerinde yapılmıştır. Ses incelemesi yapılan kelimenin önce Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilmiştir. Bu kelimenin karşısında ise, ses değışmesini göstermek için Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı verilmiş olup kelime, eserde geçen cümle içinde gösterilmiştir. Romandan alınan cümlelerin romandaki geçtiğı yeri belirtmek için cümlenin sonunda, sırasıyla, romanın geçtiğı kitabın adı kısaltılmış olarak; sayfa sayısı ve geçtiğı paragraf numaralandırılarak verilmiştir. Ör:(SE 151/2) Bazı ses olaylarının romandaki kelime karşılığı çok fazla olduğı için çalışmaya romandan sınırlı sayıda örnekler alınarak yansıtılmıştır. Bu durumdaki kelimeler eserin değışik sayfa aralıklarından alınmıştır. Böylece romanın tamamı incelenmiş olup yapılan incelemede aynı ses olayı en fazla on beş kelime üzerinde örneklendirildi. Çalışmanın sonunda ise kaynakça ve özgeçmiş yer almaktadır.

Tez çalışmasında gösterdikleri yardım ve destekten dolayı tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Öksüz’e ve eşime teşekkürlerimi sunuyorum.

Said Nuri ODABAŞOĞLU

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
<i>Ar.</i>	: Arapça
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>Bs.</i>	: Baskı
<i>C.</i>	: Cilt
<i>Edb.</i>	: Edebiyat
<i>ET</i>	: Eski Türkçe
<i>Fak.</i>	: Fakülte
<i>Far.</i>	: Farsça
<i>İt.</i>	: İtalyanca
<i>Rus.</i>	: Rusça
<i>SE</i>	: Seçilmiş Eserleri
<i>Üni.</i>	: Üniuersite
<i>Vb</i>	: ve benzeri
<i>Yun.</i>	: Yunanca

ÖZET

**ANAR RIZAYEV’İN “BEŞ MERTEBELİ EVİN ALTINCI MERTEBESİ” ADLI
ROMANININ FONETİK İNCELEMESİ (AZERBAYCAN TÜRKÇESİ)**

Said Nuri ODABAŞOĞLU

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖKSÜZ

23.09.2013, 168 Sayfa

Anar Rızayev’in “Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi” adlı romanı üzerinde yapılan ve Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerinin Türkiye Türkçesi ile mukayese edildiği bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünden sonra ele alınan birinci bölümde; Azerbaycan Türkçesinin tarihsel gelişimine, alfabe değişmelerine, Türk lehçeleri arasındaki yerine ve içinde bulunduğu Oğuz grubunun ses özelliklerine değinilmiştir. Birinci bölümün ‘Azerbaycan Edebiyatı’ başlığında Azerbaycan edebiyatının dönemlerine ve dönemleri temsil eden önde gelen edebiyatçılara yer verilmiştir. Ayrıca birinci bölümde yazarın hayatı, sanatı, eserleri hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde fonetik inceleme yapılmıştır.

Sonuç bölümünde, çalışmanın dikkat çeken unsurları maddeler halinde sıralanmıştır.

Çalışmanın sonunda kaynakça ve özgeçmiş bulunmaktadır.

Anahtar Kelimler: Anar, Azerbaycan Edebiyatı, Fonetika, Azerbaycan Türkçesi

ABSTRACT

THE PHONETIC RESEARCH OF THE NOVEL “SIXTH STEP OF FIVE STEPPED HOUSE” OF ANAR RIZAYEV (AZARBAIJANI TURKISH)

Said Nuri ODABAŞOĞLU

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Assistant Professor Dr. Ahmet ÖKSÜZ

23.09.2013, Pages:168

Taking the novel “Sixth Step of the Five Stepped House” by Anar Rızayev; the phonetic characteristics of Azerbaijani Turkish is compared with Turkey Turkish in this study which consists of two parts.

After the introductory the first part covers the historical metanorphosis, alphabet excursion, the place in Turkish dialects of Azerbaijani Turkish as well as the sound characteristics of Oğuz Group where Azerbaijani Turkish is also takes place into.

In the first section which is highlighted as “Azerbaijani Literature”; the periods and the leading men of letters are discussed. Also, the author’s life, his arts, his works and productions are dedicated in the first part.

Phonetic analysis is done in the second section.

In the conclusion part, the significant elements of this study are presented by turns.

At the end of the study there are references and autobiography.

Key words are: Anar, Azerbaijani Literature, Phonetics, Azerbaijani Turkish.

GİRİŞ

Günümüzde, Türk dilinin ve yazı dili olarak da Türkçenin en eski dillerden biri olduğu bilinir. VIII. yüzyılda Orhun ve Yenisey yazıtlarıyla Türkçenin ilk yazılı metinlerine ulaşılmıştır. Bu metinlerde görülen yüksek dil özellikleri Türk dilinin yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmişi olduğunu bizlere göstermektedir. Sadece yazılı metinler değerlendirildiğinde, Türkçenin Göktürk devrinden başlayıp günümüze geliş süreci ele alınabilmektedir. Türk dili üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ise dilbilimcilerinin, Orhun ve Yenisey yazıtları öncesine önemle dikkat çektikleri görülmektedir.

Türk dili göçler sayesinde ve çeşitli kültürel etkileşimlerle geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bu yayılmayla değişik alanlarda farklı farklı gelişmeler göstermiştir. Bu farklılaşmanın en temel sebebi; farklı kültürlerle girdiği etkileşim ve değişik dillerle olan kelime alışverişidir. Bu sebeple Türk dilinin değişik yayılma alanları ve farklı dönemleri olmuştur. Bu dönemler ve alanlarda Türk dili, farklı fonetik ve morfolojik özellikler göstermiştir.¹

Yukarıda bahsedilen, Türk dilinin yayılma alanlarından biri olan Batı Türkçesi; Azerbaycan coğrafyası, Irak ve Suriye'nin kuzeyi, Anadolu, Balkanlar, Kırım ve Kıbrıs coğrafyasını da içine alan geniş bir coğrafyada 11. yüzyıldan günümüze kadar kullanılan bir dildir. İlk dönemlerinde bu bölgede konuşma dili olarak tekâmül eden Oğuzca, 13. yüzyıla kadar konuşma dili olarak varlığını sürdürmüştür. Bu zamana kadar bölgede Farsça ve Arapça hâkim olmuş ve Türk edip ve yazarlar tarafından da edebiyat dili olarak kullanılmıştır. İlk defa 13. yüzyılda Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde yazı dili olarak kullanılan Batı Türkçesi, 15. yüzyıla kadar bütün bu konuşma sahasında tek bir yazı dili olarak kullanılmıştır.² Ancak, bu durum Batı Türkçesi sahasında 'olga-bolga' denilen sorunu ortaya çıkarmıştır. Çok geniş bir sahayı kapsayan bu tek yazı bölgesi içinde, yazarlar yetiştikleri coğrafyanın ses ve konuşma özelliklerini eserlerine yansıttığından bir yazarın aynı eseri içinde bile farklı kullanımlarla karşılaşmıştır. Bu durum o dönemde, ağırlıklı olarak, Anadolu sahasının kendine özgü bir çizgide, Azerbaycan sahasının da kendine özgü bir çizgide seyretmesine neden olmuştur. 15.

---

¹ Prof. Dr. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 25-27.

² Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16-21.

yüzyılda tek yazı dili olarak gelişen Batı Oğuzcasındaki bu karışık diller sorunu yazı dilinin tam oturmadığını göstermektedir. Her iki coğrafyada ortak yazı dili olarak kullanılan Eski Anadolu Türkçesindeki morfolojik ve fonetik farklılıklar, bu sahada Batı Oğuzca ve Doğu Oğuzca diye oluşmaya başlayan Türkiye Türkçesinin ve Azerbaycan Türkçesinin temellerini atmıştır.³ Bu ayrılığın asıl temelleri siyasi ayrılıklarla atılmıştır. Batı Türkçesinin konuşulduğu geniş coğrafyada Akkoyunlu-Osmanlı devletleri kurulmuştur. Bu siyasi ayrılığın 16. yüzyılda Safevi devletinin kurulmasıyla daha da belirginleşmesi üzerine Batı Türkçesinin, Azerbaycan ve Osmanlı yazı dili diye ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Günümüze kadar devam eden bu ayrılık iki farklı dil gibi düşünülmemelidir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında görülen farklılaşmaların, belli başlı ses ve yapı olaylarıyla sınırlı sayıda fonetik ve morfolojik ayrılıklar olduğu görülmektedir.

13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili kullanan Türklerin bu yüzyıldan sonra coğrafi yayılma alanlarının genişlediği, farklı toplumlar ve kültürlerle ilişki içinde oldukları ve inanç değişikliği gösterdikleri görülmektedir. Türklerin 13. yüzyıldan sonra değişen yaşam tarzlarıyla birlikte dillerinde görülen kelime, ses, yapı değişiklikleri; Türk dilinin lehçe, şive, ağız gibi alanlara ayrılmasına sebep olmuştur. Türkçe'nin Eski Türkçe, Orta Türkçe, Çağdaş Türk Lehçeleri gibi dönemlere; Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Güney Türkçesi gibi bölgelere ayrılması bir bütün olarak düşünüldüğünde bu dönemler ve bölgeler arasında dilde, fonetik ve morfolojik açıdan birçok farklılıklar ortaya çıkmıştır.⁴ Çalışmada incelenmesi yapılan dil, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu bölgede ortaya çıkarak yazı dili olan Azerbaycan Türkçesidir. Batı Türkçesinin iki kolundan biri olan Azerbaycan Türkçesi aynı ses, yapı ve konuşma özelliklerini gösterdiği Osmanlı Türkçesinden 13. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ayrılmaya başlamıştır. Bu iki yazı dili aynı daire içinde farklı bir kol olarak ortaya çıkmışlardır. Ergin bu farklılaşmayı şöyle açıklar: “Azeri sahası Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki saha arasında görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahalli ayrılıklar çerçevesinde kalmış Azeri ve Osmanlı Türkçeleri, günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş, ayrı siyasi

³ Prof. Dr. Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 15-19.

⁴ Özkan, *a.g.e.*, s. 38-44.

idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünkünden farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabî bir tezahüründen başka bir şey değildir.”⁵

Azerbaycan Türkçesinin ve Osmanlı Türkçesinin aynı coğrafyadan kopup gelen tek milletin dilleri olması; Dede Korkut Destanları, Kadı Burhanettin, Fuzuli, Nesimi, Şah İsmail gibi, dönemlerine damgasını vurmuş şairlerin eserlerinin Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında ortak olarak benimsenmesi;⁶ Batı ve Doğu Oğuzcasının tek dil olarak değerlendirilmesinde etkendir.

Azerbaycan sahasında 14. yüzyıla kadar edebi alandaki gelişmeler hakkında fazla bir bilgi yoktur. Bu asırdan önceki dönemler hakkında Arapça ve Farsça kaynaklardan bilgiler elde edilmektedir. Dönemin önemli yazarlarından Şirvanlı Hakani, Nizami Gencevi gibi yazarlar eserlerini dönemin güçlü ve edebi dili olan, Türk devletlerince de benimsenen Farsça olarak vermişlerdir.⁷

15. yüzyıla gelindiğinde ise Azerbaycan sahasında Türkçenin kuvvetlendiğini görmekteyiz. Bunun başlıca sebebi; Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarlarının Türkçeyi ve Türkçe eserleri teşvik etmesi ve himayelerine almalarıdır. Dönemin en önemli şairlerinden olan Hamidi, Sururi ve Ali Şir Nevai'nin daha sonraki dönemlere de etkileri olmuştur. 16. yüzyılda baş gösteren, Hurufiliğin en büyük temsilcilerinden olan ve Türkçeye verdiği önemle tanınan Safevi hükümdarı Şah İsmail, Hatai mahlasını kullanarak şiirler yazmış ve Azerbaycan sahasının en önemli şairi olmuştur. Şah İsmail, sarayında Türkçeye verdiği önemle Türkçe'nin gelişmesine büyük önem vermiştir. Dönemin diğer önemli şairlerinden olan Fuzuli, sadece bulunduğu dönemde değil kendinden sonraki dönemlerde de etkisini uzun süre devam ettirmiştir. 17 ve 18. yüzyıllarında Azerbaycan coğrafyasındaki siyasi ve ekonomik gelişmeler; Rusya'nın siyasi baskısı; Osmanlı ile İran arasındaki savaşlar, bu dönemde önceki dönemlere göre Türkçenin gelişimini yavaşlatmıştır.⁸

19. yüzyılda ise, Azerbaycan üzerindeki Rusya ve İran baskısı giderek artar. Kuzey ve Güney diye iki bölgeye ayrılan Azerbaycan, edebiyatta da bölünme

⁵ Prof. Dr. Muharrem Eergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul, 1981, VII.

⁶ Prof. Dr. Gürer Gülsevin – Prof. Dr. Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, 2010, s. 3-20.

⁷ Sedat Adıgüzel, *Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2001, s. 43.

⁸ a.g.e., s. 43-45.

göstermeye başlar. Rusya'nın baskısı ve yönlendirmesiyle oluşan Kuzey Azerbaycan edebiyatının yanında, gelenekçi çizgide seyrini sürdüren İran Azerbaycanı edebiyatı vardır.⁹

20. yüzyıl, Azerbaycan edebiyatı için yeni bir dönüm noktası demektir. Türkiye'deki meşrutiyet hareketlerinden etkilenen Azerbaycan aydınları ülkelerinde özgürlük ve milliyetçilik düşüncesinin filizlenmesi yönünde eserler vermeye başlamışlardır. Dergi ve kitaplar toplum hayatında önemli bir yere sahip olmuş, gazete faaliyetleri artış göstermiştir. 1920'den sonra bölgede Sovyet hâkimiyetinin kurulması edebiyata büyük darbe vurmuş, sanatı ve edebiyatı Sovyet ideolojisine terk etmiştir. 1960'lı yıllara kadar devam eden bu durum, edebiyatta yeniden bağımsızlık demek olan 'Yeni Nesir'le sona ermiştir. Artık yazarlar düşüncelerini özgürce ifade edebilmekte ve toplum yararına eserler verebilmektedir. Bu dönemin en önemli konusu; toplumun ve bireyin problemleridir.¹⁰ Elçin Efendiyev, Anar Rızayev, Yusuf Samedoğlu, Mevlüt Süleymanlı dönemin önemli yazarlarıdır.

Azerbaycan Edebiyatında 'Yeni Nesir'in en önemli temsilcilerinden olan Anar Rızayev, 14 Mart 1938 Bakü doğumludur. Babası Resul Rıza ve annesi Nigar Refibeyli Azerbaycan'ın en güçlü şairlerinden olması hasebiyle Anar, sanat ortamında yetişmiştir. Aile yapısı ve babasının Azerbaycan'ın yenilikçi şairlerinden olması, Anar'ın sanatçı kimliğinde önemli rol oynar. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji bölümünden mezun olan, çeşitli dergi ve gazetecilik faaliyetlerinde bulunan Anar, "Azerbaycan Yazıcılar Birliği" başkanlığı görevini de sürdürmektedir. Romancı kimliği ile ön plana çıkan yazar, dürüst, topluma ve millete faydalı; gelenek ve göreneklerine bağlı, güçlü bir nesil arayışıyla eserlerini yazar. Psikolojik ve sosyolojik ağırlıklı eserler yazmıştır.¹¹ Günümüz Azerbaycan Türkçesini etkili bir biçimde kullanan yazarın, eserlerinde ağırlıklı olarak edebi dil kullanılmakla birlikte doğduğu ve yetiştiği yörenin, Doğu Grubu ağızlarının izlerine ve ses özelliklerine rastlamak mümkündür.

Batı Türkçesinin gelişimine bakıldığında Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ile mukayese edilirse bazı fonetik özellikler öne çıkar: Azerbaycan Türkçesinde iki tane *e* ünlüsü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak *ə*

⁹ *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰ Yavuz Akpınar, "Azeri Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 262-263.

¹¹ Ayşe Atay, *Beş Katlı Evin Altıncı Katındaki Adam*, Bengü Yayınları, Ankara, 2008, s. 17-35.

ünlüsü *e* ile *i* arası bir sesi karşılar. Büyük ünlü ve küçük ünlü uyumu oldukça sağlamdır. Bu sağlamlık uyuma uymayan yabancı kelimelerin de ünlü uyumuna uydurulmasıyla açık bir şekilde görülür. Ünsüzlerde Türkiye Türkçesinden farklı olarak gırtlaktan hırıltılı *h* sesi olarak çıkan *x* sesi gelişmesi yaşanırken *q* sesi de bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde kelime başındaki bütün kalın *k* sesleri *q* olur. Hece sayısı birden fazla olan kelime sonlarındaki kalın *k*'ler *q* olur. Bazı kelimelerin kelime başındaki *d*'leri *t*'ye, *t*'leri ise *d*'ye dönüşmüştür. Tek heceli kelimelerin sonunda bulunan *n* ünsüzünün etkisiyle kelime başı *m*'ler *b* ye dönüşmüş; Türkiye Türkçesinde kelime sonunda bulunmayan *b,c,d,g(q)* sesleri korunmuştur. İki ince ünlü arasında bulunan *ğ* sesi *y*'ye dönüştüğü gibi birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan *k* sesi, kelimenin ünlü ile başlayan bir ek almasıyla *y*'ye dönüşmüştür. Bazı kelimelerin başındaki *b* sesi *p*'ye; *p* sesi ise *b*'ye dönüşmektedir. Kelime içindeki *k* sesinin *x* sesine dönüşmesi de Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliklerindedir. Azerbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerde Türkiye Türkçesindeki karşılıklarından farklı olarak ikizleşme, göçüşme, ünsüz türemesi, benzeşme ve kelime sonunda çift ünsüz bulunması gibi ses olayları yoğun olarak görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu Türkiye Türkçesi gibi sağlam değildir. Ünsüzler ve ekler tonluluk ve tonsuzluk bakımından uyum göstermezler. İncelme, kalınlaşma, ünlü daralması, genişleme ve ünlü yuvarlaklaşması da Azerbaycan Türkçesindeki kelimelerde Türkiye Türkçesindeki kelimelere göre farklı özellikler gösteren ses olaylarıdır. Yukarıda kısaca bahsedilen Azerbaycan Türkçesinin fonetik özellikleri, roman incelemesinin bulunduğu 'İkinci Bölüm' de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Üzerinde çalışılan romanda fonetik incelemesi yapılan dil, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan; zengin kelime dağarcığına sahip; bilim, sanat ve kültür dili olan Azerbaycan Türkçesidir. Fonetik inceleme olarak ele alınan 60'lı yıllarda döneminin öncülerinden olan; Azerbaycanda hikâye ve roman türünün en önemli temsilcisi konumunda olan Anar, eserlerinde Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini en iyi bir şekilde kullanmıştır. Anar'ın fonetik incelemesi yapılan 'Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi' adlı romanında, Azerbaycan Türkçesinin ses özelliklerini tamamıyla görmek mümkündür.

I. BÖLÜM

1. AZERBAYCAN TÜRKÇESİ

Bilindiği gibi fonetik hadiselerin ana sebebi, en az çaba kanunudur. İnsanoğlu mümkün olduğu kadar az gayret sarf ederek, ses organlarını mümkün olduğu kadar az oynatarak kelimeleri telaffuz eder. Bilhassa dil üzerine hassasiyet göstermeyen okumamış kitleler, kelimelerin ve seslerin doğru telaffuzuna dikkat etmezler; hele çabuk konuşurken bu dikkatsizlik daha da artar ve bu durum pek çok ses hadiselerine sebep olur. Bunun karşısında okumuş insanlar, dikkatli konuşarak kelime ve sesleri doğru telaffuz etmeye çalışırlar; bu tutum ses hadiselerini bir dereceye kadar önler.¹² İlk bilinen yazılı kaynaklar olan Orhun abidelerinden edinilen bilgi ve abideler üzerinde yapılan incelemede Türk dilinin, ilk dönemlerinde tek bir dilin özelliklerini barındırdığı görülmektedir. Zamanla Türk topluluklarının göçleri, farklı kültürlerle olan ilişkileri, yaşam şartlarının değişmesi gibi sebeplerle dilde de fonetik değişiklikler ve özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Geniş coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının konuştuğu Türkçedeki zamanla oluşan bu fonetik ve morfolojik farklılıklar Türk dilinin, dil bilimcileri ve Türkologlar tarafından dönemlere ve bölgelere ayrılmasına neden olmuştur.¹³ Çalışmanın bu bölümünde Batı Türkçesinin Doğu ağızlar topluluğunu oluşturan Azerbaycan Türkçesinin genel hususiyetlerine ve tarihsel gelişimine değinilmiştir.

XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya Türklüğü için devamlı bir göç devridir. Bir kısım Türk kolları orada kendilerini muhafaza ederken bir kısım Türk boyları da batıya doğru göç ettiler. Batıya göç edenler de çeşitli coğrafyalara dağıldılar. Kimisi kuzeyi takip etti ve Karadeniz'in kuzeyine gitti. Bir kol Kafkaslarda konakladı, bir kol güneye indi, bir başka kol da Anadolu'ya girdi. Böylece büyük kitleler halinde göç eden Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır, Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayıldılar. Bu geniş coğrafi yayılış, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili halinde devam eden Türk dilinde bazı farklılaşmalara sebebiyet verdi ve Türkçe bir takım dallanmalara uğradı. Ancak her kol bir yazı dili kurma imkânı bulamadı, bu yüzden dilleri sadece konuşma dili olarak kaldı. Bazı sahalarda ise, meydana getirilen

---

¹² Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, "Türkçe İki Fonetik Temayül Üzerine", *Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 335.

¹³ Özkan, *a.g.e.*, s. 24.

yazı dilleri gelişme imkânı bularak günümüze kadar devam etti.¹⁴ Azeri, Fars, Türkmen, Kürt, Beluci, Arap vb. etnitelerden oluşan çok dilli, çok uluslu İran, Türk dilinin yaygın şekilde kullanıldığı ülkelerden biridir. Yetmiş milyonu bulunan İran mozaiğinde, Türk dilli toplulukların önemli bir nüfus oranına sahip oldukları bilinmektedir.¹⁵

Azerbaycan dilinin oluşmasını Oğuz boylarına bağlamaktayız. N. A. Baskalov, Azerbaycan dilinin asıl kökünü Oğuz boylarıyla ilgili görerek, çağdaş Türkmen, Gagavuz dilleriyle birlikte batı Türk dillerinin Oğuz koluna dâhil eder. Fakat Azerbaycan dilinin oluşmasında Kıpçak dillerinin de payı büyük olmuştur. N. Z. Gadjiyeva Azerbaycan'da yaşayan Azer halkının dili hakkında bilgi vererek, bir zamanlar Azer halkıyla birlikte Azerbaycan'da Türk dilli halkların da olduğunu belirtir. Miladın başında Hazar'ın güneyinde Elamityonlar yaşamış, bunların bir kolu kendilerini Okyuz (Bık) olarak adlandırmışlardır. Z. Yampolski'nin verdiği bilgiye göre, M. Ö. XIV. yüzyıldaki Essiri'nin Klinopis abidesinde, Türker'in Urmiye nehri boyunu mekân tuttuklarıyla ilgili bilgi vardır. Buna benzer bilgilere başka yazma eserlerde ve ilmi araştırmalarda da rastlanmaktadır. M.S. V-VII. yüzyıllarda Hazarlar hakkında yazılan eserler yoluyla meseleye bakacak olursak; bu bölgede Kıpçak dilli kitleler yaşamaktadır. Selçuklu Oğuzları'nın XIII-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan'a girmeleri, burada Kıpçak dilli halkların Oğuz diline geçmelerine sebep olmuştur.¹⁶

Azerbaycan Türkçesi 13. yüzyıl ve 14. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başlar. Sözü edilen dönemlerde Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi birlikte mütalaa edilmektedir. Dil özellikleri yönüyle Anadolu Türkçesi'nden farklı gibi gösterilen unsurlar aslında her iki Türkçe'de de aynıdır. Türkçe'nin iki büyük kolu olan Çağatay ve Osmanlı Türkçesi yanında Horasan'dan Anadolu'ya, Kafkaslardan Bağdat'a kadar, çok geniş bir sahada 14. asırdan beri hâkim olan Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi kadar güçlüdür.¹⁷ “Azeri Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dili koludur. Batı Türkçesinin esasını Oğuzca teşkil eder. Batı Türkçesi içinde zamanla iki daire ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Osmanlı Türkçesi, diğeri Azeri Türkçesidir. Demek ki Azeri

¹⁴ Özkan, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁵ Nurettin Demir – Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 117-118.

¹⁶ Abdulali T. Kaydorav – Meyirbek Orazov, *Türklük Bilgisine Giriş*, Kesit Yayınları, İstanbul 2010, s. 160-161.

¹⁷ Dr. Erdal Karaman, “Bağımsızlık Sonrasında, Türkiye Türkçesi'nden Azeri Türkçesine Geçen Kelimeler”, Qafqaz Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü, s. 1.

Türkçesi Doğu Oğuzca'sı, Osmanlı Türkçesi batı Oğuzca'sıdır."¹⁸ Gagauzca'dan sonra Türkiye Türkçesine en yakın Türkçe Azerbaycan Türkçesidir. Azerbaycan Cumhuriyetinde, Ermenistan'da, Gürcistan ve en kalabalık olarak İran'da konuşulmaktadır(Tebriz ağzı, Kaşkay-Eynallu ağızları). Irak'ta konuşulan Kerkük Türkçesi de Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak kabul edilmelidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus işgaliyle ikiye bölünen Azerbaycan'ın tarihinde Türkmençay antlaşması (1828) ile yeni bir dönem başlamıştır. Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine girerken, Güney Azerbaycan'da İran hâkimiyeti altına girmiş, dolayısıyla Azerbaycan Türklüğü iki farklı fikri ve kültürel, dini çevrede yaşamıştır. İslam'ın Şia geleneğine bağlı Güney Azerbaycanlılar bölgenin Lingua Franca'sı olan Farsçanın kuvvetli tesiri altında, İran kültürüyle iç içe yaşamaktadırlar.¹⁹ “Azərbaycan dili türk dilləri içərisində xüsusi bir yer tutur. Azərbaycan dilinin başqa sistemli dillərlə olan əlaqə və münasibəti çox genişdir. Bu dil bir tərəfdən ərəb, fars və rus dilləri, başqa tərəfdən İran qruplu (talış, kürd, tat) dilləri, digər tərəfdən müxtəlif iber-Qafqaz (gürcü, saxur, ləzgi, avar, udin, qırız, buduq, xinaluq və s.) dilləri, eyni zamanda erməni dili ilə əlaqədə olmuşdur.”²⁰

Türkçe 13. asırdan önce eski gramer yapısına, 13. asırdan sonra yeni gramer yapısına sahip olmuştur. Onun için 13. asırdan önceki devreye Eski Türkçe diyoruz. Batı Türkçesi, Türkçenin 13. asırdan sonraki yeni devrelerinden biridir.²¹ Osmanlı Türkçesinin yanı başında, Osmanlı Türkçesinden farklı olarak gelişen, Azerbaycan Türkçesinin inkişaf etmesinde farklı amillerin rol oynadığı görülmektedir. Bu amillerin en önemlileri, İlhanlılar döneminden başlayarak günümüze kadar yerleşim yeri olarak tercih edilen mekânların,²² etkileşime girdikleri kültürlerin maddi-manevi tesirleri, yerli kültür unsurlarının, tabii ve içtimai şartların birbirinden farklılık arz etmesi, İran dil ve medeniyetinin Azeri sahasına kuvvetli nüfuzu, Osmanlı İmparatorluğundaki Sünniliğe karşı Şiiliğin İran tarafından devlet mezhebi haline getirilmesi gibi durumlar²³ her iki Türkçenin hem ses özellikleri bakımından farklılık göstermesine hem de ayrı edebiyat kurarak müstakil bir gelişme göstermelerine sebep olmuştur.

¹⁸ Ergin, *Azeri Türkçesi*, VII.

¹⁹ Modern(Çağdaş) Türkçenin Oluşumu, Devirleri ve Türk Lehçeleri: Çağdaş Türkçe Döneminin Güney-Batı(Türk-Oğuz) Lehçeleri, <http://www.dilededebiyat.net/turkcenin-tarihi/modern-turkce-donemi/modern-turkcenin-guney-bati-lehceleri>, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2013.

²⁰ Səlim Cəfərov, *Müasir Azərbaycan Dili-Leksika*, İkinci Hissə, Şərq-Qərb, Bakı, 2007, 9.

²¹ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. VII.

²² Karaman, “Bağımsızlık Sonrasında...”, s. 2-3.

²³ M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, İstanbul, 1989, s. 14.

Diğer taraftan, 13. yüzyıldan itibaren Harzemşahların, Timurların, Moğolların Azerbaycan sahasına kadar gelmeleri, bu coğrafyada yeni Türk boylarının yerleşmesine, buralardaki Türk unsurlarının sayısının artmasına vesile olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Türkçe yerli ve yabancı dillerden kelimeler almaya başlar. Böylece Azerbaycan Türkçesinin edebi dilinin ortaya çıkması için uygun ortam hazırlanmış olur.²⁴ “Beylikler dönemini de içine alan bu dönemde, Farsça ve Arapçaya karşı Türkçeyi hâkim kılma mücadelesi ön plandadır. Gerçi, Oğuzca daha konuşma dilinden yazı diline geçme mücadelesinin başlangıcında olduğundan İslam kültürünün gerektirdiği yüksek seviyedeki ihtiyaçları karşılayabilecek durumda değildir.”²⁵ “Doğu Türkçesi ile Kuzey Türkçesi yazı dili olarak 15. asırdan sonra ikiye ayrılmış, 13-14. asırlarda Kuzey-Doğu Türkçesi adını verdiğimiz müşterek bir yazı diline sahip olmuşlardır. Böylece Türkçe başlangıçtan 13. asra kadar Eski Türkçe; 13. asırdan 15. asra kadar Batı Türkçesi ve Kuzey-Doğu Türkçesi; 15. asırdan 20. asra kadar da, Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi ve Kuzey Türkçesi devrelerini idrak etmiştir.”²⁶

Bulunduğu coğrafyada Türkçenin güçlü bir lehçesi olarak tekâmülünü tamamlayan Azerbaycan Türkçesi, bu bölgede konuşulan dillerle etkileşime girmiştir. VII. ve XIX. yüzyıllarda İslamiyet’in Azerbaycan’a gelmesiyle birlikte hayat tarzında görülen değişikliklerin yanında, Azerbaycan Türkçesi’ne Arapça kelimelerde girmeye başlar. İslamiyet’in kabulünden sonra Arapça’nın yanı sıra Azerbaycan Türkçesine Farsça’dan da kelimeler geçmeye başlar. Azerbaycan Türkçesi kuzeyde ise Rusça’nın tesirine müşahede olunur. Rusça’dan Azerbaycan Türkçesine geçen ilk ödünçlemelerin daha çok ilmi kavramları ifade ediyor olması dikkat çekicidir.²⁷ “XIII. yüzyıldan itibaren Azeri Türkçesi, Arapça ve Farsça ile birlikte devlet, ilim ve sanat dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Moğol istilası sebebiyle sarayda ve ordu çevresinde Moğolca da kullanılmış ve “nöker, lap” gibi kelimeler günümüze o yıllardan yadigâr kalmıştır.”²⁸

Bütün bu kelime alışverişlerinin; kültürel, ekonomik, siyasi, dini gelişmelerin Batı Türkçesinin yapı ve ses özellikleri bakımından birbirine yakın en önemli iki sahası

²⁴ Karaman, “Bağımsızlık Sonrasında...”, s. 2-3.

²⁵ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, “Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, 420.

²⁶ Ergin, *Azeri Türkçesi*, VII.

²⁷ Karaman, “Bağımsızlık Sonrasında...”, s. 2-3.

²⁸ Birsnel Oruç, *Azeri Türkçesinin Ses Özellikleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1988, VIII.

olan Batı Oğuzcası ve Doğu Oğuzcası arasında fonetik ve morfolojik farklılıklara sebep olduğu görülmektedir.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklılıkların ilk belirtileri Eski Anadolu Türkçesi devresinde başlamış, Osmanlıca içinde farklılaşma gitgide belirli hale gelerek kesinlik kazanmış, nihayet bugünkü ayrılıklar meydana gelmiştir. Demek ki iki saha arasındaki en geniş farklar bugünkü ayrılıklardır. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklar hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde görülür. Ancak bu farklar esas itibarıyla konuşma dilinde kalmış, ayrılıklar Azeri sahasında eskiden beri yazı diline fazla intikal etmemiş, Azeri sahası Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki sahadaki eserler arasındaki görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahalli ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir.²⁹ “17 ve 18. yy ’da dil özellikleri itibarıyla Azeri Türkçesi yavaş yavaş öteki Türk şivelerinden ayrılmaya başlar. Özellikle sözlü edebiyatın yazılı edebiyata dönüşmesi ile bu özellikler belirginlik kazanmaya başlamıştır.”³⁰ Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında, daha çok şivede kalan bu ayrılığın sebeplerini doğu Oğuzcasına Oğuz dışı Türk şivelerinin, bilhassa zaman zaman kuzeyden gelen bazı Kıpçak unsurlarının yaptığı tesir ile İlhanlılardan kalan bazı Moğol izlerinde aramak lazımdır. Bunlardan birincisi doğu Oğuzcasını batı Oğuzcasından bazı şekiller bakımından biraz farklı yapmış, ikincisi de Azeri Türkçesinde bazı Moğol asıllı kelimeler bırakmıştır. Bilhassa konuşma dili bakımından birbirinden farklı olan Azeri ve Osmanlı Türkçesi arasında başlıca ayrılıklar, kelime başındaki b – m, kelime içindeki k - q, ħ, ilk hecedeki e – i, kelime başındaki t – d ile akuzatif ve bazı fiil çekim şekilleri etrafında toplanır. Bu ayrılıklar daha çok konuşma dilinde kaldığı, yazı diline aksedenlerin ise ancak son devir Azeri Türkçesinde görülebildiği, Azeri sahasında yetişen başlıca edebi şahsiyetlerin bulunduğu 17. asırdan önce de doğu ve batı Oğuzcaları arasında kayda değer bir ayrılık bulunmadığı için bu iki Oğuz Türkçesi yazı dili olarak Batı Türkçesi adı altında bir bütün teşkil ederler.³¹ Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi birbirine çok yakın lehçelerdir. Bu iki lehçe kelimeleri kök itibarıyla tamamına

²⁹ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. VIII.

³⁰ C. Eralp Alışık, *Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri*, (İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, V.

³¹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 15-16.

yakını denebilecek ölçüde aynıdır. Azeri Türkçesinde kelime başındaki bütün kalın *k* 'ların *g* olması, birden fazla heceli kelimelerin sonundaki kalın *k* 'ların hırıltılı *h* 'ye dönmesi özelliklerini Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görürüz.³² Bu durum bu lehçelerin yazı dilinde gösterdikleri ses değişikliklerini konuşma dilinde ve yöresel ağızlarda göstermediğini, farklılaşmanın yazı diline nispeten konuşma dilinde çok daha az olduğunu göstermektedir.

“Azerbaycan Türkçesinin gelişmesinde büyük rolleri ve önemli katkıları olan edebi şahsiyetler arasında, Azerbaycan dillerinin yayılma alanları dikkate alındığında, Güney Azerbaycan'da Mirza Ali, Tebrizli Ali, Ali Tunda, Sehend, Şehriyar, Samed Behremgi; Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade, Cafer Cabbarlı, Celil Mehmed Kuluzade, Sabir, Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Mir Celal, Mirza İbrahimof, Bahtiyar Vahabzade, Nizami Genceli, Eli Veliyev, Sabir Rüstemhanlı gibi dilin gelişmesine katkı sağlayan şahsiyetleri saymak mümkündür.”³³

“Azerbaycan dili çok ağızlı dilleri içerisindedir. Dilciler Azerbaycan dilinde 4 ayrı ağız kolu olduğunu kabul ederler. Birinci kola Kuba, Bakü ağızlarını dâhil ederler ve doğu kolu olarak adlandırılırlar. İkinci kol batı kolu olarak adlandırılır ve buna Kazak, Gence, Karabağ ağızları dâhil edilir. Üçüncü kola Nuha ağızını dâhil ederler ve kuzey kolu olarak adlandırılırlar. Dördüncü kol güney kolu olarak adlandırılır ve kola Nahçıvan, Ordubad, Tebriz ağızları dâhil edilir.”³⁴ İncelememizde ele aldığımız Azerbaycan Türkçesindeki fonetikanın mevzuu: “Səslərin ümumi akustik və fizioloji cəhətləri, səslərin təsnifində tətbiq olunan ümumi prinsiplər, eləcə də vurğu, heca, intinosiye, səs, fonəm, səs sistəmi, səslərin dəyişməsi, əvəzlənməsi, kimi bir sıra məsələlərin nəzeri əsasları ümumi fonetikanın mövzusunu təşkil edir. Xüsusi fonetikada isə bu məsələlər ayrıca olaraq bu və ya digər konkret bir dil əsasında tədqiq olunur və həmin dilin özünə xas olan cəhətləri aydınlaşdırılır, hətta məxsusi qanunları müəyyənləşdirilir. Ümumi fonetikada ümumiləşdirilmiş halda verilmiş bir sıra qanunlar, təsnifat bu və ya digər dilin materialları əsasında nümünələrlə xüsusi fonetikada bir qədər də dəqiqləşdirilir.”³⁵ Azerbaycan Türkçesinde *a, e, ə, ı, i, o, ö, u, ü* olmak üzere 9 ünlü harf; *b, c, ç, d, f, g, ğ, ğ, h, x, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* olmak üzere 23 ünsüz harf

³² Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akaçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 165.

³³ Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1997, 5.

³⁴ Kaydarov, *a.g.e.*, 161.

³⁵ Əbdülzəl Dəmirçizadə, *Müasir Azərbaycan Dili-Fonetika*, Birinci Hissə, Şərq-Qərb, Bakı, 2007, 8.

bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak bulunan ə ünlüsü geniş ve açık söylenen, i ünlüsüne yakın telaffuz edilen bir ünlüdür. x ünsüzü hırıltılı *h'*dir. Azerbaycan Türkçesindeki Türkçe kelimelerin çoğu büyük ünlü uyumu kuralına uymakta, alınma kelimelerin ise bu uyuma uydurulduğu görülmektedir. Yabancı kelimelerde bulunmayan küçük ünlü uyumu kuralı Azerbaycan Türkçesindeki pek çok Türkçe kelimeye görülmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki kelimelerde, ünsüz uyumu yönüyle, ç ve d ile başlayan ünsüzlerin tanluluk ve tonsuzluk bakımından Türkiye Türkçesindeki gösterdikleri uyumu göstermediği ve ünsüz uyumunun olduğu görülmektedir.³⁶

Azerbaycan Türkçesindeki ünlü değişmelerini oluşturan temel kaideler şunlardır: Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerdeki kısa ve kalın ünlüler incelik. Bu değişim Azerbaycan Türkçesinin en tipik ses özelliğidir. Kelime başındaki ya da içindeki a ünlüsü ə'ye dönüşerek, kelime başında bulunmayan ı ünlüsü ise i'ye dönüşerek incelmıştır. Bu durum alınma kelimelerde de görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde ince olarak tekâmül gösteren *cevap>cavab*, *ezan>azan* gibi alınma kelimelerdeki ince ünlüler kalınlaşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde *itibar>e'tibar*, *ihsan>ehsan* gibi bazı alınma kelimelerde genişleme; *boynuz>buynuz*, *sofra>süfra*, *fetva>fitvə* gibi hem Türkçe hem alınma kelimelerde daralma görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde özellikle *b,m,p,f,v* ünsüzlerinin etkisiyle *a>o-ö*, *e>ö-o*, *ı>u* ve *i>ü* ünlülerinde yuvarlaklaşma görülmektedir.³⁷

Türkiye Türkçesine göre Azerbaycan Türkçesinde görülen karakteristik ünsüz farklılıklarını şu şekilde sıralayabiliriz: Kelime başlarındaki bütün kalın k sesleri, Azerbaycan Türkçesinde g olur. *kara>gara* Rusçadan alınma kelimeler bu kuralın dışındadır. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın k sesleri de g olur. Kelime sonunda bulunan k sesi iki ünlü arasında kalınca y'ye; kalın g ise ğ'ye döner: *derek>direye*, *bayrag>bayrağa*. Türkiye Türkçesinde d ve t ile başlayan ekler, Azerbaycan Türkçesinde sadece d'lidir: *atdır*, *gelmişdi*. Azerbaycan Türkçesinde kelime ortasında birbirini takip eden iki tonsuz ünsüzden ikincisi tonlu söylenir: *sekkiz* yazılır *sekgiz* okunur; *defter* yazılır, *defder* okunur. Türkiye Türkçesinde kelime

³⁶ Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 176-179.

³⁷ a.g.e., s. 178-180.

sonunda bulunmayan b,c,d,g sesleri Azerbaycan Türkçesinde kelime sonunda bulunabilir. Bu durum hem Türkçe hem Arapça ve Farsça kelimelerde görülür. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bazı y'ler Azerbaycan Türkçesinde bulunmaz; y'den sonraki ı ise çok defa i'ye dönüşür: *yıl>il, yıldırım>ildirim, yıldız>ulduz*. Kelime içinde o'dan sonra gelen v telaffuz edilmez; bunun yerine o uzatılır: *çovdar* yazılır *çōdar* okunur, *dovşan* yazılır *dōşan* okunur. Azerbaycan Türkçesinde bazı ünlülerin başında h sesinin türediği görüldüğü gibi bazı ön seslerdeki b'lerin m'ye dönüştüğü ve ön sesteki p-'lerin b- olduğu görülmektedir: *ör->hör-, ür->hür-; ben>men, bin>min; bez>pez, balçık>palçığ*. Azerbaycan Türkçesinde bol miktarda göçüşme olayı görülmektedir: *yaprak>yarpax, avrat>arvad*. Türkçe kelimelerin sonundaki –AgI ses grubu Azerbaycan Türkçesinde –Ov biçimine dönüşmüştür: *bukağı>buxov, kirağı>gırov*. Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerde Türkiye Türkçesinde iki ünsüz arasında ünlü türemesi görülürken Azerbaycan Türkçesinde bu kelimelerin asıl şekillerini korudukları görülmektedir: *hüküm>hökm, vakit>vaxt, devir>dövr*³⁸ Azerbaycan Türkçesinde görülen, kelime kökündeki a sesinin yerine e'nin, arka damak ünlüsü olan a'nın yerine ə sesinin geçmesi; sağır n diye adlandırılan ñ'nin bulunmaması; kelime sonunda sedasız ünsüzlerin yaygın bir şekilde kullanılması; kelimelerin ilk hecesinde o>u ve ö>ü değişmelerinin bulunması; kelimelere ek geldiğinde iki ünsüzün yan yana olacak şekilde birleşmesi, araya ünlü harf girmemesi; kelime içinde g ünsüzünün yaygın bir şekilde kullanılması; y sesinin tesiriyle a sesinin darlaşması; kelime ortasında ve sonunda v sesinin kendini muhafaza edememesi olarak görülen ses hadiseleri Azerbaycan Türkçesinin Doğu Grubunun fonetik özellikleridir.³⁹

Azeri ve Osmanlı dairelerini meydana getiren, Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki ayrılıkları doğuran sebeplere gelince, bunları şöyle toparlamak mümkündür: Birinci sebep, Eski Anadolu Türkçesidir, bu devredeki inkişaf ve karışıklıklardır. Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin oluş ve geçiş, devresidir. Bu devre öyle bir devredir ki bir yandan eskinin İzlerini taşımakta, bir yandan yeni geldiler ortaya çıkarmakta, bir yandan da yeni gelişme ve değişikliklere sahne olmaktadır.⁴⁰ Bunun neticesi olarak bu devre bir taraftan eski-yeni şekillerin, bir taraftan da değişik şekillerin bir arada kullanıldığı karışık bir devre manzarası arz eder. İşte bu karışıklık

³⁸ Prof. Dr. Ahmet Buran – Doç. Dr. Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 82-83.

³⁹ Dr. Erdal Karaman, "Azerbaycan Ağızları Üzerine Bir Deneme", Qafqaz Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü, s. 6-7.

⁴⁰ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. X.

daha sonra durulmuş, bu karışıklıkların bir cephesini Azeri sahası, öteki cephesini Osmanlı sahası tek ve kesin şekil olarak kabul etmiştir. Tercihler iki sahanın Eski Anadolu Türkçesindeki belirtileri istikametinde olmuş, karışık şekillerden bu devrede Azeri sahasında çok kullanılanlar Azeri Türkçesinin. Osmanlı sahasında çok kullanılanlar Osmanlı Türkçesinin kesin şekilleri olmuştur. Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasındaki *k — h, b — m* gibi değişikliklerden yuvarlaklaşma ve çekim farklarına kadar bir çok ayrılıklar hep bu Eski Anadolu Türkçesindeki karışıklıklara dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ana devresidir. İki kol bu devrede birleşmektedir. İkinci sebep kabile farklarıdır. Yani Azeri ve Osmanlı sahalarına yerleşen Oğuz boyları arasındaki ayrılıklardır. İki sahaya biraz ayrı Oğuz boyları yerleştiği gibi, Azeri sahası batıya geçicinin ilk durağı olarak boyların tabakalaşması bakımından da farklı bir manzara arz eder. Ayrı boylar ise ayrı ağızlar demektir. İşte Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki ayrılıklardan bir kısmını bu boylara dayanan ağız farkları teşkil eder. Birçok telaffuz ayrılıklarında, bazı fiil çekimlerinde (şimdiki zaman gibi) v.s. bu ağız hususiyetleri görülür.⁴¹ Üçüncü sebep, Batı Türkçesi dışında kalan diğer Türk şivelerinin tesirleridir. Bu tesir ilk temas bölgesi olarak tabii esas itibarıyla Azeri Türkçesi üzerinde görülür. Azeri Türkçesine sızmalar hem Doğu Türkçesinden, hem Kuzey Türkçesinden olmuştur. Bu da iki şekilde vuku bulmuştur. Azeri sahasına bir yandan Oğuz dışı bazı doğu ve kuzey Türk boyları gelip yerleşmiş, öte yandan Azeri Türkçesi temas ve yazı dili yolu ile Kuzey ve bilhassa Doğu Türkçesinden bazı unsurlar almıştır. Doğu Türkçesi ile edebi dil teması Osmanlı edebiyatında da olmuş, fakat bu umumiyetle bir edebiyatın öbür edebiyatı da takip etmesi ve bazı şairlerin tek tük Çağatayca şiirler yazması seviyesinde kalmıştır. Azeri’de ise yazarlar ve şairler, Osmanlıca ve Çağatayca arasındaki mevkileri dolayısıyla, uzun zaman iki yazı dilli olmuşlar; hem Batı Türkçesini, Azeri Türkçesini; hem Çağatayca’yı kullanmışlardır. Hatta bazı Azeri şiirlerinde iki yazı dilini tabii ve gelişigüzel bir şekilde birleştiren karma bir dil görülür. İşte bunların neticesi olarak Azeri Türkçesine diğer Türk şivelerinden, Osmanlı sahasında görülmeyen Oğuzca dışı bazı unsurlar sızmıştır, *-ni, -ni* akkuzatif eki bunun en tipik misalidir. Zamirlerin edatlara akkuzatifle bağlanması, *v-y, l-d, n-d* ses değişiklikleri, yuvarlak vokallerin darlaşması gibi hususiyetleri de bunlara ilâve edebiliriz.⁴² Dördüncü sebep Azeri

---

⁴¹ a.g.e.

⁴² a.g.e., s. X-XI.

Türkçesinde, İlhanlılar dolayısıyla, bazı Moğolca unsurların kalmış olmasıdır. Fakat bunlar fazla olmayıp *lap*, *nöker* gibi bazı kelimelerden ibarettir. Beşinci sebep her iki sahada görülen çevre tesirleridir. Her iki saha da ayrı komşu dillerden bir takım unsurlar almışlardır. Osmanlı Türkçesine bazı Yunanca ve İtalyanca kelimeler, Tanzimat'tan sonra da, bilhassa son zamanlarda batı dillerinden birçok kelime ve tabirler geçmiştir. Azeri Türkçesine ise; başlıca, Farsçadan ve Rusçadan bir takım unsurlar geçmiştir. Rusçadan geçen unsurlar bir kısım Rusça kelimelerle, soyadlarında görülen Rusça eklerdir. Farsçadan geçen unsurlar olarak da, bazı mahalli Farsça kelimelerin yanında, bilhassa ses tonu ile soru şekli ve *ki* 'li cümlelerin çokluğu dikkati çekmektedir. İşte belli başlı olarak bu beş sebepten dolayı Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında bir takım farklar mevcuttur. Bu farkların neler olduğu aşağıda gramer bölümünde teker teker tesbit edilmiş, böylece İki saha arasındaki ayrılıklar ortaya konmuştur. Ayrılıkların azlığı dolayısıyla, bunların tesbit, sonunda İnsanı Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığın ve birliğin tesbiti neticesini, götürmektedir. Gerçekten bu bahsi bu İki Türkçe sahası yazı dili olarak her zaman aynı çizgide birleşebilirler, birleştirilebilirler hükmü ile bağlayabiliriz.⁴³

Bütün bu durumlar değerlendirildiğinde, Türkçeden farklı bir “Azeri dilinden” bahsetmek anlamsız ve yanlıştır. Esasen 1936 yılına kadar Azerbaycanlıların adı resmen “Türk”, dillerinin adı da resmen “Türkçe” idi.⁴⁴ Bu nedenle, Batı Türkçesinin Azeri ve Osmanlı kolu arasındaki farklar ise esas itibarıyla ağız farkları, yani telaffuz ayrılıkları, ses ayrılıkları, fonetik ayrılıklardır. Şekil ayrılıkları, morfolojik ayrılıklar yok denecek kadar azdır ve onlarda diğer Türk şivelerinden sıçramışlardır.⁴⁵ “Türkçenin (“Osmanlı Türkçesi”nin değil!) en yakın akrabaları Azeri Türkçesi, Gagauzca ve Türkmencedir. 1960’lı yıllarda Amerikalı bir dil bilimcinin yaptığı anlaşılabilirlik (mutual intelligibility) testine göre Türkçe ile Azeri Türkçesi arasında %75-80 oranında anlaşılabilirlik vardır.”⁴⁶

Azerbaycan Türkçesi 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ancak 1922 yılından itibaren Azerbaycan’da Latin alfabesiyle ilk yayımlar başlamıştır. 1929’da resmen kabul edilen Latin alfabesi 1933 ve 1938’de bazı değişikliklere

⁴³ a.g.e., s. XI.

⁴⁴ Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, s. 256.

⁴⁵ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. X.

⁴⁶ Talat Tekin, *Makaleler. Çağdaş Türk Dilleri*, III, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005, 455.

uğrayarak 1939'a kadar devam etmiştir. 1939'da kullanılmaya başlayan Kiril alfabesi ise 1958 yılına kadar dört defa değişikliğe uğrayarak bağımsızlık dönemine kadar gelmiştir. 20 Kasım 1990'da Marmara Üniversitesinde yapılan alfabe toplantısının ardından 25 Aralık 1990'da Azerbaycan'da Latin alfabesine geçilme kararı alınmıştır. Bazı ufak değişikliklerle Azerbaycan son on yıldır Latin alfabesini kullanmaktadır.⁴⁷

2. AZERBAJYCAN EDEBİYATI

Üçüncü büyük lehçe olarak kabul edilen Azeri Türkçesi ile meydana getirilmiş olan Azerbaycan Türk Edebiyatı, Anadolu ile Orta Asya Türkleri Edebiyatlarını birleştiren bir konumda bulunmaktadır.⁴⁸ Azerbaycan edebiyatı; Kafkasya, Azerbaycan, İran, Irak ve Anadolu'nun doğusunda yaşayan Türklerin, Doğu Oğuzca diye tanımladıkları Türk lehçelerinin birleşiminden günümüze kadar getirdikleri bir edebiyattır.

Azerbaycan Türkçesinin özellikleri XII-XIV. yüzyıllarda doğmaya başlar. O dönemde Azerbaycan Türkçesi Anadolu Türkçesiyle iç içedir. XII. yüzyılda Ahmet Yesevi'de, XIII. yüzyılda Assalık'ta Oğuzca özellikler saptanır. Nevavi'de Çağatay Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinin izleri görülür. Bu yüzyıllarda Azeri-Anadolu Türkçesi ayrımı bulunmaz. Sultan Veled'de, Yunus'ta (XIV. yy.) Azerbaycan Türkçesinin özellikleri vardır. XV. yüzyıldan kalan Dede Korkut, Kadı Burhaneddin Divanı, Hasanoğlu'nun şiirleri, Ahmet Harami Destanı, Hatai, Nesimi ve Fuzuli'nin eserleri hem Anadolu hem de Azerbaycan sahasının ortak ürünleridir. Fuzuli ve Habibi'den sonra Azerbaycan Türkçesinin dil özellikleri giderek yoğunlaşır.⁴⁹

Azerbaycan'daki Türk Edebiyatı, bu bölgede Türk unsurunun tarih sahnesine çıkışıyla belirir. Kafkasya ve Azerbaycan yörelerinde Türk ırkının çeşitli boylarından insanların takip edilebilen varlığı – başlangıç noktası biraz münakaşalı olsa da – M.Ö. VII. yüzyılda bu yöreye gelmiş bulunan Sakalarla ve onları takip eden Hunlarla başlatılabilir. Elbette ki dönemlere ait yazılı edebiyat örnekleri ortada yoktur. Ancak çeşitli sebeplerle kalmış isimler (şahıs ve yer adları), arkeolojik buluntular ve bazı mimari kalıntılar bölgedeki zengin proto – Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Yine

⁴⁷ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 174.

⁴⁸ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁹ Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 73.

kökleri bu döneme kadar inen sözlü edebiyat örnekleri; masallar, efsaneler, anonim şiir parçaları tespit edilmiştir.⁵⁰ Azerbaycan edebiyatının bilinen, yazılı dönem, dediğimiz ve başlangıcını temsil eden eserlerinde, Azerbaycan Türkçesinin bu çok eski dönemine ait ses hususiyetlerinin, kelime benzerliklerinin ve edebi özelliklerinin görülmesi Azerbaycan edebiyatının çok önceleri olduğu bilgisini vermektedir.

“Azerbaycan Edebiyatı, Türkmen ve Çağatay (Müşterek Orta Asya Türk Edebiyatı) edebiyatları ile Türkiye Türklerinin edebiyatları arasında yer alır ve bu Türk edebiyatlarını birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görür.”⁵¹ Ahmet Bican Ercilasun, Azerbaycan Türkleri ile bizlerin aynı yerden koparak bu günkü topraklarımıza geldiğimizi ve kullandığımız Türkçe'nin de aynı olan Oğuz Türkçesi olduğunu söyler.⁵² Dede Korkut Destanlarının; Kadı Burhanettin'in, Nesimi'nin, Hatai'nin ve Fuzuli'nin hem Anadolu coğrafyasında, hem de Azerbaycan coğrafyasında ortak bir değer olarak benimsenmeleri ve okunmaları Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki edebi birlikteliğin göstergesidir.

Azerbaycan (veya Azeri) edebiyatı da bu yazı diliyle, tanımlanan coğrafyanın dışına taşacak bir genişlikte; Anadolu Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında bir köprü ve temas noktası oluşturarak gelişen edebiyattır. Azerbaycan sözlü edebiyatı, bir yandan sözü edilen coğrafyada Türklerin tarih sahnesine çıkışına, diğer yandan Türkistan'daki genel Türk kültürüne bağlıdır.⁵³

Azerbaycan edebiyatının gelişip şekillenmesinde Batı ve İslam medeniyetleri olmak üzere iki önemli kültür merkezinin tesiri olmuştur. Bunlardan İslam medeniyetinin etkisi daha çok XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortasına kadar hissedilmektedir. Batı medeniyetinin Azerbaycan edebiyatına tesiri ise bu ülke topraklarını işkâl eden Ruslar vasıtasıyla olmuştur. Bu bakımdan Gülistan(1813) ve Türkmençay(1828) antlaşmaları Azeri Türklerinin kaderinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Azerbaycan Toplumunda baş veren sosyal, siyasi ve kültürel gelişmeler edebi hayatın yönünü tayin eder bir mahiyet göstermiş, şekil ve türler yanında muhteva üzerinde de etkili olmuştur.⁵⁴ Azerbaycan edebiyatının seyri, siyasi egemenliğin

⁵⁰ Prof. Dr. Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18.

⁵¹ Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 74.

⁵² Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, s. 249-250.

⁵³ Prof. Dr. Yavuz Akpınar – Doç. Dr. Ferruh Ağca, *Çağdaş Türk Edebiyatları*, I, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 49.

⁵⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 1.

üstünlüğüne bağlı olarak gelişime göstermiş olup, Rus işgali aynı zamanda edebiyatın kendi olağan seyrinde gelişmesine olanak tanımadan, baskıcı ve denetimli bir şekilde gelişmesine yön vermiştir.⁵⁵

Arapların, Kafkasya bölgesini işgalleri ve uzun zaman yönetimleri altında tutmaları neticesinde bölgede İslam dini yayılmış; buna ve Arapların milli siyasetlerine bağlı olarak Arapça eserler yazılmaya başlanmıştır. VIII. asrın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'dan yetişmiş şahsiyetler arasında Arapça eserler vermiş olanlar “Mevali şairler” arasında yer almıştır. Bunlar arasında *İsmail İbn Yesar(Nisai)*; *Musa Şehevat*, *Ebülabbas el-A'ma* bulunmaktadır.⁵⁶ Daha sonra Selçukluların bölgede hâkimiyet kurmaları, Fars diline ve İran edebiyatına önem vermeleri, Farsçayı resmi dil olarak kabul etmeleri neticesinde Farsça bölgede yüksek bir edebi dil halini almıştır.

Çok eski tarihe sahip olan Azerbaycan'ın edebiyatı da çok eski tarihlere kadar dayanmaktadır. 12. ve 13. yüzyıllar arasında çok zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Azerbaycan Türklerinin, halk destanları ve âşık edebiyatı dikkate değerdir. Azerbaycan edebiyatı hakkında, klasik edebiyatının oluşmaya başladığı dönem olarak değerlendirilebileceğimiz, 14. yüzyıl sonuna kadar çok fazla bir bilgi yoktur. Bu dönemde de ulaşılan bilgiler Arapça ve Farsça kaynaklardan oluşmaktadır.⁵⁷ Azerbaycan edebiyatının yayılma alanı düşünüldüğünde bu çok normaldir.

Azeri lehçesiyle oluşmuş ilk anonim halk edebiyatı ürünü Dede Korkut Destanı'dır. Dede Korkut Kitabı bir kere Azeri sahasının eseridir. İçinde geçen yer ve kavim adları bunu açıkça göstermektedir. Fakat bunun yanı sıra eserin dili de bu sahanın damgasını taşımaktadır. Daha 14. asırda Kadı Burhaneddin'de belirtileri görünen Azeri Türkçesi Dede Korkut'ta artık belirli bir hale, elle tutulur bir hale gelmiş bulunmakta, böylece eserin dili kendi coğrafyasına ve etnik durumuna tamamiyle uygun düşmektedir. Dede Korkut Kitabının yalnız gramer yapısı, dil yapısı değil, üslubu da Azeri sahasının havasını taşır. Mecazi ifadelerden mümkün olduğu kadar uzak, mefhumları kendilerine en yakın asıl kelimeleriyle karşılayan gerçekçi, özlü ve yalın anlatış Azeri ifadesinin bariz vasfını teşkil eder.⁵⁸ “Bu diyalekt ile yazılmış ilk edebi ürünler de Hasanoğlu(ölümü 1261) adlı bir şairle Nesimi'nin(1369-1404) ve Sivas

⁵⁵ Adıgüzel, a.g.e., s. 56.

⁵⁶ Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 18.

⁵⁷ Adıgüzel, a.g.e., s. 43.

⁵⁸ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 352.

hâkimi Kadı Burhaneddin'in (1345-1398) şiirleridir. Azerilerin en ünlü şairleri ise Hatai mahlasıyla yazan Şah İsmail (81485-1524) ve Iraklı Fuzuli'dir(1498-1556).⁵⁹

Bu dönem içerisinde Azerbaycan'da yetişen büyük şairler Nizami Gencevi, Tebrizli Katran, Şirvanlı Hakani'dir. Bu şairler eserlerini Farsça olarak kaleme almıştır. Bu dönemde yaşayan şairlerin Farsça eserler vermesi, o dönemde bölgeye hâkim olan Türk devletlerinin Farsçaya verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. 13. yüzyılda bu sahada, Moğolların bölgeye gelmesiyle birlikte Türkçenin kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkçe şiiri bilinen ilk Azeri şair Şeyh İzzettin Esfarayani bu dönemim şairidir.⁶⁰ Kadı Burhanettin, Erzurumlu Kadı Darir ve Nesimi, edebiyatı hakkında bilgi sahibi olmaya başladığımız 14. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şairleridir.

Azeri edebiyatının başlangıç ve oldukça kısır devrinde, Azeri Türkçesi'nin bütün hususiyetlerini yaşatan Kadı Burhaneddin(1344-1398) olmuştur. İlk tahsilini babası Sivas kadısı Şemseddin Muhammed'in yanında gördükten sonra Mısır, Şam, Haleb'e seyahatler yapmış Mekke'yi ziyaret etmiştir. Daha yirmi yaşındayken, babasının vefatı üzerine Sivas kadılığına tayin edilmiş ve Emir Gıyaseddin'in kızı ile evlenmiştir. Kendi adına bir devlet kurmuş, 1397 yılında Akkoyunlu devletinin aşçısı tarafından öldürülmüştür. Çağının sayılı mütefekkir âlimlerinden sayılan Burhaneddin'in Arapça ve Farsça şiirleri dışında, gazel, rubai ve tuyuğlardan oluşmuş 1500 civarında şiiri içine alan bir Türkçe divanı vardır. Burhaneddin, Azeri ve Anadolu sahasının önemli ediplerinden olup, devrinde bölgede hâkimiyet kurmuş olan Fars edebiyatı akımının etkilerinden çıkarak halk şiirinin serbestliğinde ve kafiyeyle şiirler yazmıştır.⁶¹ Ayrıca şair, devrinde Türkçeyi edebiyat dili olarak kullanmış olan Türk edebiyatının önde gelen şairlerindendir.

XIV. yüzyıl ortalarına doğru Yakın Şark tarikatları yanında hususi bir yer tutan Hurufilik'in Azerbaycan edebiyatının tekâmülü üzerinde, oldukça mühim rolü olmuştur. Tebrizli Fazlullah Naimi (1340-1394) başkanlığında kurulan bu tarikat tamamıyla yeni bir cereyanı kendine temsil etmiş, bundan dolayı da İslam dini ile mevcut tarikatlara karşı mücadele cephesi açmıştır.⁶² Hurufilik tarikatının gerçek hususiyet ve görüşleri Azeri şairlerinden İmamaeddin Nesimi (1369? – 1417?) eserlerinde daha iyi ifadesini

⁵⁹ Talat Tekin – Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, Yıldız Yayınları, İstanbul, 2003, 150.

⁶⁰ Adıgüzel, *a.g.e.* s. 43.

⁶¹ Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 20-21.

⁶² *a.g.e.*, s. 21.

bulmuştur. Bundan dolayı da Nesimi, XIV. yüzyıl Azeri edebiyatının en mümtaz şahsiyeti ve yarattığı tesirin genişliği ve devamlılığı yüzünden de, umum Türk edebiyatının en büyük mümessillerinden biri olmuştur.⁶³

Bu dönemde ünü Azerbaycan'ı aşmış şairlerden birisi de Nesimi'dir. Hurufilik tarikatının en önemli temsilcilerinden biridir. Şiirlerinde Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça'yı da kullanmıştır. Bu dönemde tanınan diğer Azeri şairlerden bazıları şunlardır: Ahmed Bin Veys, Hoca Abdulkadir Meragi, Şah Kasım Envar.⁶⁴

15. yüzyıla gelindiğinde ise Türkçe daha çok kuvvetlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde eser verenlerin sayısının artması, Akkoyunlu ve Karakoyunlu sultanlarının edebiyata ve şiire önem vermesiyle bu döneme, Azerbaycan edebiyatının yükseliş dönemi de denilebilir.

Zengin edebi irse sahip olan Azerbaycan'da 15-16. yüzyıllarda şiir sanatı çok gelişmişti. Hakani, Nizami, Hasanoğlu, Nesimi gibi söz üstatlarından etkilenmenin yanında, dönemin devlet yetkilileri tarafından sanata ve sanat adamlarına destek çıkmanın da çok büyük etkisi olmuştur. Karakoyunlu Cihanşah (1436-1467) bizzat kendisi Hakiki mahlasıyla güzel şiirler yazmıştır. Akkoyunlu Uzun Hasan (1453-1478) ve oğlu Sultan Yakub (1478-1490) bilginleri himaye etmiştir. Şah İsmail'in şiirlere hamilik ettiği ve Hatai lakabıyla hem Azerbaycan'da, hem de Osmanlı Devleti'nde çok yayılan, halk ağzıyla şiirler yazdığı bilinmektedir.⁶⁵

Bu dönemin en önemli şahsiyetleri Kişrevi, Hamidi, Sururi'dir. Bu dönemin eserlerinde Ali Şir Nevai'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. 15. yüzyılda Azerbaycan Türkçesi'yle eser veren bu şairler 16. yüzyıldaki şairler üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu yüzyılda Safeviler'in Türkçe'ye ve Türkçe şiir yazan şairlere verdikleri önemden dolayı Türkçe şiirler yazan şairlerin fazla olduğu bilinmektedir. Şah İsmail de Hatai mahlasıyla şiirler yazmış ve sarayında bir şairler meclisi kurmuştur. Bu meclisin başında Gölçaylı Habibi bulunmaktadır. Dönemin meşhur şairleri arasında Sururi, Şahi, Matemî, Tüfeyli, Kasımı, Hayali, Haşimi sayılabilir. İlk Azeri aşığı olarak kabul edilen Kurbanî de bu dönemde yaşamıştır. Azerbaycan edebiyatının gelişmesine önemli katkılarda bulunan 16. yüzyıl devrinin en ileri gelen şairi olan Şah İsmail, Türkçe 'ye

⁶³ a.g.e., s. 22.

⁶⁴ Adıgüzel, a.g.e. s. 44.

⁶⁵ Prof. Hamlet İsaşanlı – David J. Draper – Khayala Mammadova, *Azərbaycan Araşdırmaları Jurnalı*, Khazar University, Baku, 2009, s. 379.

verdiği önemle döneminde Türkçenin edebiyat dili olarak gelişmesine, mertebe kazanmasına önemli katkıda bulunmuştur. Şah İsmail'in Divan, Nasihatname ve Dehname adlı eserleri 16. yüzyılın önemli eserleri arasına girmiştir. Sade bir dil kullandığı eserlerinde Hurufilik ve Şialığı yaymaya çalışmıştır. Halk edebiyatı şekilleri ve hece vezninin yanında aruz veznini de ustalıkla kullanmıştır. Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda hiç şüphesiz bu dönemin en büyük şairi Fuzuli'dir. Fuzuli'nin etkisi bütün Türk edebiyatında hissedilir. Azerbaycan Türk Edebiyatındaki etkisi 20. yüzyıla kadar devam eder.⁶⁶ Fuzuli, şüphesiz Anadolu sahası ve Azerbaycan sahasının en büyük şairi olarak kabul edilir. Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun, Divan ve Hadikatü's Süeda adlı eserleri Türk edebiyatının en çok bilinen eserleridir.

Devrin önemli şairlerinden biri de Güney Azerbaycan'ın Selmas şehrinde doğmuş, Türkçe ve Farsça divan sahibi, 1490'a kadar Akkoyunlu Sultan Yakub'un himayesi altında yaşamış olan Nimetullah Kişveri'dir. Şiirlerinde Çağtay Türkçesi ve Nevai'nin tesirleri çok açık olan Kişveri'nin ele geçen üç divanından ikisinin Özbekistan'da bulunması da onun İran ve Orta Asya şairleri arasında sevilip okunduğunu gösteriyor.⁶⁷

XVII. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında, Âşık edebiyatı dediğimiz Halk edebiyatının zirveye ulaştığı dönemdir. Şah İsmail'in bizzat kendisinin oluşturduğu, Hatai mahlasıyla temellerini attığı ve İran edebiyatından sıyrılmanın başladığı dönemin devamı olarak bu asırda koşma şeklinde, aruz vezninde yazılan gazellerin ve saz şiirlerinin geliştiği görülmektedir.⁶⁸ Bu dönemde halk edebiyatının gelişmesinde en önemli pay, halk edebiyatının ve edebi dil olarak Türkçenin kullanımının saray erkânı tarafından desteklenmesi ve devlet adamlarını bu türde eserler vermesidir. Bu durum halk edebiyatının geniş halk kitleleri arasında kabul görmesine ve benimsenmesine vesile olmuştur.

18. yüzyılda İran'daki Sefavi devletinin yıkılmasından sonra, Azerbaycan bölgesinde bağımsız hanlıklar ortaya çıktı. Bu karışık politik durumda birçok Azeri şair Fuzuli'nin üslubunda şiirler yazmayı sürdürdü. Yine bu dönemde filoloji çalışmaları da yapıldı. Nadir Şah'ın hizmetindeki Mirza Muhammed Han açıklamalı bir Çağatayca - Farsça lügat hazırladı. Bu lügatın birinci bölümünde Çağatay ve Azeri dilbilgilerinin

⁶⁶ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁷ Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 25.

⁶⁸ *a.g.e.*, s. 27-28.

karşılaştırmalı bir incelemesi yer alıyordu. 18. yüzyıl, eserlerinde dönemin politik ve toplumsal ortamını yansıtmaya çalışan yeni kuşak şairlerini ve çağdaş Azeri edebiyatını hazırlayan bir dönem olmuştur.⁶⁹ Edebiyat tarihçileri tarafından 18. yüzyılın kabul edilen en büyük şairi Molla Penah Vakıf'tır. Vakıf, Azerbaycan Edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Onun edebiyat üzerindeki etkisi ve ünü "Molla Penah Vakıf" mektebinin kurulmasına sebep olmuştur. Klasik şiire halk dilini ve halk edebiyatı nazım şekillerini katarak bu şiirin ufkunun genişlemesini sağlamıştır.⁷⁰ Vakıf'ın edebi yaratıcılığı Azeri şiir tarihine yeni bir çığır açmıştır. En büyük gayesi şiirlerinde yerli gelenek ve göreneği kurmak, halkın hayatını ve yaşayışını olduğu gibi idealize etmek, tamamıyla realizme sadık kalmak idi. Buna göre de yerli halk hususiyetleri bütün çıplaklığı ile onun şiirlerine aksettirilmiştir.⁷¹

Yüz yıllarca süren tarihi esnasında çok yönlü bir gelişme gösteren Azerbaycan edebiyatı, aynı zaman zarfında nesir alanında ülkenin siyasi durumundan dolayı daima hâkim vaziyette bulunmuş olan Fars edebiyatına karşı kayda değer ilerlemeler gösterememiştir. Nesir ve nazım, İran ve Azerbaycan'da uzun süre müştereken yol almışlardı, çünkü her iki ülkede bu edebi sahada Farsça kullanılıyordu. Fakat Azerbaycan Türkçesi XV. yüzyıldan sonra edebiyat dili olacak bir gelişme gösterdikten ve İran ile Azerbaycan edebiyatları dil yönünden birbirinden ayrıldıktan sonra bu iki edebiyat arasında amansız bir rekabet baş göstermiş ve bu da Azerbaycan nesrinin meydana gelmesine İran nesri, gerçi mani olmamışsa da, uzun bir süre geciktirmiştir. Bu gecikmenin bir başka sebebi de ana dillerin yanı sıra Farsçayı da rahatça anlayabilen Azerbaycan münevverlerinin, küçük tercüme ve dini muhtevalı mensur edebiyatı bir kenara bırakılırsa, mensur Azerbaycan edebiyatının inşası ile aslında pek ilgilenmemiş olmalarıdır.⁷²

1850'lerde, Rus istilasından yarım asır sonra, bütün Kafkasya gibi Azerbaycan'da da siyasi, sosyal ve iktisadi hayatta büyük değişiklikler ortaya çıkar. Cemiyet hayatındaki bu değişmelere paralel olarak Azeri edebiyatında da yeni düşünceler, yeni edebi türler görülür. Özellikle 1850'lerden sonraki yıllarda aydınlar arasında "maarifçi-demokrat" düşüncelerinin yaygınlık kazandığı görülür. Cemiyette

⁶⁹ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 44.

⁷⁰ *a.g.e.*, s. 47.

⁷¹ Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 32.

⁷² Halil Açıkgöz, *Türk Dünyası Edebiyatı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s. 181.

hüküm süren cahillik, gerilik, siyasi ve sosyal bozuklulara sert eleştiriler yöneltilir. Bu konuları işleyen edebi eserlerde istibdatla mücadele fikri işlenir, en geniş manada hürriyet arzusu, vatan ve millet sevgisi yüceltilir. Yeni edebiyat Avrupa'dan, Rus fikir hayatından gelen fikirlerin yanında, kendi ulusal kökenlerinden de beslenir. Klasik Doğu ve Türk edebiyatından insan sevgisi, adaletsizliğe ve zulme karşı mücadele, halkçılık gibi düşünceleri devralır.⁷³ Bu dönemin en büyük şairi, şiirlerinde “Seyyid” mahlasını kullanan, lirik şiirleri ve satirik manzumeleriyle şöhret kazanmış olan Seyit Azim Şirvani, Modern edebiyatın kurucularından Kassım Beg Zakir, Kutsi ve Hurşid Banun gibi şairler; modern Azeri edebiyatının en büyük temsilcisi, mütefekkir, tiyatro yazarı ve şair olan Mirza Feteli Ahundzade, hikâye ve roman türünde İsmail Beg Kutkaşanlı ile Sultan Mecid Ganizade gibi isimler bu dönem edebiyatının temellerini atmışlardır. Ahundzade, modern Azeri edebiyatının en önemli temsilcisidir. 1857 yılından itibaren ‘Alfabe’ meselesiyle uğraşan Ahundzade yoğun olarak tiyatro alanında eserler vermiştir. O tiyatroyu, cemiyeti terbiye etmek, kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmak, insan doğasındaki ihtirasların yol açtığı bozuklukları kaldırmak için bir araç olarak görmüştür. Düşüncelerini en iyi aksettiren eseri olarak bilinen ‘Kemalüddeve Mektupları’ adlı eseri İslamiyet’e karşı yazılmış ve dinin, toplumun ilerlemesi önündeki en önemli engel olarak görüldüğü kanaatlerinin oluştuğu bir eserdir. Dönemin diğer önemli bir şahsiyeti ise Lirik şiirleriyle ön plana çıkan Seyyid Azim Şirvani’dir. Rusya’da yayımlanan Türk gazetesi Ekinci’de şiirler ve makaleler yazmıştır. Şiirlerini hem Azerbaycan Türkçesi hem de Farsça ile yazmıştır. Şirvani dilin sadeleştirilmesinden ve herkesin anlayabileceği sade bir eğitim dili kurularak tüm okullarda okutulmasından yana idi. Bunun için ders kitaplarının sadeleştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple “Rebiü’l-etal” adında okullarda okutulmak üzere bir hikâye kitabı yazmıştır. Yazarın şiirleri ve diğer eserleri Modern Azerbaycan Edebiyatının gelişmesine önemli rol oynamıştır.⁷⁴

Azerbaycan’ın Rus istilası ile birlikte, Azerbaycan’da siyasi ve kültürel değişmelerinin yanında edebi alandaki değişmelerde devam etmiştir. Bu dönemin en önemli değişikliklerinden birisi de ‘hikâye’ türünde olmuştur. Azerbaycan edebiyatında batılı anlamda hikâye türü edebi sahada varlığını göstermeden önce halk edebiyatı

⁷³ Akpınar, *Çağdaş Türk Edebiyatları*, I, s. 55.

⁷⁴ Bkz. Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 44-67.

olarak varlığını sürdüren hikâye, Rus hâkimiyetiyle birlikte Batı edebiyatındaki ‘hikâye’ türüne paralel bir gelişim göstermeye başlamıştır.⁷⁵

Batı edebiyatındaki modern anlamda hikâye türünün Azerbaycan edebiyatındaki tekâmülünü izlerken, bu türün, birçok halkların edebiyatlarında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatındaki köklerinin de şifahi halk edebiyatına dayandığını hatırdan çıkarmamak gerektiği düşüncesindeyiz.⁷⁶ Azerbaycan edebiyatında manzum hikayenin güçlü temsilcileri olarak Nizami, Şah Kasım Envar, Mehmed Fuzuli, Abbaskuluğa Bakıhanlı, Kasım Bey Zakir ve Seyyid Azim Şirvani gibi isimler sayılabilir.⁷⁷

“Yakın Dönem” denilen edebi-tarihi merhale, Azerbaycan Türk Edebiyatı’nın 1920’li yıllardan başlayarak günümüze kadar gelen dönemini kapsıyor.⁷⁸ Azerbaycan edebiyatında modernleşmeyle birlikte yeni edebi türler de ortaya çıkar: Roman, modern hikâye, tiyatro eserleri, makale, tenkit, edebiyat tarihi vs. Aruz vezninin kullanımı giderek azalsa da günümüze kadar devam eder, tamamıyla ortadan kalkmaz. Gazel, XIX. yy.’ın sonlarından itibaren, konusunda ve dilinde bazı değişikliklere uğrayarak yok olmaktan kurtulur. Bugün bile birçok Azeri şairin gazel yazmakta olduğunu biliyoruz. Buna rağmen kaside, mesnevi gibi türler, yerlerini “poema” (manzum hikâye veya manzum roman) denilen nazım türüne bırakır.⁷⁹ Geleneğinde masallar, halk hikâyeleri, fıkralar, efsaneler ve bilmeceler gibi güçlü bir sözlü edebiyata sahip olan Azerbaycan edebiyatındaki bu değişim, yazılı modern edebiyata geçişin birden bire değil yavaş yavaş olduğu göstermektedir.

20. yüzyıl Azerbaycan’da önemli siyasi hareketlerin olduğu bir dönmedir. Bu devirde Türkiye’deki Meşrutiyet hareketi, Azerbaycan’da geniş yankı uyandırmıştır. Türkiye’de eğitim gören Azeri aydınları Azerbaycan’da özgürlük ve milliyetçilik düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. 1905 ihtilalinden sonra kısmi de olsa elde edilen özgürlük kendini edebiyat ve basında da hissettirir. Bu dönemde dergi ve kitapların sayısında önemli bir artış görülür. İrşad, Füyuzat, Hayat, Molla Nasreddin, Yeni Füyuzat, Açık Söz, Dirilik, Terakki, Taze Hayat, İttifak, Şelale bu dönemde yayın

⁷⁵ Atay, *a.g.e.*, s. 2.

⁷⁶ *a.g.e.*

⁷⁷ *a.g.e.*

⁷⁸ Prof. Dr. Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zzirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, (Haz. Doç. Dr. Yavuz Akpınar), Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 357.

⁷⁹ Akpınar, *Çağdaş Türk Edebiyatları*, I, s. 50.

hayatına başlayan gazete ve dergilerdir.⁸⁰ XX. yüzyılın başlarında ilerici aydınların bir kısmı Azerbaycan'da bedîî terakkinin, kültürel verasetin kesintisiz olarak devam edebileceğine inanıyor, mili cumhuriyetle “Sosyalist Azerbaycan”ın arasında miras-varis ilişkilerini bir köprü olarak görmeyi hala ümit ediyorlardı. Neriman Nerimov başta olmak üzere Bolşevizm’in sanatta, edebiyatta millilik ve demokrasi ideallerinin samimiliğine inanalar Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin daha ilk günlerinden itibaren bu yanlış milli-içtimai bir musibet olarak algıladılar ve şahsi bir facia olarak yaşadılar.⁸¹ 20. yüzyılda Azerbaycan'da siyasi yapının 1920'den sonra değişmesiyle birlikte edebiyat ve sanat anlayışında da değişiklikler olur. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla birlikte, edebiyat ve sanatta ‘yönelim edebiyatı’ başlamıştır. Sovyet ideolojisi, sanatı ve edebiyatı rejimin reklam aracı olarak gördüğünden dolayı sanatçıların birçoğu büyük bir baskı altında kalmıştır. Sovyet ideolojisini benimsemeyen yazar ve aydınların birçoğu, Sovyetlerin baskıya dayalı yönetiminde, özellikle Stalin döneminde terörle yüz yüze gelmişlerdir.⁸² II. Dünya Harbi'ne kadar Azerbaycan edebiyatı, “sosyalist cemiyeti kurma”, eski cemiyet hayatını ve insani değerleri değiştirip yıkma savaşına sahne oldu. Çoğu kere körü körüne ve tek taraflı bir anlayışla kaleme alınan eserlerin büyük bir kısmı, edebi değerden mahrum, siyasi propaganda ürünü olarak kaldı. Hele Stalin döneminde, kimse ağzını açmağa cesaret edemezken sanat eseri yaratmak, hem de gerçek değerler taşıyan güzel bir eser ortaya koymak oldukça zordu.⁸³

Azerbaycan'da gazetecilik XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Hasan Beg Zerdabi'nin İkinci gazetesi, Tiflis'te çıkan Ziya, Ziya-yı Kafkas, Keşkül ve Şark-ı Rus gazeteleri bu dönemin fikir ve sanat hareketlerini yönlendiren önemli yayın organlarıdır. Tiyatro alanında Ahunzade'yi Ncef Beg Vezirli ve Abdurrahim Bey Hakverdi takip eder. Müzik dalında en büyük isim Üzeyir Hacı Beyli'dir.⁸⁴ Çağdaş Azerbaycan şiirinde ağırlıklı olarak tabiat, dil, Azerbaycan, özgürlük gibi konuları işlenmiş olup, Bolşevizm'in ülkede uyguladığı zulümlerin de şiirin konuları arasında yer aldığı görülmektedir.

⁸⁰ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 51.

⁸¹ Karayev, *a.g.e.*, s. 359.

⁸² Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 47.

⁸³ Akpınar, *Çağdaş Türk Edebiyatları*, I, s. 89.

⁸⁴ Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 75.

Şekilde batı, muhtevada doğu geleneği ve Azerbaycan masal tefekkürünün cazibeli zemininde gelişen hikâye ve roman türü de Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Azerbaycan hikâye ve romanlarında kadın hakları, eşitlik, kahramanlık, savaş yılları ve savaşın getirdiği felaketler etkili bir şekilde işlenmiştir.⁸⁵

1960-90 yılları Çağdaş Azerbaycan Edebiyatının tarihinde hem mahiyet hem de fonksiyon ve şekil bakımından önceki 40 yıldan esaslı şekilde farklılaşan yeni bir merhale oldu. Hâkim askeri-totaliter rejimde az çok yumuşama, liberalleşme alametleri (Sovyetler Birliği KP XX. Kurultayı, “Şahsiyete perestiş” (Şahsı putlaştırma) nın itirafı şeklinde takdim olunan, lakin aslında, mevcut “kışla sosyalizmi”nin mahiyeti hakkında hakikat ve kanaat olarak dile getirilen siyasi-ideolojik itiraflar, peşin hükümler, baskı ve yasak kurbanları için ilan edilen hukuki, ahlaki, vicdani aklamalar, nihayet “demir perde”nin SSCB ile hem Batı hem de Doğu ülkeleri arasında sarsılması...) görülür görülmez edebiyat çoktan beklediği tarihi fırsattan derhal payını aldı. Bedî fikirin, enerjinin nehri “alt kattan” dışarı püskürdü, yer altı akıntıları açık havaya çıktı ve öncekinden kat kat engelsiz, sınırsız mecrada akmaya başladı.⁸⁶ “Altmışlar”ın her şeyden önce “insan”a bakışı derinleşti. “Altmışlar”, “insan” konusunu bedî edebiyata yeni konu, yeni problem olarak yeniden dâhil ettiler. Bu şekilde davranmakla, kendilerinden birkaç kuşak önceki neslin özel dikkat ve tahliline konu olmayan, yahut olsa da arka planda kalan şeyleri ön plana çıkardılar. Burada şahsiyete, ferde, manevi-psikolojik “derinliğe”, “içe” yönelen bedî ilgiden, zamanı, devri, manevi gerçekliği doğrudan doğruya içtimai sistem ve yapı” olarak değil, ondan daha önce vicdani, etik saltanat gibi, bir ahlak mihrabı gibi kavramaya çalışan bedî tahlil ve tetkikten söz ediyor.⁸⁷ 60. yıllardan başlayarak, küresel sosyal-siyasal atmosferin biraz ılıklaşması, SSCB’de ideolojik buhovların ve çemberlerin zayıflatılması sonucunda bedî yaratıcılık alanına-ortamına gelen genç yetenekler mevcut siyasi yapının eleştirisini veren eserler yazmaya başladılar. Bunların arasında İsa Hüseyinov, Mehmet Araz, Sabir Ahmetov, Anar, Ekrem Eylisli, Elçin, Sabir Rüstemhanlı, Alekber Salahzade, Ferman Kerimzade, Maksud İbrahimbeyov, Rüstem İbrahimbeyov, Mevlut Süleymanlı, Yusuf Samedoğlu, İsi Melikzade gibi nesir yazarı ve şairler vardır. Söz ve düşünce özgürlüğü, siyasi düşünce serbestliği, çoğulculuk, milli istiklal, sosyal adalet uğruna edebiyatta başlamış

⁸⁵ *a.g.e.*, s. 76.

⁸⁶ Karayev, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁸⁷ *a.g.e.* s., 380-381.

bu hareket 1970-90'lı yıllarda da devam ettirilerek, en nihayet, Azerbaycan'ın siyasi egemenlik, bağımsızlığını elde etmesi ile kendi gelecek amaçlarını hayata geçirmiş oldu. Bahtiyar Vahabzade (1925), Nebi Hazri (1924), Neriman Hasanzade (1931) gibi sanatçıların şiir ve dramaturjisinde de daha fazla halk tarihinin ders verici sayfaları, bu altyapıda lirik-psikolojik yaşantılar üstünlük oluşturmuştur.⁸⁸ 1960'lı yılların eserlerinde toplum problemleri ele alınmaya başlanmıştır. Kolhoz ve solhozlarda herkes mutlu yaşamamaktadır. Bireylerin toplumla toplumun bireylerle olan problemleri kendini göstermeye başlar. İnsanlar aşırı mutlu bireyler olmanın aksine iç dünyalarında problemler, maddi ve manevi değerleri düşünen ve iç dünyaları kuyucuya açılmış kişiliklerdir. Kısaca kahramanlar artık 'Sovyet Adamı' kalıbına uymamaktadır.⁸⁹ Anar'ın incelemesi yapılan romanındaki Zaur ve Təhminə'nin, bu dönem nesrinin roman karakterlerine uymakta olduğu görülmektedir.

Son dönem Güney Azerbaycan edebiyatı, sayı üstünlüğüne rağmen ne yazık ki siyasi alandaki başarısızlıklardan dolayı İran'da istisnalar dışında kendini yenileyememiş ve Farsça'nın üstünlüğüne boyun eğmiştir. Yalnızca, 1941-1946 yılları arasındaki Sovyet işgali sırasında, Kuzey Azerbaycan'ın tesiri ile Türkçe yoğunluk göstermiş, ancak hâkimiyetin 1946 yılında tekrar Farslara geçmesiyle Türkçe 1941-1946 yılları arasındaki seviyesine bir daha ulaşamamıştır. Bununla birlikte Şehriyar'ın 1954'te yetmiş altı kıtalık "Heyder Baba'ya Selam" adlı şiirini ilk kez Tebriz'de yayınlaması, Güney Azerbaycan'da olduğu gibi, Kuzey Azerbaycan ve tüm Türk dünyasında büyük bir heyecan yol açmış, birçok şair bu şiire nezireler yazmıştır. Şehriyar'ın 1964'te ikinci "Heyder Baba'ya Selam"ı yazmasından sonra Türkçe biraz daha güneyde soluk almıştır. Yine Bulud Karaçorlu Sehend'in Dede Korkut Destanı'nın nazma çekilmiş hali olan Sazımın Sözü'nü 1966'da Tebriz'de bastırması da Türklere Güney Azerbaycan'da, kendi tarih ve törelerini hatırlatmak amacı güden değerli bir çalışmadır. Bugün Güney Azerbaycan'da Türk edebiyatı, siyasi sebeplerden dolayı, Dr. Cevad Heyet'in yarı Farsça, yarı Türkçe çıkardığı Varlık dergisi dışında bir süreli yayına dahi sahip değildir. Günümüzde, Kuzey Azerbaycan'da resmi dilin Türkçe

⁸⁸ Edebiyat, Azerbaycan Edebiyatı Hakkında, http://www.azerbaijans.com/content_578_tr.html, Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2013.

⁸⁹ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 63.

olması, neşriyat ve kültür alanlarında kuzey ve güney Azerbaycan arasında büyük bir uçurumun doğmasına sebep olmuştur.⁹⁰

Hemen hemen her alanda eser veren ve gelişimini sürdüren Azerbaycan edebiyatı, bugün oldukça gelişerek, kendi milli varlık ve değerlerinden hareketle, konularında daha kendine özgü ve içerikçe gün geçtikçe zenginleşmiş, “insan” ve “toplum” merkezli gelişimini sürdürmektedir.

3. ANAR

3.1. HAYATI

Anar 14 Mart 1938 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de doğdu. Babası Rasul Rıza yurt dışında ve tüm Sovyetler Birliği ülkelerinde tanınan bir şair, annesi Azerbaycan'ın ünlü kadın şairlerinden olan Nigar Refibeyli, Refibeyliler ailesinden gelmektedir. Annesi, 1918 senesinde Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk bakanı Hudat Refibeyli'nin torunudur. Dedesi Elekber Bey Refibeyli ise Azerbaycan'ın ilk siyasi partisi olan “Difai” partisinin kurucularındandır. Büyük dedesi Memmedhan 19. yüzyılın ortalarında Rus askerlerine karşı savaşmış ve hapiste zehirlenerek katledilmiş bir Azerbaycan kahramanıdır. Memmed Han'ın oğlu olan ve aynı zamanda Anar'ın babası Resul Rıza'nın babası olan İbrahim Memmedhanlı ise ticaretle meşgul olmuş ve bir dönem Gökçay'da mirzalık yapmıştır.⁹¹

Nigar Refibeyli ve Resul Rıza Azerbaycan halkının gönlünde taht kurmuş aydınlardandır. Resul Rıza, 1910 yılında Göyçay'da doğmuştur. İlk tahsilini de 1924 yılına kadar bulunduğu Göyçay'da tamamlamıştır. Şair daha sonra eğitimini muntazam bir şekilde devam ettirme fırsatı bulamayıp çeşitli okullarda tahsil görmüştür. Azerbaycan İلمي Tetkikat Enstitüsüne girmiş ve felsefe alanında ihtisas yapmıştır. “Azerbaycan Devlet Mükâfâtı”(1950), “Halk Şairi” fahri adı (1960) ve “Sosyalist Emeği Kahramanı”(1980) unvanlarına layık görülen şair, üç defa da “Lenin Ordeni”(nişanı) almıştır. Azerbaycan'da modern şiirin kurucularından olan Resul Rıza'nın şiirlerinde Nazım Hikmet ve Mayakovski'ye yakın bir üslup ve biçim göze

⁹⁰ Ergin, *Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri*, s. VI-VII.

⁹¹ Atay, *a.g.e.*, s. 17-19.

çarpılmaktadır.⁹² “Öz növbəsində R.Rıza əqidə və sənət dostu, həmkarı haqqında həmişə böyük qayğı və məhəbbətlə yazmışdır, müasir dünya şə’rindəki onun təkrarsız mövqeyini qiymətləndirmişdir. R.Rıza eyni zamanda N.Hikmətlə dərin, alovlu, müdrik poetik misralar həsr etmişdir. Bu şə’rlərdə bir Nazim Hikmət həsrəti, bir Nazim qüssəsi və nisgilliyi vardır.”⁹³ Nigar Refibeyli isə 1913 yılında Gence’de doğmuştur. Azərbaycan’ın tanınmış ailelerinden birinin kızı olan Nigar Hanım, kültürlü, aydın bir muhitte yetişmiştir. Küçük yaşlarından itibaren çok iyi derecede öğrendiği Rusça ile başta Batı Avrupa olmak üzere dünya edebiyatını tanıma imkânına sahip olmuştur. Moskova’da Pedegoloji Enstitüsünün Edebiyat Bölümünden mezun olan Nigar Hanım edebi faaliyetlerine 1930’larda başlamıştır. Daha çok hece vezniyle aşk şiiri nazım şekillerine bağlı kalarak, yeni mazmunlar ve kendine has ifade vasıtalarıyla açık, kolay anlaşılır bir halk diliyle şiirler yazmıştır.⁹⁴

Aydın bir ailede doğan, yazar ve şairler ortamında büyüyen Anar’ın edebiyata ilgisi doğal olarak çocukluk yıllarında başlar. Babası Resul Rıza, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önemli ve yenilikçi şairlerindendir. Bu yenilikçiliği ve edebiyat camiasınca kabullenilmesi zor modernizeciliği nedeniyle SSCB’nin Yazarlar Birliği kurultaylarında eleştirilmiştir.

Anar, müzik okulundan sonra edebiyata olan ilgisi dolayısıyla üniversitede tercihini filoloji bölümünden yana kullanmıştır. Bu dönemde Rusya’da bulunan Resul Rıza eğitimine çok önem verdiği oğluna yazdığı mektuplarla öneride bulunur. Resul Rıza oğlunun sayısal ağırlıklı bölümlerde okumasını çok ister, bu düşüncesini; “özel bir eğitim görmeden gazeteci, yazar, tarihçi hatta filozof bile olan çok sayıda kişinin olduğunu, ama eğitim görmeden mühendis, doktor gibi mesleklerle uğraşmanın çok zor olduğunu”⁹⁵ belirterek ifade eder. Ancak babasının bütün bu telkinlerine rağmen Anar 1955 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi filoloji bölümünü kazanır. Beş sene eğitim gördüğü bu üniversiteden 1960 yılında mezun olur. 1961-1962 yıllarında Devlet radyo ve Televizyon Kurumunda editör olarak çalışır. 1962 senesinde müzik okulunda sınıf arkadaşı olan Zenfira Seferova ile evlenir. Anar’ın eşi ile tanışmaları musiki mektebi yıllarından olmuştur. Zemfira Hanım, iki defa Stalin ödülü almış, tanınmış petrol

⁹² a.g.e., s. 18.

⁹³ Komite, *Professor Məmməd Mübariz Əlizadənin Anadan Olmasının 90 İlliyi Münasibətilə Elmi Konfransın Materialları*, Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünəşliq Fakültəsi, Bakı, 2001, 480.

⁹⁴ Atay, a.g.e., s. 19.

⁹⁵ Anar Rızayev, *Eserler*, III. cilt, Bakü, 2004, 16.

mühendislerinden Yusuf Seferov'un kızıdır. Moskova'da yüksek sinema eğitimi gördükten sonra aynı yerde 1964 senesine kadar Yüksek Senaryo kurslarında okur. Anar, 1964 yılında Yazarlar Birliğinin ve Sinemacılar, Gazeteciler, Tiyatrocular Birliğinin üyesi olmuştur. Anar 1968-87 yılları arasında "Gobuston" sanat dergisinde başyazarlık yapar ve 1991 yılında 9. kurultayda Yazarlar Birliği'nin başkanlık görevine oy birliği ile seçilir ve halen bu görevini sürdürür. 1983 yılında Asya-Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesinin başkanlığına getirildi ve aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye Dostluk Cemiyetinin de başkanıdır.⁹⁶

Anar, 1988 yılında başlayan Azerbaycan milli-siyasi hareketinin içinde de yerini alarak birçok mitinge katılmış ve buralarda yaptığı konuşmalarla halkın sesi, halkın itirazı olmuştur.⁹⁷

Anar, Azerbaycan edebiyatında 1960'lılar olarak kendilerinden söz ettiren bir edebi kuşak içerisinde faaliyetlerine başlamıştır. 1960'lı yılların edebiyatı, Azerbaycan edebiyatının genel seyrinde önceki kırk yıldan farklılaşan bir mahiyet göstermektedir. Birçok edebiyat araştırmacısı tarafından Azeri edebiyatında "yeni bir devrin başlangıcı", "bir dönüm noktası", olarak adlandırılan bu yıllar edebiyatı; öncelikle edebiyatın "Sovyet rejimine hizmet" olarak görülen amacından uzaklaşmasıyla dikkati çeker. Hâkim askeri-totaliter rejimdeki yumuşama ve liberalleşme hareketleri yazarlara nispeten hür bir ortam sağlamıştır.⁹⁸

Anar'ın ilk edebi yazısı, "Azerbaycan" dergisinde çıkan Geçen Yılın Son Gecesi ile Bayram Hasretinde hikâyeleridir. Anar sinemayla da yakından ilgilenir. Şimdiye dek on senaryo yazmış, üç filmin de yönetmenliğini yapmıştır. Senaryosunu yazdığı filmlerden Dede Korkut ülkemizde de gösterilmiştir. Filmlerinden ikisi meşhur bestekâr Üzeyir Hacıbeyli'nin hayatından bahseden Üzeyir'in Ömrü ile ünlü yazar Celil Menametkuluzade'nin hayatından bahseden Gam Penceresidir.⁹⁹

Anar, çokça tanınan bir soyada sahip olmasına rağmen eserlerinde sadece adını yazmayı tercih eder ve hem edebiyat ve hem halk kitlesi nezdinde soyadından çok adı

⁹⁶ Nigar Nağıyeva, *Çağdaş Azerbaycan Yazarlarından Anar'ın Romancılığı Üzerine Bir İnceleme*, (Cukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2006, s. 6.

⁹⁷ Atay, *a.g.e.*, s. 25.

⁹⁸ *a.g.e.*, s. 29.

⁹⁹ Anar Rızayev, *Beş Kath Evin Altıncı Katı*, (Çev: Yusuf Gedikli), Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 6.

ön plana çıkmış olan Anar, neden bu ismi kullandığını “Sizsiz” adlı romanında “An-saniye, anmak-hatırlamak, anım... Anar-hatırlayan”¹⁰⁰ diye açıklar.

Anar Rızayev; Azerbaycan Edebiyatı’nda “Yeni Nesir”in en güçlü temsilcilerinden biridir. 1993 yılında İstanbul Mimar Sinan Üniversitesinde, Azerbaycan Edebiyat Tarihi dersleri vermiştir. Azerbaycan’da tiyatronun gelişmesine de önemli katkılarda bulunan Anar, Azerbaycan Tiyatro Cemiyeti üyesidir. Eserlerinde milli varlığa ve geçmişe yönelmenin önemine değinen Anar, dürüst ve güçlü bir nesil arzusundadır.¹⁰¹ Sanatçı konularını çağdaş Azerbaycan toplumundan almakla birlikte milli olandan beşeri olana ulaşmayı başarmış çok yönlü bir yazar olarak dikkat çekmektedir. Azerbaycan edebiyatının “fevkaladeyi arama çabası” olarak görebileceğimiz Anar’ın hikâye ve romanları, adeta, şehir hayatı içerisinde yalnızlaşan “küçük insanın” iç dünyasına açılan kapılardır.¹⁰²

Anar’ın sanatının oluşmasında anılarının ve yaşadığı olayların etkisi çok büyüktür. Eserlerinde hep eskiye yönelik bir özlem; ayrılıkların ve ölümün verdiği yalnızlık, hezeyan, üzüntü ve bireyin iç dünyadaki yaşantılarının yansımalarına ağırlıklı önem verilir. Bütün bunların yanında, anne ve babasını üçer ay aralıkla kaybetmesi ve bu olayın kendisini çok etkilemesi neticesinde yazdığı anı romanı “Sizsiz” de; anne ve babasıyla geçen ömrü, onların ölümüyle geçen ömrü ve onlarsız geçen ömrü olarak kendi yaşantısını üçe ayırır.¹⁰³ Anar ve Zemfira Seferova’nın Tural ve Günel adında iki evladı vardır. Anar, halen Azerbaycan’da siyasi ve kültürel faaliyetlerine devam etmektedir.

3.2. SANATI

Anar’ın içinde bulunduğu Azerbaycan edebiyatı dönemi, 80’li yılların içinde olduğu “Yeni Dönem”dir. Bu dönemin diğer yazarlarında olduğu gibi Anar’da ve Anar’ın eserlerinde dönemin sorunlarını, toplumun sosyal gerçekliklerini, bireyin iç dünyasını, bağımsızlık mücadelelerini görmek mümkündür.

Yaşadığı dönemin politik olaylarını ne kadar önemsedığını Anar “Şehitler Dağı” eserinde ortaya koymaktadır: “Ergenlik dönemim 1956’da Sovyet ordusu Macaristan’a

¹⁰⁰ Anar, *Eserler*, 16.

¹⁰¹ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰² Atay, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰³ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 7.

girdiğinde bitti, gençliğim 1968 senesinin Ağustos’unda Sovyet ordusu “Prag Baharı”nı boğduğu zaman bitti. 1990 senesinin “Bakü Ocağı”nda sanki tüm hayatım bitti”¹⁰⁴

1985 yılından itibaren Sovyet toplumunda, toplumun sosyal ve ekonomik gelişimini tamamlamak amacıyla, siyasi ve ekonomik düzenlemeler yapılır. Toplumda değişmez tek görüş yerine, düşünce özgürlüğü ve düşüncenin özgürleştirilmesi ön planda tutulur. Bu gelişmeler neticesinde, siyasi ve sosyal değişiklikler, demokrasinin yaygınlaşması ve yeni düşünce tarzı; Sovyet toplumunun yasaklı karanlık sayfalarını araştırma ve eleştirme fırsatını ortaya çıkarır. Toplumda meydana gelen bu fikri ve siyasi gelişmeler ışığında, Sovyetler Birliğindeki cumhuriyetlerde ayaklanma ve bağımsızlık hareketleri baş gösterir ve bu ülkeler bağımsızlıklarını elde eder.¹⁰⁵ Toplumdaki bu değişiklikler kültür, sanat ve edebiyatı etkisi altına aldığından bu toplumsal gerçeklik yazarların eserlerine yansır. Anar’ın eserlerinde de bu yansıma görülmektedir.

80’li yılların sonlarına doğru Ermenistan’la çıkan Karabağ sorunu, 20 Ocak 1990 yılında Rus ordusunun Bakü’yü işgali ve silahsız insanları katletmesi, daha sonraki Karabağ savaşı, politik ve sosyal olaylar Anar’ın hem sosyal hem de edebi kişiliğini çok etkiler. Azerbaycan edebiyatına ve tarihine “Yeni Dönem” olarak geçen yıllarda sadece Anar’ın değil, İlyas Efendiyev, Nabi Hazri, Bahtiyar Vahabzade, Sabir Rüstemhanlı, Remzi Rövşen gibi Azerbaycan yazar ve şairlerinin eserlerine dönemin sorunları, sosyal gerçeklikleri yansır.¹⁰⁶ Azerbaycan aydınları ve Anar kalemleriyle bu sorunlarla bağımsızlık uğruna mücadele ederler.

Anar, eserlerini ağırlıklı olarak Azerbaycan edebi dilinde vermiştir ve Anar’ın eserlerine edebi dilin ses hususiyetleri hâkimdir. Ancak kahramanlarının konuşturulmasında, yöresel diyalog ve düşüncelerin aktarılmasında, kısmi de olsa, doğup büyüdüğü yörenin yani Azerbaycan Türkçesinin Doğu Grubu ağızlarının özelliği olan ses hususiyetlerini görmek mümkündür. Bu durum yazarın incelemesi yapılan romanındaki bazı kelimelerle, kelimelerin diğer bölge ağızlarındaki kullanımları arasında ses özellikleri bakımından farklılıklar göstermesine neden olmuştur.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 9.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 8.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 9.

Anar'ın dâhil olduğu 60-70'li yıllar edebi nesli; Molla Nesreddin mektebine, özellikle Celil Memmedguluzade'ye bağlılığıyla dikkat çekmektedir. Ancak bu bağlılığı satirik üslup, mizahi tenkit gibi şekil unsurlarda görmek eksik bir düşünce olur. Bu yazarların ve özelde Anar'ın Celil Memmedguluzade'ye yakınlığı, onların halkına bigâne kalmayan sanat anlayışlarının, sosyal problemlere bakışlarının ortaklığına dayanır. 'Anar, Mirze Celil'den her şeyden önce tengit etme sanatını, cemiyet hayatına ayık münasibet gösterme maharetini benimsedi.'¹⁰⁷

Anar'ın sanat anlayışının belki de temelini onun yaşamı ve insanları anlamak meselesi oluşturmaktadır. O anlamak derdi'ne müptela bir sanatçı olarak eserlerinde bize bakmak ve görmek arasındaki farkı hissettirir. Yaşamın sade, dikkat çekmeyen kapıları ardında art arda açılacak bir sürü kapı olduğunu gösterir. Yargılamayan taraf tutmayan adımlarıyla yaşama eğilen yazar; kahramanlarını kendi gerçekliği içinde yakalamak çabasıdadır. Kendi dairesine sığmayan, hayatın anlamını, dünya varoluş sebeplerini sorgularken huzursuzluk içindeki kabuğunu kırmak, gidişatı değiştirmek isteyen kahramanlarıyla aslında insanların anlaşılacak derdinin de ortağı olur.¹⁰⁸

Anar'ın toplum sorunlarını anlatan; bireyin iç dünyasının çözümlemelerine yer verilen ve Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelelerini, problemlerini yansıtan eserleri Türkçe, Rusça, Almanca, Bulgarca, Özbekçe, İngilizce, Japonca, Kazakça ve Fransızca gibi birçok ülkenin dillerine çevrilerek basılmıştır.

3.3. ESERLERİ

Çok yönlü bir sanatçı olarak dikkat çeken Anar; hikaye ve povestten romana, deneme ve makaleden inceleme yazılarına, dram ve piyesten sinema senaryolarına; hatta şiire kadar edebiyatın çok çeşitli türlerinde eser vermiş ve bunların her birinde başarısını ispat etmiş bir şahsiyettir. Anar'ın kederleri, özlemleri, aşkları, iç sorgulamaları, yalnızlığı ve toplumla çatışmasıyla ele aldığı insan ve dolayısıyla eserleri de bu anlamda evrenseldir.¹⁰⁹ Anar'ın anne ve babasının yazar kökenli olması, aile ve sosyal çevrenin sanat camiasıyla iç içe olması, Anar'a 14 yaşındayken 1952 yılında ilk eseri olan "Senin Nağmen İyidir" tiyatrosuyla yazarlığın adımını attırmıştır. Bu eserinde Anar, Amerika'da ekonomik sıkıntılar nedeniyle istediği türde, gerçek sanat yapamayan

¹⁰⁷ Atay, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁸ *a.g.e.*

¹⁰⁹ *a.g.e.*, s. 41.

ve popüler müzik türüne yönelmek durumunda kalan bir bestecinin acıklı durumunu gözler önüne serer.

Anar 1958 yılında yazmasına rağmen aradan otuz yıl geçmesiyle yayınladığı “Nisbet Nezeriyesi”, “İstirabın Vicdanı” ve “Yüreğim Ağrıyor” hikâyelerinde baskıcı Sovyet rejiminin ve Stalin’in baskı politikası neticesinde oluşan ‘represiya’ kurbanlarını anlatır (İstirabın Vicdanı). Hikâyede Sovyet rejimine çalışarak çok sayıda kişinin katledilmesine vesile olan kişinin sonraları Sovyet rejiminin baskılarına maruz kalması ve bu kişinin itirafları anlatılır.¹¹⁰

1960 yılına kadar Anar babası Resul Rıza’nın önerisiyle hiçbir eserini yayınlamamıştır. Mayıs ayında on hikâyesini daktiloda yazarak kitap halinde hazırlayan yazar “Eserler” kitabında bu konuyla ilgili yazıyor: “Bu benim tek bir nüshadan oluşan ilk ‘kitabım’ idi. 1960 yılında Resul Rıza oğlunun iki hikâyesini dergiye götürme isteğini onayladı ve Anar’ın “Geçen Yılın Son Gecesi” ve “Bayram Hasretinde” hikâyeleri 1960 yılında “Azerbaycan” dergisinin aralık sayısında yayınlandı. Daha sonralar “Vestiyyerde çalışan Kadının sohbeti” ve “Taksi ve Zaman” hikâyeleri de aynı dergide yayınlanır. “Geçen Yılın Son Gecesi” ve “Vestiyyerde Çalışan Kadının Sohbeti” 1961 yılında “Drujba Naradov” (halkların dostluğu) dergisinde yayınlanır. Yazarın “Taksi ve Zaman” hikâyesi karakterin psikolojik durumunun, zaman ve duygularla ilgili garip düşüncelerinin yansıtılması açısından önemlidir.¹¹¹

Yazar ilk hikâyeleri olan “Sabah Biz Ayık Olacayık”, “İki Deniz”, “Hekaye”, “Yağlı Gece” ve “Gönlümüzün Gecesi” adlı hikâyelerini çok önceleri yazmasına rağmen 2003 yılında yayınlamıştır. İlk kitabı 60’lı yıllarda yazılan “Bayram Hasretinde” adlı kitabıdır. Hikâyede genç bir kızın beğenilme, istenilme arzusu konu edilmektedir.¹¹² Yazar’ın; Nisbet Nazariyesi (1958), İstirabın Vicdanı (1995), Yüreğim Ağrıyor (1958), Dörd Cahar, Dağ Dağa Rast gelmez (1984), Yağış Kesti (1968), Gece Yarısında Hadise, O Gecenin Seheri, Ben Sen O ve Telefon (1967), Gürcü Ailesi (1967), Kırmızı Limuzin, Vahime, Muhakkak Görüşürüz, Mutlak Görüşürük adlı hikâyeleri de bulunmaktadır.

¹¹⁰ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹¹ *a.g.e.*, s. 10-11.

¹¹² Daha geniş bilgi için bkz. Atay, *a.g.e.*, s. 29- 42.

1970 yılına Anar “İyi Padişahın Masalı” hikayesini yazmıştır. “İyi Padişahın Masalı” yazarın en önemli hikâyelerinden biridir. Bu eserde Anar, diktatörlük rejimini mizah dilini kullanarak eleştirir. Eserde hükümdar halkına günden güne baskısını arttırarak ölmeyi bile yasaklamış ve mutlu olmalarını emretmiştir. Anar mizah üslubunda çok sayıda eser yazmıştır. Onun 1970 yılında basılan “Molla Nasrettin-66” ve 1977 yılında basılan “Adamın Adamı” kitapları bu tarz hikâye ve tiyatro eserlerinden ibarettir. Anar tiyatro denemelerinde de başarılı olmuştur. “Geçen Yılın Son Gecesi” “Adamın Adamı”, “Siz Deyip Gelmişem”, “Sahra Rüyalari”, “Evleri Köndelen Yar”, “Tehmine ve Zaur”, “Şehrin Yaz Günleri”, “Yeşil Araba”, “Garavelli” Azerbaycan tiyatro severleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Tiyatro eserleri, yazarın sosyal sorunları da ele alması açısından önemlidir. Özellikle 1977 yılında yazdığı “Şehrin Yaz Günleri”nde Anar döneminin en önemli sorunlarından olan rüşvet temasını ele almıştır. “Sahra Rüyalari” yazarın ilginç eserlerinden biridir. Eserde diktatörlük rejimini ve bu rejime karşı halkın mücadelesini anlatır.¹¹³

Anar’ın öteki yazarlara nispeten Türkiye’de biraz daha fazla tanındığı söylenebilir. Onun “Vestiyerde Çalışan Kadının Anlattıkları” hikâyesi Kardeş Edebiyatlar’da ve Tanıtım dergilerinde yayınlanmıştır. En ilginç hikâyelerinden biri olan “Ben Sen O ve Telefon” hikâyesi ise Çağdaş Azerbaycan Hikâyeleri Antolojisi’nde yer almıştır.¹¹⁴

Anar’ın yukarıda bahsettiğimiz roman, hikâye ve tiyatro eserlerinin yanında çok sayıda makale, eleştiri, anı gibi türlerde de yazıları mevcuttur. Şimdi aşağıda Anar’ın Türkiye Türkçesine de çevrilmiş belli başlı romanlarının kısaca özetinden bahsedeceğiz.

3.3.1. Ak Liman

1956 senesinde yazılan roman ilk olarak 1970 senesinde Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de basılır. “Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi” adlı romanla beraber aynı isimde kitap haline getirilerek İldeniz Kurtulan tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiş olarak 2001 yılında yayımlanır. Bu romanın Azerbaycan’da yeni edebiyatın

¹¹³ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁴ Anar, *Beş Katlı Evin Altıncı Katı*, s. 7.

oluşumunda ve gelişmesinde önemli yeri vardır. “Ak Liman” 60’lı yıllarda yeni nesrin tam anlamıyla kendini kanıtladığı birkaç örnekten biridir.¹¹⁵

Romanda bireyin içinde bulunduğu topluma yabancılaşması, burjuva aydınının sıradan hayatı anlatılır. İlk bölüm olan “Günlerden Bir Gün” bölümünde Nemet’in rüyası anlatılır. Nemet’in kalabalık içinde yaşadığı yalnızlığı, tuhafılığı ve değişik düşüncelerini ele alan yazar, romanı onun sıradan bir günü içinde sıradan olayla ve normal düşünce sisteminin dışındaki düşüncelerinin anlatımıyla sürdürür. Nemet, “Neşriyat” adında Devlet Basımevi’nde çalışır. Eserin birinci bölümünde Nemet’in anıları vasıtasıyla Onun Süreyya’nın ikinci kocası ve iki kızının da Süreyya’nın birinci evliliğinden olduğu anlaşılır. Nemet, Süreyya’nın kendinden çok büyük eşinin iki çocuğuna özel ders verdiği sırada Süreyya’ya âşık olduğunu anlar. Ama bunu bir türlü açıklayamaz. Kocasının ölümünden sonra Süreyya ve Nemet Süreyya’nın annesinin karşı çıkmasına rağmen evlenirler. Evlilik hayatıyla birlikte günlük çok sıradan olan kahvaltı yapmak, Süreyya’nın onu uyandırması gibi sıradan olan olaylar Nemet’in bir zamanlar ulaşılmaz hayalleridir. Normal bir insan yaşantısındaki bu tür sıradan olan olaylar Nemet için bir zamanlar çok önemli ve ulaşılmaması zordur, ancak şimdi ise bu çok değer verdiği hayallerin basitleştirilmesi Nemet’i üzer ve bu tür garip düşüncelere kapılır.¹¹⁶

İkinci bölüm olan “Dü Ba Yek”de basımevinde çalışan kişilerin birbiriyle olan ilişkileri ve konuşmaları anlatılır. Üçüncü bölümde Zaur ve Tehmine’den bahsedilir. Yakışıklı ve bekâr olan Zaur, herkesin beğendiği Tehmine’ye sahip olmak ister, ancak Tehmine evlidir. Romanın bu bölümünde yazar, Zaur’un kadınlar hakkındaki düşüncelerine, Tehmine’nin iç dünyasına, anılarına değinir. Zaur bu bölümde Tehmine’ye âşık olduğunu anlar ve duygularını, Tehmine’ye göndermek üzere bir mektuba yazar ama mektubu göndermeden yırtar.¹¹⁷

“Yalnızlık Tılsımı” bölümünde basımevinde sayman olarak çalışan Sefer Dayı’nın yalnızlığı, mesleği icabı sayılara verdiği aşırı önem ve onun da diğer kahramanlar gibi düşündüğü anlatılır. Günlük yaşamdaki her şeyi sayılarla özdeşleştiren Sefer Dayı yalnızlığı tam anlamıyla yaşamaktadır. Son bölümde ise, kızlarının isteğiyle

¹¹⁵ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Anar Rızayev, *Ak Liman*, (Çev: İldeniz Kurtulan), Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, 55-158.

¹¹⁷ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 13.

aldığı teybe seslerini kaydeden Nemet, hayatın da teyp gibi sıradan ve değişmez olduğunu görür. Bu bölümün adı teybin son cümlesi olan “Bir daha aldığını görürsem”dir. Roman Nemet’in Tehmine’yle düşünceleri paylaşması, teypteki ses kaydının silinmesi ve başlangıçta olduğu gibi yine bir rüya görmesiyle biter. Nemet, rüyasında gemilerin demir attığı ak limanı görür.¹¹⁸

3.3.2. Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi

“Ak Liman”ın devamı sayılan bu romanı Anar, 1978 yılında bitirmiş ve 1981 de ise kitap haline getirmiştir. “Ak Liman” romanında anlatılan Zaur ve Tahmine ana kahramanlardır.¹¹⁹ İkisinin aşk öyküsü, gelişen olaylar ve ruhsal çözümlerle anlatılır. Roman on sekiz bölüm ve sonundaki bir epilogdan oluşur. Birinci bölümde Afrika’da Dakar kentinde eşi Firengiz ile balayını geçirmekte olan Zaur, geçmişinin hayallerinde gezmektedir. Zaur Firengiz’i masum, iyi aile kadını, yuvasına bağlı ve doğacak olan çocuklarını mutlu edebilecek biri olarak görür. İkinci bölümde geçmişi anma vardır. Tehmine, birbirilerine âşık olmaktan korktuğunu ve bunun için ayrılmaları gerektiğini Zaura söyler, ama Zaur böyle düşünmemektedir. O Tehmine’yle olan birlikteliğinin aşktan ziyade zevk ve ihtirastan ibaret olduğunu düşünür. Bu bölümde ayrıca komşuları olan ve parayı, kadınları, eğlenmeyi çok seven Spartak olayların içine dâhil olur. Zaur, Spartak’ı hiç sevmese de kardeşi Firengiz’e ilgi duymaktadır.¹²⁰

Roman ilerledikçe Tehmine ile Zaur’un yaşamları yanında Zaur’un ailesi, yaşantısı ve sosyal çevresi hakkında da bilgi verilir. Zaur’un ailesi Murtazov’ların kızı Firengiz’i oğullarına beğenirler. Bu sırada annesi Ziver Hanım Zaur’un, hakkında birçok söylenti dolaşan ve bir hayat kadını olduğunu düşündüğü Tehmine’yle olan ilişkisini öğrenir ve bu duruma çok sinirlenir. Bu andan itibaren Ziver Hanım ve bu ailenin çevresinde olanlar Zaur’u Tehmine’den uzaklaştırmak için çabalarlar. Bütün bu söylentiler Zaur’da şüphe uyandırır ve söylentilere inanmaya başlar. Bu arada Tehmine Zaur’dan uzaklaşmak için Moskova’ya giderek devlet kanalında çalışmaya başlar. Moskova’da canlı sunduğu programda dolaylı olarak Zaur’un doğum gününü kutlar. Daha sonra Zaur Tehmine’yi çok sevdiğini ve onsuz yapamayacağını anlar ve Zaur’da Moskova’ya gider. İlerleyen bölümlerde ikisinin Moskova’daki beraberlikleri ve yaşadıkları anlatılır. Zaur daha sonra Bakü’ye döner. Bu süre zarfında Tehmine kocası

¹¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Anar, *Ak Liman*, s.100-158.

¹¹⁹ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 14.

¹²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Anar, *Beş Katlı Evin Altıncı Kattı*, s. 9-100.

Manaf'tan boşanır ve psikolojik bunalıma düşer. Ziver Hanımın Tehmine hakkındaki söylemleri Zaur'u iyice kuşkulandırır. Tehmine'nin kendisiyle gönül eğlendirdiğini düşünür ve durumu öğrenmek için babası ve annesinin ısrarlarına ve tehditlerine rağmen Tehmine'nin yanına gider ve birlikte yaşamaya başlarlar. Bu süre zarfında Tehmine Zaur'dan bir gün ayrılacağını düşünür. Çevresindeki insanların baskısı ve Zaur'un annesinin her gün telefon ederek küfür etmesi, Zaur'un kendisi için her şeyinden vazgeçmesiyle onunla mutlu olamayacağına inana Tehmine zamanla Zaur'a mesafeli davranarak onu kendinden uzaklaştırır. Sevdiği kadının kendisini aldattığını düşünen Zaur, onun için yaptığı fedakârlığın karşılığını alamadığını düşünür ve bir akşam tartışırlar. Zaur, Tehmine'ye tokat atarak ailesinin yanına döner. Bu olay üzerine Tehmine'nin kendini içkiye verdiğini ve gece geç saatlere kadar içip müzik dinlediğini Tehmine'nin dul olan komşusu ve en yakın arkadaşı Medine'den öğrenir. Tehmine'yi görmek için gittiği yazlıkların bulunduğu semtte nefret ettiği Spartak'ın arabasında Tehmine'yi görür, peşlerine düşer ve Spartak'la kavga ederler. Bunun üzerine Zaur Tehmine'ye acı çektirmek için Firengiz'le evlenir. Bu duruma ailesi çok sevinir. Balayından dönüşte kendilerini karşılamaya gelen Spartak'tan Tehmine'nin siroz hastalığından öldüğünü öğrenir ve Medine'nin yanına giderek ondan Tehmine'nin son anlarını ve kendisini ne kadar çok sevdiğini öğrenir.¹²¹

Romanın sonlarına doğru Zaur, babasını, annesini ve Manaf'ı kaybeder. Otuz yıl sonrasını sahneleyen yazar, Zaur'un kalan ömrünü Tehmine hayalleriyle yaşamasını planlamış ve Zaur'u Tehmine'nin hayalinin peşinden koşturmuştur. Romanın sonunda Zaur, hayalinin peşinden gittiği Tehmine'nin bir evin asansörüyle altıncı kata çıktığını görür, daha sonra Zaur binanın beş katlı olduğunu fark eder.¹²²

3.3.3. Dante'nin Jübilesi

Eser 1968 yılında yazılmıştır. Moskova'da-üç defa-, Estonya'da (1975), Bulgaristan'da (1973), Tacikistan'da (1977) ve Türkiye'de (2002) yayımlanmıştır. Povest, yazarın *Adamın Adamı* (1977) kitabı içerisinde yer almıştır.¹²³ Bu eserde sıradan insanların sorunları, kaygıları, küçük şeylerden duydukları mutluluklar anlatılır. Roman kahramanlarından Feyzullah Kebirlinski oyunculuk yeteneği olmamasına rağmen hayatının büyük bölümünü tiyatro oyuncusu olarak geçiren birisidir. Feyzullah

¹²¹ a.g.e., s. 120-212.

¹²² a.g.e., s. 250-277.

¹²³ Atay, a.g.e., s. 51.

kendisine verilen en küçük rolü bile yapamaz ve yönetmen tarafından alay konusu olur: “Siz bir tip arıyordunuz. İşte size istediğiniz gibi aptal görümlü bir tip.”¹²⁴ Daha sonra Feyzullah buradan ayrılır ve çocuk tiyatrosunun seslendirildiği radyoda tilkiyi seslendirir. Yaşlı olan Feyzullah, bu radyoda da alay konusu olur ve bir gün burada da seslendirme yapamayacağı kendisine söylenir. Feyzullah’a acıyan ve yetenekli bir oyuncu olan Cevad Cabbarov senaryoya ekleme yaparak Feyzullah’ın tekrar rol almasını sağlar. Feyzullah’ın oğlu Eldar da aynı radyoda çalışmaktadır. Ama babası yüzünden alay konusu olmaktan korktuğu için çok ciddi ve yaşının üstünde bir olgunluğa sahiptir. Ancak alay konusu olmaktan kurtulamaz. Karısı Hacer de komşularının yönlendirmesiyle kocasını azarlamaktadır. Hacer ve Feyzullah oğulları Eldar’dan önemli bir gerçeği saklamaktadır. Sair zamanlarda yaptıkları tartışmalar neticesinde Feyzullah Eldar’a Hacer’in kız kardeşi Kamer’le birlikte evli olan ülkenin hatırı sayılır kişilerinden biri olan İskender Maradaliyev’in oğlu olduğunu gizlemektedirler. Hacer’le Feyzullah’ın hiç çocukları olmamıştır ve Eldar çok küçük yaşta anne ve babasını trafik kazasında kaybetmiştir.¹²⁵

Romanın son bölümlerine doğru Feyzullah eşinin kendisiyle birlikte oynadığı oyunu izleme isteğini bilet bulmaması nedeniyle gerçekleştiremez. Aynı radyodaki iş arkadaşı Mecid ona İtalyan şairi Dante’nin yıldönümü ile ilgili iki bilet bulur. Tören gününde karısıyla mutlu ve sevinçli gittiği tören yerinde Mecid’in kendilerine şaka yaptığını, törenin bir hafta önce düzenlendiğini öğrenir ve çok üzülür. Daha sonra Hacer’le birlikte metroyu gezerler. Feyzullah eşinin her gün metroyu gezdiğini bilmeden büyük bir gurur ve mutluluk içinde, metroyu eşinin ilk kez gezdiğini düşünerek büyük bir mutluluk duyar.¹²⁶

3.3.4. Macal

Anar bu romanı Yurmula şehrinde 1973 yılında yazmıştır. “Geçmişi yok sayarak kendini ondan sorumlu tutmayan Fuad’ın şahsında devir insanı olmanın bir tezahürünü ortaya koymuştur.”¹²⁷ Roman on iki bölümden oluşmaktadır. Yazar diğer romanlarından farklı olarak bu romanda dönemin Azerbaycan aydınlarının hayat tarzlarını ve düşüncelerini ele almıştır. Roman ismini bir şeyi yapmak için fırsat veya vakit bulma

¹²⁴ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁵ *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Anar Rızayev, *Dante'nin Jübilesi*, (Çev: İldeniz Kurtulan), Da yayınları, İstanbul, 2002, s. 50-75.

¹²⁷ Atay, *a.g.e.*, 52.

anlamına gelen ‘macal’ kelimesinden almıştır. Psikolojik bir roman olma özelliğini taşır. Roman İldeniz Kurtulan tarafından “Bir Fırsat Bulsam” adıyla 2002 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

Anar romanına Moskova’da basılan “Bilim” dergisinde Y. Zavadskaya’nın yazdığı “Batıda Doğu” makalesindeki Zen felsefesiyle ilgili düşünceleriyle başlar. Daha sonra yazar “Ak Liman” romanının kişilerinde olan Memmed Nesir’in “A Sefder... İnan mecalim yok, bir fırsat bulsam gidip kendimi öldüreceğim.” cümlesiyle romanın birinci bölümüne giriş yapar.¹²⁸

Birinci bölümde yirmi beş yaşında mimar olan Fuat ile nişanlısı Rumiyye’nin evlenmeden bir gece önceki konuşmalarını anlatır. Bir gün Fuat sessiz sokakta yürürken bir adamın zorla bir arabaya bindirilip kaçırıldığını görür ve yardım etmek ister. Ama Rumiyye ile daha yeni evlenmiştir. Eğer o kişiye yardım ederse kendisinin de öldürülebileceğini, eşinin dul kalarak evlendiğini düşünür ve bu düşünceleri gerçekleşmiş gibi anlatılır. İkinci bölümde ikisinin yıllar sonraki evlilik hayatları, Fuat’ın hayatında çok önemli bir yere sahip olan çocukluk anıları anlatılıyor. Üçüncü bölüm de aynı şekilde Fuat’ın çocukluk anılarından birinin anlatımıyla başlar. İş hayatından da bahsedilen bu bölümde Fuat için hayatında en büyük problemin zaman olduğu okuyucuya anımsatılır. Fuat işinde kariyer sahibi olmak adına çevresindeki insanları ihmal etmekte bil hassa ailesine, anne ve babasına zaman ayıramamaktadır. İlerleyen bölümlerde Fuat’ın, fikirsel ve düşüncesele değişimlerinin yanında üniversite hocalarının fikirleri hakkında düşünceleri ve Şövgü Şefizade’nin eserlerini savunuculuğuna dönüşme süreci anlatılır. Sekizinci bölümde geriye dönüş devam etmektedir. Fuat’ın Rumiyye’ye âşık olması ve onu kazanmak için yaptığı fedakârlıklar anlatılır. Dokuzuncu bölümde de anılarla yaşayan Fuat’ın çocukluğu anlatılır. Onuncu bölümde vefat eden hocası Fuat Salahlı’nın cenaze töreninde öğrencisi olan Fuat konuşma yapar. Daha sonra rektörün çağrısıyla sahneye çıkan Şövgü, bir zamanlar Fuat Salahlı’nın üniversiteden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Fuat Salahlı ise üniversiteye geri dönüşü için bir yıla yakın mücadele vermiştir. Bütün bunlara rağmen Şövgü’nün güzel ve övücü bir konuşma yapmasına herkes gibi Fuat da hayret etmiştir. On birinci bölümde Fuat bir türlü zaman bulup ziyaret edemediği anne ve babasını görmeye gider ve yirmi dakika kadar kısa bir zaman durarak annesinin yemeğinden bile

---

¹²⁸ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 19.

yemeden kalkar. Toplantıya gitmek için ayrıldığı evinden çıktıktan sonra toplantının bir saat ertelendiğini öğrenir ve çocukluğunun geçtiği caddeleri dolaşır. Birinci bölümde anlatılan, evliliğinin bir gece öncesi hatırına gelir. Birinin ölümüne tanık olurken yardım etmesi gerektiğini ve yardım etmediğini hatırlar. Yardım yapmayarak kendi kaderini değiştirdiğini ve şimdi o değişen kaderinin çizgisinde yürüdüğünü düşünür. Romanın sonunda ise iş kariyeri için ihmal ettiği anne ve babasının yanına döner.¹²⁹

3.3.5. İlgi Bağı

“İlgi Bağı” romanı yazarın diğer romanlarından daha kısadır, bu esere uzun öykü de denilebilir. Yazarın 1976 yılında kaleme aldığı eser İldeniz Kurtulan tarafından çevrilerek “Dante’nin Jübilesi”yle aynı kitapta basılmıştır. “İlgi Bağı” modernizmin etkisiyle yazılmış ve yazarın kendisinin de belirttiği gibi romanda sürrealist unsurlar kullanılmıştır. “İlgi Bağı” fantastik bir eserdir. Fantastik roman, içinde yaşadığımız gerçek dünyanın özelliklerinden, şartlarından, kişilerinden, ilişki ve yaşama biçimlerinden, zaman ve mekân anlayışlarından farklı bir dünyaya sahiptir. Roman, fizik ve mantık kurallarını, sebep-sonuç ilişkilerini, insanın yapabilirlik kapasitesini, imkân ve kabiliyetlerini hesaba katmaz. Fantastik romanda düş mantığı geçerlidir. Bu roman, realitenin sınırlı, somut, kurallı dünyasından sıkılıp bunalan insanın fantastik gerçeklerle örtülü düş dünyasında sonsuz özgürlük arayışına cevap verir.¹³⁰

Romanda gerçek karmaşıktır. Olayların gerçek mi rüyamı olduğu net değildir. Mekân ve zaman gibi kavramlar gerçek anlamlarını kaybetmiştir. Bütün bu durumlar okuru garip mekânlarda, imkânsız olaylarda sürükleyerek her şeyin akılla mantıkla açıklanamayacağı bazı durumların fizik kuralları dışında da cereyan edebileceği düşüncesine inandırmaktadır. Roman kahramanı ‘Üniversiteli’dir. Yazar kahramana bir isim vermemiştir. Kahraman yaşadığı karmaşık olaylara mantıklı bir neden bulmaya çalışır ve için içinden çıkamaz. Tam bir sebep bulmuşken başka bir olayın vuku bulması kahramanı delirtecek noktaya getirmiştir.

Yazar romana kahramanın tanıtımıyla başlar. Yurttan kalmak istemeyen Üniversiteli ev aramaktadır. Ev arayan genç bir ilan panosunda tuhaf bir ilan görür ve bundan sonra tuhafliklar da başlamıştır. Üniversiteli gittiği adreste yaşlı bir kocakarıyla tanışır. İhtiyar kadın kentin diğer ucunda yirmi katlı bir apartmanda bulunan bir odayı

¹²⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Anar Rızayev, *Bir Fırsat Bulsam*, (Çev: İldeniz Kurtulan), İstanbul, 2002, s. 10-165.

¹³⁰ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 21.

kiraya verdiğini ve oğlunun olan bu odanın artık ona gerekmeyeceğini söyler. Üniversiteli kadının hal ve hareketlerinden ve evdeki bazı eşyaların biçiminden, kadının oğlunun öldüğünü düşünür. Genç verilen adreste evi bulur ve kiralayacağı 20. kattaki daireye gider. Dairede tuhafıklar olduğunu sezer. Balkon kapısı çivilenmiş, telefon kablosu kesilmiştir. Kadın, balkon kapısının açılmaması, balkona girilmemesi ve gece boyunca banyonun ışığının açık tutulması şartıyla evi kiraya verebileceğini söyler. Üniversiteli şartları kabul ederek eve yerleşir ve evdeki tuhafıklar yavaş yavaş belirmeye başlar. Önce eşyaların yer değiştirdiğini hisseder. Bittiğini düşündüğü sigarasının bitmediğini fark eder. Bu tür olaylar devamlı olur ve atık üniversiteli yaşadıklarının gerçek mi rüya mı olduğunu anlayamaz ve her şeye bir neden bulmaya çalışır. Akşam yürüyüşten dönüşte apartmanın penceresine baktığında kaldığı dairede ışıkların yanıldığını görür ve korkar. Ancak, akşam olması ve sokak lambalarının yanmasıyla kendine göre bir açıklama bulur ve avunur. Bir duruma çözüm bulan Üniversiteli başka bir gariplikle karşılaşır. Asansörün zemin kattan aşağı hareket etmesi, dört tarafta da kapısının olması, duvardaki resimdeki insanların değişmesi, duvar saatinin ters tarafa dönmesi gibi tuhafıklar Üniversitelinin hasta olduğunu, kendisini çıldırtmak isteyen düşmanlarının var olduğunu düşünmesine neden olur. Bir gece zil sesine uyanır ve duvardaki resimdeki gencin sakallarının uzadığını fark eder ve bayılır. Ayıldığında çivilenmiş balkon kapısının arkasından sesler geldiğini işitir ve çiviye sökerek açar. Başka bir odaya geçen Üniversiteli, orada bir gençle tanışır. Bundan sonra garip olaylar da yavaş yavaş aydınlanmaya başlar. Gencin kocakarının oğlu olduğunu kaybolan sevgilisinin evine yerleştiğini ve Üniversitelinin oturduğu evi kiraya verdiğini öğrenir.¹³¹

Üniversiteli psikiyatrist gençle konuştuktan sonra, gencin kaldığı daireyle kendi kaldığı apartmanın farklı zeminlerde iki katı olduğunu anlar. Gencin kaldığı daire bir tepe üzerindedir ve yirmi katlı apartmanın yirminci katındaki direyle bitişiktir. Üniversiteli, tanıştığı gençten apartmandaki garip olayların gerçek nedenlerini öğrenir. Apartman bir takım özelliklere göre dizayn edilmiştir. Daireler hareket etmektedir ve bu nedenle bazı zamanlar balkon kapısı boşluğa denk geldiğinden çivilenmiştir. Geriye doğru çalışan saatin bir ay önce vefat eden ağabeyi tarafından felsefi düşünceleri nedeniyle gecenin ilerleyen zamanını geriye döndürmek için tasarladığını belirtir.

¹³¹ Daha geniş bilgi için bkz. Anar, *Dante'nin Jübilesi*, s.75-135.

Duvardaki resimlerin değişmesini ise Üniversiteli'nin yaşadığı yorgunluk ve strese bağlayan psikiyatr genç, Üniversiteli'nin aklındaki şüpheleri gidermiştir. Üniversiteli her şeyin bir bilimsel açıklaması olduğuna sevinir. Daha sonra psikiyatr genç duş almak için banyoya girer ve bir süre çıkmayınca Üniversiteli banyoya gider ve banyonun boş olduğunu görür her yeri arayan Üniversiteli kendi dairesine giden kapının çivilendiğini görür. Kendi dairesine geçtiğinde Üniversiteli psikiyatrı yaşlanmış ve sakallı olarak bulur. Psikiyatr Üniversiteliye kendisini tanımadığını ve tıraş olmak için eve geldiğini söyler. Gencin psikiyatr değil astrofizikçi olduğunu öğrenir. Romanın sonunda ise genç, uzak dünya ile ilişkiler ve zaman hakkında felsefi ve metafiziksel düşüncelerini paylaşır. Anar, bu eserinde gerçek dünyadaki olayların belli bir neden sonuç ilişkisine dayanmasını ve olayların kurallara bağlanmasının önemsizliğini belirtmek için gencin düşüncelerini bu yolda çizmiştir.¹³²

3.3.6. Ak Koç, Kara Koç

Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının akabinde yazılan “Ak Koç Kara Koç” romanı 2003 yılında yazılmıştır. Romanın konusu ve yazılma biçimi diğer eserlerinden farklıdır. Bir ütopya roman özelliği taşır. Gerçeklerin dışında hayati bir tasavvur ve içinde yaşanan durumun dışındaki dünya olarak tanımlanan ütopyayı yazar bu eserinde derinlemesine kullanmıştır. Anar günümüz dünya siyasetini ve özellikle Azerbaycan Toplumundaki sorunları masallara özgü bir hayali ülke tasarlayarak eleştirir. Yazar “Ak Koç, Kara Koç”u ‘ütopya ve anti ütopya masalları’ diye nitelendirmiştir.¹³³

Roman Azerbaycan halk masalı “Melikmemmed’in Nağılı” adlı masaldan ilham alınarak yazılmıştır. Masalda güzel, mutlu ve aydınlık dünyanın sembolü olarak Ak Koç; kötü ve mutsuzlukların olduğu dünyanın sembolü ise Kara Koç’tur. Masal kahramanı Melikmemmed ak koçun üzerine binerse aydınlık dünyaya geçeceğini, kara koçun üzerinde ise karanlık dünyada olacağını düşünmektedir. Önce ak koçun üzerine binen kahraman burada tutunamaz ve ak koç kendisini kara koçun üzerine atar. “Ak Koç, Kara Koç” romanı iki bölümden oluşmaktadır. Anar roman kahramanlarının adını da yukarıda bahsettiğimiz masal kahramanlarından almıştır. Melik Memmed’in oğlu Beyrek Azerbaycan’ın Karabağ yöresinde mühendistir. Eşi Ayperi Tebriz’de “Koroğlu”

¹³² Daha geniş bilgi için bkz. *a.g.e.*

¹³³ Nağıyeva, *a.g.e.*, s. 25.

operasının ressamıdır. Kızı Burla, Kerkük'te Azerbaycan dili ve edebiyatı öğretmenidir. Anar kahramanlarını bu yörelerle ilişkilendirmekle Azerilerin yaşadığı tüm bölgeleri içine alan vatan ve millet bütünlüğünü sağlamaktadır. Devlet sosyal devlet olma olgusunu tam manasıyla halkına sunarken tüm imkânlarıyla halkına hizmet etmektedir. Taşıma, eğitim, sağlık ve ekmek ücretsizdir.¹³⁴

İkinci bölümde yazar yine Bakü'yü anlatılmaktadır. Ama bu Bakü birincisinin aksine arzu edilmeyen Bakü'dür. Geçen olaylar birinci bölümün devamı olan zaman diliminde değil, madalyonun arka yüzü nispetinde zaman birinci bölümdekiyle aynıdır. Sadece yazarın hayalindeki Azerbaycan yaşam şartları değişmiştir. Mingeçevirde şehrindeki baraj teröristler tarafından patlatılır ve ülkenin batısı su altında kalır. Ermenistan'daki nükleer santral patlar ve Karabağ bölgesindeki hayat tamamen sona erer. Bakü'de iç savaşlar başlamıştır. Türkiye'de iş gezisinde olan Melik Memmed geri dönemez. Uzun bir zaman sonra Bakü'ye dönem Melik, Bakü gibi ailesinin de parçalandığını görür. Eşi Ayperi muhafazakârların yönetiminde olan bölgede yaşadığından ismini değiştirmiş ve tesettüre bürünmüştür. Ressamlığı bırakarak hattatlık sanatıyla uğraşır. Melik'le ilk evlendiklerinde imam nikâhları kıyılmadığından ona bir yabancı gibi davranır ve Melik komünistlerin olduğu bölgeye gider. Burada oğlu Beyrek'in komünistlerle çalıştığını ve onun da ismini değiştirdiğini görür. Oğlu da Melik'e mesafeli davranmıştır ve bütün bu olanlardan babasını sorumlu tutar. En son ise demokratların yönetiminde olan Bakü Siti'deki kızının yanına gider. Kültürel değerlerin kaybedildiğini, gelenek ve göreneklerin ayaklar altında kaldığını gören Melik, kızının bir dansöz olduğunu öğrenir. Bütün bu olanlara çok üzülen Melik intihar etmeyi düşündüğü sırada kendisini Bakü'ye getiren Erhan'a rastlar. Erhan kendisine umut verir. Her şeyin bitmediğini anımsatır. Melik mutlu ve aydınlık dünyayı kazanması için mücadele etmesi gerektiğini, vazgeçmekle, intihar etmekle hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünür.¹³⁵

¹³⁴ a.g.e., s. 26.

¹³⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Anar Rızayev, *Ak Koç Kara Koç*, (Çev: İldeniz Kurtulan), Da yayınları, İstanbul, 2005.

II. BÖLÜM

1.DİL İNCELEMESİ

1.1. SES BİLGİSİ

1.1.1. Ses Uyumları

1.1.1.1. Ünlü Uyumları

Bir kelimedeki vokallerin çeşitli bakımlardan birbirine uyması hadisesidir. “*Öz türkçe* kelimenin vokalleri, daha umumî bir fonetik hadise olan *gibileşme* (benzeşme=assimilation)un hususî bir halinden başka bir şey olmıyan vokaller ahengin (harmonie vocalique) den gelme bir tesire baş eğer. Bu hadise yüzünden pek mühim bir kanun meydana çıkar ki, bunu şu yolla ifade etmek mümkündür: Bir tek aynı öz türkçe kelimedede, ya yalnız ön sınıf vokalleri olan: *e, i, ö, ü*, den, ya yalnız art sınıf vokalleri olan: *a, ı, o, u*, dan biri bulunur.”¹³⁶ Türkçede, köklerde olsun, kök ve eklerde olsun, bir kelimenin bütün vokalleri çeşitli bakımlardan birbirilerine benzerler. Öyle ki bir kelimenin ilk hecesindeki vokalin vasıfları nasılsa ondan sonraki hecenin vokallerinin vasıfları da öyle olur.¹³⁷ “Bu ses hadisesi ünlülerin birbirini etkileyerek benzeşmesiyle ortaya çıkar. Bu benzeşme konuşurken uyulan en az çaba yasasından kaynaklanmaktadır.”¹³⁸

1.1.1.1.1. Kalınlık İncelik Uyumu

Türkçe ve akrabası dillerde görülen en temel özelliklerden biridir. Asıl biçim biriminin ağız boşluğunun ön veya ardından çıkarılan ünlülerden oluşuyor olması, bu biçim birimlerine getirilen yapımlık ve çekimlik bağlı birimleri de kendisine benzetir. Kalın sıradaki ünlülerle başlayan köklere kalın sıralı ekler, ince sıradaki ünlülerle başlayan köklere de ince sıralı ekler getirilir. Türkçenin bu özelliği, yabancı dillerden alınmış sözleri bile büyük ölçüde etkileyecek kadar güçlüdür.¹³⁹ Azerbaycan Türkçesinde kalınlık incelik uyumu oldukça sağlamdır. Türkçenin de genel bir kaidesi olan kalınlık ve incelik uyumu fonetik incelemesi yapılan romanda da sağlamdır.

¹³⁶ Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, (Terc: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, 96.

¹³⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 70.

¹³⁸ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dil Bilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998, 71.

¹³⁹ Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s. 82-83.

- Zaur ağır-ağır göz qapaqlarını galdırdı, otağın qatran kimi qatı qaranlığında bir an gerçəklik hissini itirdi - bilmədi haradır bura, hardadır özü? (SE 143/5)
- Bəzən insan yad şəhərin otellərində bele isti nəfese, ünsiyyətə, təmasa ehtiyaç duyur. (SE 260/1)
- Hər istəyinə, hər arzusuna əməl olunurdu Zaurun və gəribədir. (SE 162/4)
- Zaur məsələni daha fazla gərginləşdirmək istəmirdir, odur ki:, (SE 167/1)
- Elə çıxır ki, acıqcan deyirmiş bu sözləri Zaura, ondan hayıf çıxmaq üçün, (SE 171/2)
- Zivər xanım oğlunu evləndirməyə, qayınana olmağa can atırdı, tələsirdi... (SE 175/1)
- Bəli, Arif gəlir ki, bəs, Nadir qardaş, qız səni görmək istəyir, (SE 265/1)
- Elə bil nə isə Zaurun beynində durulub aydınlaşmağa başladı, (SE 267/4)
- –amma Muxtar onu dinləmədən yavaşca durdu, “bağışlayın bir dəqiqə” – deyə harasa çıxdı. (SE 269/1)
- Təhminə maşının içində hərəkətsiz oturmuşdu, donub qalmışdı sanki. (SE 287/4)
- Zaur da belə yuxarıdan aşağı baxacaq ona, etinasız gülümsünəcək, (SE 289/2)
- İstər-istəməz özünü Muxtarla müqayisə eləyirdi, (SE 210/4)

Büyük ünlü uyumu kanunu yalnız öz Türkçe olan kelimelere uyarlanmaktadır. Fakat, türkçe ve bilhassa halk dili bunlarda bile, dilin bir temel kanunu insiyak (ilinti) ile uyarlıyarak, vokallerin söylenişini ahenk kanunu icaplarına göre ekseriya bozar.¹⁴⁰ Kelimelerdeki kalınlık – incelik uyumu, alınma kelimelerde de görülmektedir.¹⁴¹ Romandaki bazı alınma kelimelerde bu uyum görülmektedir.

- Adamı çaşdıran təbiət mənşələrində idi. (SE 144/5)
- ... müxtəlif şəkillərdə, müxtəlif bəhanələrlə... (SE 162/3)
- - Ara söhbətləri?! - dəyə təkrar elədi. (SE 166/5)

¹⁴⁰ Deny, *a.g.e.*, s. 97-98.

¹⁴¹ Nizami Xudiyev, *Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi*, Ankara, 1997, s. 87.

- Təhminənin fəlında bir şey həqiqət idi: yaşa dolduqca Zaur, doğrudan da, yumşalırdı. (SE 163/5)
- Sahil xiyabanına səpələnmiş şüşə kababxanaların, çayxanaların, qutabxanaların məhrəm və mülayim çıraqları ətrafa işiq çiləyirdi.. (SE 163/5)
- Bu məqsədlə də çox zaman uzuun uzadı telefonla danışar, (SE 252/2)
- Mənim heç xəbərim də yox idi bundan. (SE 255/1)
- Nə olursa-olsun, mənim ona müəyyən rəğbətim var və br çox yaxşı cəhətlər görürəm onda. (SE 257/3)
- Kababxananın boruundan tütsü çıxırdı,ləzzətli iylər gəlirdi. (SE 260/2)
- – Zəhmət çəkməyin, – dedi. – Mən bu saat deyərəm gətirərlər. (SE 261/4)
- – Ona görə sevinirik ki, Muxtar müəllim, siz bizim fəxrimizsiz, başımızın uçarlığısınız.... (SE 263/4)
- Nadir qədəhlərə araq sözdü, içdilər, muxtar saatına baxdı. (SE 266/4)
- Zaur diqqət elədi ki, Nadirin bütün məhəbbət sərgüzeştləri noyabr ayında cərəyan edir. (SE 267/2)
- Paltosunu çıxara-çıxara anasının davranışına təəccübləndi – nə “ah – of” eləmişdi anası, (SE 277/4)
- Təhminəylə Spartak... bu fikirlərdən, xəyalında canlanan bu səhnələrdən dəli olurdu Zaur, (SE 286/2)
- Təhminə maşının içində hərəkətsiz oturmuşdu, donub qalmışdı sanki. (SE 287/3)
- Sözləriylə, əlləriylə, Zauru qoruyan tarım bədəninin bütün qüvvətiylə Spartaki birtəhər maşına saldı, (SE 288/3)
- Alya xanımın məmnun təbəssümündən bu xəbərin ona nə qədər ləzzət etdiyi də aydın olurdu. (SE 304/7)
- Artıq əskik söhbətlərdən, qəybətlərdən, dedi-qodulardan da qorxurdu. (SE 316/1)
- Yağışlı payız axşamlarının birində bəli bükülmüş, sinli bir kişi avtobusdan düşəcək. (SE 319/3)

1.1.1.1.2. Düzlük Yuvarlaklıq Uyumu

Türk dilinin Batı qrupu ağızlarında yuvarlaklaşma hadisesi edebi dildən daha güclüdür. Kalınlıq–incelik uyumunda olduğu gibi düzlük–yuvarlaklıq uyumunda da Azərbaycan Türkçesi’ndeki pek çox kelime sağlamdır.¹⁴² “Ümumiyyətlə, türk dilində sözün ilk hecasından başqa bütün hecalarında, eləcə də şəkilçilərdə dodaqlanan ‘o’, ‘ö’ saitləri işlənmir. Ona görə də saitlərin ahəngində, birinci növbədə, damaq ahəngi nəzərdə tutulur.”¹⁴³ Romandakı kelimələrdə düzlük–yuvarlaklıq uyumu güclüdür.

- Qaranlıqda ayaqqabılarını axtararkən Firəngiz səsə oyandı. (SE 148/3)
- Şüalar get-gedə qısalır, hava get-gedə qaralır və dənizin üzündə qəribə kölgələr dolaşırdı. (SE 151/1)
- Zaur da bu yarızarafat danışığı və davranış tərzini saxlamağa çalışdı,. (SE 155/5)
- Təhminə şəhadət barmağını Zaurun ovcunun içinə dirədi, yumşaq, (SE 157/5)
- Zivənin dalına döşəklər, üzsüz balışlar və yorğanlar yığılmışdı.... (SE 159/3)
- Məcidin dayısı qızının baldızı oğlunu ərinə yaxın qohumsayardı.. (SE 180/3)
- İstəyirsən çıxım şoseyə, özümü atım maşının altına, bax bu saat bu dəqiqə... (SE 191/1)
- –Utanmazın biri utanmaz – dedi – dilin necə gəlir mənə bele söz deməyə. (SE 209/2)
- Xobbim? Nədir, doğrudan da mənim xobbim? (SE 209/2)
- Amma xahiş edirəm ki, yarım saatlığa evə gələsən, vacib bir məsələni həll eləyək. Biz ayrılmalıyıq. (SE 223/1)
- Zaur da dinməz-söyləməz yeyəcək, heç birisi bir kəlmə də danışmayacaq, (SE 259/4)
- –Zaur da, Firaya da eyni cür gülümsəyirdilər, amma yaxına gələndə məlum oldu ki, (SE 308/3)
- Axır vaxtlar tez-tez Zaurla icərdilər – illər keçdikcə onların yaş fərqləri itib getmişdi. (SE 322/1)

¹⁴² Prof. Dr. Erdal Karaman, *Karabağ Ağızları*, I, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71.

¹⁴³ Ə. Rəsulov – R. Rüstəmov, *Türk Dili*, Bakı Universiteti Neşriyyatı, Bakı, 2007, 35.

Fonetik incelemei yapılan romanda geçen yabancı kelimelerde düzlük–yuvarylaklık uyumunun sağlam olmadığı görölür.

- Qonaqlıq idi, oxlı adam vardı, mən də haradansa gəlib düşmüşdüm onların kompaniyasına... (SE 154/4)
- Bir də ki... ümumiyyətlə, axı, həyatı qəlizləşdirmək necin, hə? (SE 156/4)
- O illər Zaurun bütün marağı idmanla, caz musiqisiylə, rəqslərlə ve qızlarla.. (SE 161/1)
- Baza müdirləri nə bilim alverçilər, filan... (SE 171/5)
- Zaur haqqında, onunla quracağı gələcək xoşbəxt ailə həyəti haqqında təsəvvürlərlə dolu idi. (SE 183/3)
- Balıq ovundan qayıdan tilovlu adamlar da çox idi avtobusun içində. (SE 192/3)
- Bu sərhədə atanacan hər şey qabaqdadır, ümidlərlə, arzularla, xəyallarla yaşayırsan, (SE 208/3)
- Sonra Lena da Bakıya gəlməsindən danışdı, kinostudiyada balaca bir rolda əkilibmiş, (SE 216/9)
- “Niyə? Nə səbəbə?” sualları da, təəssüf, ya təəccüb hisləri izhar etmək de, səvinmək de, eyni dərəcədə yersiz idi. (SE 229/3)
- Spartak Zaurdan daha dünyagörmüş adam imiş, daha bic, daha fərasətli, daha təcrübəli imiş, vəssalam. (SE 286/2)
- Nazirin referenti vəzifəsini təklif edəndə ona məmnunniyyətlə razılaşdı. (SE 316/2)

Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen bazı yabancı ve Türkçe kelimelerin Azərbaycan Türkçesinde uyuma girdiği görölür.¹⁴⁴

mevzu > mövzu (Ar.)

- Spartak Alya xanımın səvimli mövzusu idi, amma yeganə mövzusu deyildi. (SE 184/1)

avucunun > ovcunun

¹⁴⁴ Buran, *ađdaş Türk Lehçeleri*, s. 80.

- Təhminə onun əlindən yapışdı, bir qədər öz sifətində saxladı Zaurun əlini, sonra üzündən araladı, çevrilib ovcunun içinə baxı. (SE 157/3)

kavuşsunlar > qovuşsunlar

- Bütün günü uşaqlarla əlləşib axır ki, onları yatırınsınlar və onları yatırandan sonra yenə də bir-birlərinə qovuşsunlar. (SE 243/1)

avutub > ovudub

- Zaurun imdadına yetməkdən, təsəlli verib, ovudub, yenidən onu yanına qaytarmaqdansa, əksinə, (SE 250/1)

kavrulmuş > qovrulmuş

- – Medinə otağa daxil oldu, əlində iri bir boşqab vardı, boşqabın içində de qovrulmuş şabalıd. (SE 228/1)

mevcut > mövcud (Ar.)

- Bir-biriləriyçün mövcud olmurduqlar artıq. (SE 284/2)

mevsimi > mövsümü (Ar.)

- Məlum deyildi ki onlar kimin tərəfindən hardan qohum idilər, amma elə ki imtahan mövsümü başlanırdı. (SE 180/3)

billur > büllur(Ar.)

- Hətta röyalın üstünə də iri büllur güldanlar, mürəbbə vazaları, gülqabılar düzülüşdü. (SE 161/2)

1.1.1.2. Ünsüz Uyumsuzluğu

Azərbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu sağlam değildir. Kelime içerisinde ve ekleme sırasında kullanılan ünsüzlerin tonluluk–tonsuzluk bakımından gösterdiği uyum, Azərbaycan Türkçesinde bozulur. Özellikle ç’li ve d’li ünsüzlerle başlayan eklerin uyuma girmediği görülür.¹⁴⁵ İncelenen romandaki kelimelerde de bu uyumun güçlü olmadığı görülmektedir.

başka > başqa

¹⁴⁵ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 178.

• –hələ də yuxudaydı, amma bu qoxudan başga - Təhminənin qoxusundan başqa – (SE 147/1)

düşmüştü > düşmüşdü

• Bircə anası bunun kimə aid olduğunu başa düşmüşdü və Zaur bir buna görünənəni bağrına basıb öpmək istəyirdi. (SE 187/5)

şüphe > şübhə

• Onları da xoşbəxtlik deryasına qər q edəcəyinə şübhəsi yoxdu... (SE 191/2)

gitti > getdi

• Elə ki, Manaf Bakıdan bir yerə getdi, Spartak o saat gətirib maşını bizim evimizin qabağına saxlayır. (SE 198/2)

meşkul > meşğul

• Zaur həmişə xəcalət çəkirdi ki, bütün kurslarından bircə o əsil peşəsiylə - geoloq peşəsiylə məşğul olmur. (SE 207/3)

hazırcevaplıq > hazır cavablıq

• İstər-istəmər özünü Muxtarla müqayisə eləyirdi və Muxtarın hazır cavablığı, ülfətə-ünsiyyətə yatımlığı, (SE 210/4)

nokta > nöqtə

• Başa düşürsüz, kameranı elə nöqtədə qoyardım ki, evlərin damı gəmi göyərtəsinə oxşardı., (SE 211/3)

içti > içdi

• Saşa dedi ki, yaxşı, vaxtdır, hər şeyi yedilər, içdilər, qurtardılar, (SE 218/2)

geçtin > keçdin

• Turalım elə sən də vaz keçdin bizdən, yəni biz səni oğulluqdan çıxartdığımız kimi., (SE 235/3)

geçtikçe > keçdikcə

• Axır vaxtlar tez-tez Zaurla içərdilər – illər keçdikce onların yaş fərqləri itib getmişdi. (SE 322/1)

1. 1.2. Ünlü Değişmeleri

Türkçede gerek kelime köklerinde gerekse eklerdeki ünlüler çeşitli sebeplerle değişmektedir. Ancak bu değişikliklerin hangi sebeplere dayandığı tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir.¹⁴⁶

1. 1.2.1. İncelme

Bazı ünlülerin, doğrudan doğruya yanlarında bulunan ünsüzlerin ya da komşu hecelerdeki ünlülerin tesiriyle değiştiği görülür. Azerbaycan Türkçesinin en tipik ses hadisesi olan ve Arapça ve Farsçadan geçen bazı kelimelerdeki kısa ve kalın ünlülerin incelme hadisesi¹⁴⁷ romandaki kelimelerde de görülmektedir.

1.1.2.1.1. a > ə Değişmesi

İncelemesi yapılan romanda kalın sıra ünlülerinin bazı kelimelerde ince sıraya geçtiği görülür.

hatta > hətta

- Yuxunun seyrək toranlığı içində Zaur, hətta bir qədər təəccübləndi də. (SE 143/1)
- Axı bilirdi ki, Zaur necə də “Volqa” tamarzısıdır, hətta, gecələr Zaurun yuxusuna girirdi bu maşın. (SE 237/1)

hareketi > hərəkəti

- ...liftin hərəkəti-bütün başqa səslər - gəfilcən geyb oldu. (SE143/1)

“tabiat”¹⁴⁸ > təbiət (Ar.)

- Adamı çaşdıran təbiət mənzərələriydi. (SE 144/5)
- heç bir tərifi təbiət mənzərəsi-sıldırım dağlar, sıx kölgeli meşələr, gur şələlələr, köpüklü çaylar, yaşıl vadilər, dərin dərələr, sərin təpələr - (SE 151/2)
- divarlarda Təhminənin iri fotoları, güncdə əlvən üfürmə şar, təbiətin qəribə şıltağı, (SE 227/4)

¹⁴⁶ Özkan, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁴⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴⁸ Türk Dil Kurumu; *Türkçe Sözlük (10. Bs.)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, 1880.

bazen > bəzən

- Bəzən, illah da axşamçağı, ala – toranlıqda adamsız sahələr, ağaclar, otlar.... (SE 144/5)
- Bəzən Zaura elə gəlirdi ki, Firəngiz laldır. (SE 148/2)

asker > əsgər

- Eyni boylu – biçimli əsgər məzarlarına... (SE 145/2)

“saha(bölüm)”¹⁴⁹ > sahə(Ar.)

- Çimərliyin ayrı-ayrı sahələri “Enqor” otelinin ayrı-ayrı nömrələrinə mənsub idi: (SE 145/2)

vatan > vətən(Ar.)

- Sabah isə geri, vətənə qayıtmalıydılar. (SE 145/2)

hayat > həyat(Ar.)

- Bir yana baxanda səyahətlər, xoş günlər həyatın bütün başqa naz -nemətləri- (SE 145/6)
- Və elə bir həyat qurmaqda ki, zahirən belə həyat hamıya – (SE 146/2)
- başqa heyat, yeni tanışlıqlar, münasibətlər kələfi vardı və bütün bunlar Təhminənin yeni işi, yeni həyatı idi. (SE 179/4)

tasavvur > təsəvvür(Ar.)

- Zaurda belə bir təsəvvür vardı ki, (SE 146/1)

asabi > əsəbi (Ar.)

- Bu bəzən Zauru əsəbiləşdirərdi, (SE146/1)

halâ > hələ (Ar.)

- Zaur hələ də yuxu içində idi, (SE 147/1)
- o hələ Zaurun özünə də tam aydın deyildi. (SE 166/2)

kadar > qədər

---

¹⁴⁹ a.g.e., 1681.

- Nə qədər? (SE 147/1)
- Bu sahil – Pirşağı tərəflərdəki Mayakdan Mərdəkandan o yana uçan QRES borusuna qədər uzanmış bu sahil (SE 150/3)
- Dənizdən indicə çıxmışdı və sulardan maşına qədər gəldiyi yol boyu damcı-damcı zəncirvarı iz salmışdı. (SE 151/3)

hafta > həftə

- Moskvadan bura təyyarə həftədə bir uçur (SE 147/2)
- Halbuki son görüşlərindən bir həftə keçmişdi, (SE 219/2)

alamet > əlamət

- bayaqkı nəvazişdən, sığaldan əsər-əlamət qalmırdı. (SE 150/2)
- “manzara”¹⁵⁰ > mənzərə (Ar.)

- Bilirsən bu əyvandan nə gözəl mənzərə görünür. (SE 154/3)

rakam > rəqəm (Ar.)

- Keflərinin kök vaxtlarında bir-birilərinin qohum-əgrebasını saymağa başlayanda atası ortalığa bir rəqəm çıxarırdı. (SE 180/2)

mantık > məntiq (Ar.)

- Zaur bu sayıqlamanı müəyyeən bir məntinqə bağlamaq istəyirdi: (SE 221/1)
- – Deməli, sən mentiqindən belə çıxır: (SE 221/1)

hakikat > həqiqət (Ar.)

- Təhminə: “bax indi, bu saat, bu dəqiqə biz xoşbəxtik və en böyük həqiqət budur”-demişdi. (SE 221/3)
- Zaur da o zaman bunu həqiqət kimi qavramışdı, (SE 222/1)
- Alyanın, “bütün şəhərin” danışdığı söhbətlərdə, şübhəsiz həqiqət var... (SE 226/5)

---

¹⁵⁰ Türk Dil Kurumu, *a.g.e.*, 1334.

2.1.2.1.2. a > e Değişmesi

Türkiye Türkçesinde kalın olarak kullanılan *a* sesi Azerbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerde ince sıraya geçerek *e* olur.

aynı > eyni

- Məlum oldu ki, Saşayla ayaqlarının ölçüləridə eynidir, 42. (SE 217/4)
- Bu barədə hər ikisi – Zaur da, Təhminə də eyni anda fikirləşdi... (SE 243/1)
- Hisslərin yaşı, tarixi yoxdur, insanlar həmişə, hər yerdə eyni cür duyublar. (SE 247/3)

aşk > eşq

- Bu nə sirdir, sirri-eşqin demədən bir kimsəyə, Şəhre düşmüş mən səni sevdim deyən avazələr. (SE 219/1)
- Ne müşkül dərd imiş eşqin ki, dərman eyləmək olmaz. (SE 251/3)

ayıp > eyib

- Eyib eləməz, day atan da hər şeydən agah oldu, səninlə nə tövr rəftar eləməyi özü bilər atan. (SE 234/4)
- Ay səni... heç eybi yoxdur. (SE 289/1)
- İtin qızı it... heç eybi yoxdur... İndi mənə gülürlər, (SE 289/1)

1.1.2.1.3. ı > i Değişmesi

Azerbaycan Türkçesi'nde kelime başında ı ünlüsünün bulunmaması ve kelime başında dar ünlülerden önce gelen y'lerin düşmesiyle kelime başında kalan ı'ların i'ye dönme hadisesidir. Bu ses değişimi bazı kelimelerde bu kuralın dışında -Kelime başındaki /ı-/ sesinin öndamaksillaşma sonucu /i-/ sesine dönüşmesi-¹⁵¹ iç seslerde de görülmektedir.

ışık > işiq

- Sahilə yaxın yerlərdə, ləpədöyəndə otelin çimərlik çıraqlarının şölələriylə işiqlanmış okeanın uzaqları...(SE 149/5)

¹⁵¹ Yrd. Doç. Dr. Aysu Erden, "Azeri Türkçesinin Geçmişine ve Sözdizimi Özelliklerine Kısa bir Bakış", *Hacattepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III, Ankara, 1985, s. 49.

• Çimərlikdən çıxıb uzaqlaşan maşının arxa ışığı iki qan – qırmızı lent kimi maşının ardınca sürünüb gedirdi. (SE 151/1)

• piyadaları, ışığıforları, yönəldici miisin hərəkətlərini izləyirdi. (SE 173/1)

ılık > ilıq

• Zaur az-az xatırlardı onu, hər dəfə xatırlayanda elə bil yaddaşına ılıq bir bahar mehi əsirdi. (SE 163/2)

• Amma bu gün səhərdən bəri bütün içini doldurmuş ılıq, xoş bir duyğu, elə bil onun bütün insanlara münasibətini de mülayimləşdirmişdi:(SE 183/1)

• Ürəklərini səadətlə olmasa da, xoş, ılıq mehribanlıqla, sakitliklə doldurdu. (SE 232/2)

ıslan > islan-

• Hamının pal-paltarı ıslanıb bədəninə yapışardı, otaqlarından tər iyi gələrdi, (SE 177/1)

“Alınma kelimelerde de ı > i değişimi görülür”¹⁵²

sıfat(yüz) > sıfət Ar.

• ...və onlar trapa çıxanda sifətlərini sanki odlu bir nəfəs qarşısı. (SE 144/4)

• Təhminənin sifətinin tən yarısına kölgə salırdı. (SE 148/1)

• maşının güzgüsündə Təhminənin sifətinə baxdı. (SE 153/2)

• Təhminənin zənn elədiyi kimi iyirmi dəqiqədən sonra geldi Manaf, sir-sifəti meyit rəngində... (SE 223/3)

sır > sirr (Ar.)

• Bu ətir qaarışığının sirrini birə Təhminə bilirdi və həmin sirri hamıdan gizli saxlayırdı. (SE 147/1)

• bilmirəm niyə gizlədir Zivər xanım bunun sirrini bizidən. (SE 187/4)

• Zaur içini limhəlim dolduran bir sirlə, sehirlə, heç kəsə bölüşülməyəcək duyğularla gəlirdi. (SE 238/4)

¹⁵² Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, 179.

kıta > qitə (Ar.)

- – onunçün nə var ki, məsafələri qət etsin, qitələri, okeanları aşsın, sərhədləri kəçsin. (SE 147/2)

aşık > aşıq (Ar.)

- Hər halda ikimizdən birimiz, turalım elə mən, aşıq oldum sənə, mənə?... (SE 156/1)

kısmet > qismət (Ar.)

- oğlumuun, nəvələrimizin qismətinə düşsün, (SE 175/1)

sabır > səbir (Ar.)

- Zaur bütün bu bəlağətə səbirlə tab gətirər, (SE 175/2)
- Zaur səbirsizliklə məclisin qurtarmasını, qonaqların dağılışmasını gözlərdi. (SE 177/1)

ıraq “uzak” > iraq (Ar.)

- Zaurun gözündən ıraq, ömründən uzaq olan yad bir dünyadan gəlirdi bu soraqlar...(SE 179/4)
- Öldürmək yox, e, Allah ıraq eləsin, öldürmək-zad nədir? (SE 246/3)
- –Yayımdadır, mənim bir Zoykam vardı (Alyanın qulqlarından ıraq), arvad deyildi. (SE 300/1)

mısra > misra (Ar.)

- Bu, atasının əbər bildiyi yeganə şeir misralarıydı və yeganə musiqi motivi idi, (SE 181/2)

mantık > məntiq (Ar.)

- Zaur bu sayaqılamanı müəyyən bir məntinqə bağlamaq istəyirdi: (SE 221/1)
- – Deməli, sənin mentiqindən belə çıxır: (SE 221/1)

kıymet > qiymət (Ar.)

- Yoxsa ki, elə-belə “quru-quru qurbanın olumun” nə qiyməti var? (SE 243/1)

“hirs”¹⁵³ > hirs (Ar.)

- Zaur isə mətbəxdə papiros çəkir, hirsini içinə boğur və Təhminənin şən zarafatlar etməsinə, deyib-gülməsinə diqqət edirdi... (SE 249/1)
- Zaur his sedirdi ki, bütün əsəbləri gərilib, hirsindən əsirdi və his sedirdi ki, (SE 272/2)
- – Sən Allah, hirsələnmə, – dedi. (SE 290/5)

ıztırap > ızdırab (Ar.)

- elə bil bütün qayğılarını, dərd-qəmini, əzab-ızdırablarını yuyub atmışdı. (SE 255/3)
- Əger Təhminə ayrılmaqlarını, doğrudan da, ürəyinə salıbsa, doğrudan da ızdırab çəkirsə bu ayrılıqdan, (SE 281/1)

qıda > qida (Ar.)

- Siz – sənət adamları – bizim yolumuzda çalışırsız, bizim zövqümüzə qida verirsiniz, (SE 263/3)
- Siz bizə mənəvi qida verirsiniz, bizim də borcumuzdu ki, sizə nə cür ki lazımdır, (SE 268/1)

kıymətli > qiymətli

- Ona qiymətli bir hədiyyə bəxş edəcək gün kimi... (SE 177/1)

1.1.2.1.4. u > i Değişmesi

Kalın olaraq kullanılan dar-yuvarlak olan *u* sesinin Azərbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerin birinci ve ikinci hecesinde ince sıraya geçerek *i* olduğu görülür. İncelenen romandaki birkaç kelimedede bu ses değişmesi görülmektedir.

peruk > parik

- – Saçları da deyir, heç özününkü deyil o lotunun, qoymadır, parik taxır başına. (SE 168/1)
- Təhminənin gözlərinin Zivər xanım tərəfindən deşilməsi, tüklərin,(bu tüklər parik-zad deyildi, özününkü idi – bunu Zaur yaxşı bilirdi). (SE 168/1)

¹⁵³ Türk Dil Kurumu, *a.g.e.*, 885.

nutuk > nitq

- Amma bu səfər anasının nitqinə təzə bir cəhət əlavə olundu, (SE 168/1)
- Aur bir də ona fikir verdi ki, atasının nitqində durğu işarətləri yoxdur.

(SE 235/1)

- Nəhayət, Dadaş nitqinə balaca bir ara vərđi və Cabbar gözlərini Murtuzun üzünə zillədi. (SE 292/3)

duvar > divar

- İllər bou birgə yaşadıkları bu otağın ora-burasına göz gəzdirirdi: divarlarda Təhminənin iri fotoşəkilləri, atasından qalma iri divar saati, (SE 224/4)

- Divar saati on bir dəfə vurdu... (SE 225/1)

- Zaur divarın oboylarına baxırdı... (SE 255/2)

hamur > xəmir

- Qadınlar xəmirin yaxşı qalxmasından, layların nazik yoğrulmasından, paxlavaya vurulacaq ədviyyatın miqdarından danışırđılar. (SE 224/4)

1.1.2.1.5. u > ə Değişmesi

Türkiye Türkçesinde kalın olarak kullanılan, romandaki bazı kelimelerin ilk hecesinde bulunan *u* sesinin Azərbaycan Türkçesinde incelerək *ə* sesinə dönüştüğü görülmektedir.

muhabbet > məhəbbət

- Zivər xanım Moskvada Təhminəylə Muxtarın məhəbbət macərələrindən danışırđı,(SE 221/2)
- Zaur onu da bilirdi ki, Təhminə onun keçmiş məhəbbət əlaqələrindən, hətta idmancu Tanyadan belə xəbərđardır,(SE 250/3)
- Zaur Dadaşın nitqindəki hər çaları yaxşıca duyurdu; eşqdən, məhəbbətdən danışanda,(SE 258/2)

mutfak > “mətbəx”¹⁵⁴

- Səhərlər Təhminənin səliqəli mətbəxində yemək yeyərkən bəzən öz evlərini yada salardı.(SE 242/2)
- Mətbəxin, evin, üst-başını təmizliyinə, səliqəsinə Təhminə o qədər vakt sərf edərdi ki, (SE 242/3)

1.1.2.2. Kalınlaşma

Bazı ünlü veya ünsüzlerin etkisiyle sözün türlü hecelerindeki ince ünlülerin veya ünlülərdən birinin kalın sıraya geçmesi biçiminde görülen¹⁵⁵ ince ünlüların kalın olması hadisesi, Azərbaycan Türkçesinde alınma kelimelerdeki ince ünlüların kalınlaşmasıyla görülür.

Böylece ince seslerin kalınlaşmasıyla kalınlık–incelik uyumuna uymayan kelimelerin bölge ağızlarında¹⁵⁶ ve edebi dilde bu uyuma uygun hale geldikleri görülür.

1.1.2.2.1. i > ı Kalınlaşması

narın > narın

- O xoşbəxt anların ki, Zaur onları da sahildə, narın qumlarla, balıqçulaqlarıyla, yosunlarla, dalğaların uğultusu, (SE 150/1)

çiz-(mek) > cız-

- Metal çərçivəyə sürtülüb cızıla bilərdi maşın, (SE 283/1)

1.1.2.2.2. i > a Kalınlaşması

taviz > təvaz

- Zaur qıza daha mehriban münasibət bəsləyirdi, onun, doğudan da, çox təvazökar, utancaq olduğuna inanırdı. (SE 146/1)

imtihan > imtahan

- Məlum deyildi ki onlar kimin tərəfindən hardan qohum idilər, amma elə ki imtahan mövsümü başlanırdı. (SE 180/3)

¹⁵⁴ M. Kamil Kırılı – Sait Şimşek – Hasan Aksoy, *Azərbaycan-Türkçe Türkçe-Azərbaycanca*, Çağ Yayıncılık, Bakü, 2009, 143.

¹⁵⁵ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 82-83.

¹⁵⁶ Karaman, *a.g.e.*, s. 73.

- Məciddilin evlərində yay aylarında, sınaq imtahanları dövründə daha çox səslənirdi, (SE 181/1)

temenni > teməna

- heç quru “sağ ol”un da təmənnasında deyildi. (SE 181/1)
- Nə bilirsən təmənnasızam, ya yox, bəlkə ürəyimdə mənim də təmənnam var. (SE 212/2)

1.1.2.2.3. e > a Kalınlaşması

cevap > cavab

- –Yatmısan? – Cavab çıxmadı. Bilirdi ki, cavab çıxmıyacaq. (SE 145/7)
- Spartak barəsində və cavabından asılı olaraq ya münasibtləri birdəfəlik qırılın, ya da... (SE 167/4)
- Dadaş ağzındaki loxmanı uzun zaman çeynədi, nəhayət, uddu, bundan sonra da cavab vermədi. (SE170/3)

yeşil > yaşıl

- Eyvan bulanıq yaşıl rəngə boyanmışdı. (SE 154/2)
- nə bilim borcomdu, yaşıl noxuddu, mayonezdi-fidandı – hamısı Şahin “təşkil eləmişdi”.... (SE 182/1)
- İliq bir bahar günü meşədədirilər, ətraf yaşillığa, sərinliyə, sıx yarpaqlar arasında düşəngünəş şualarına qərq olub, (SE 255/7)

temaşa > tamaşa

- Zaurun hər iki əlini əlləri arasına aldı, uzun-uzadı ovuclarının içinə tamaşa elədi. (SE 158/1)

merak > maraq

- Təhminə elə-belə, onun marağını cəlb eləmək üçün demişdi bunu. (SE 160/5)
- Kimsə dedi ki, bəs görəsən adamı televizordan milyon adamın qabağına çıxardanda bir maraqlanmırlar tercümeyi-(SE 187/1)
- Bu, lap gülməli fikir idi və Zaur əsəbiləşməkdənsə maraq göstərdi: (SE 220/6)

devam > davam

- Və bu dümdüz yol üzrə gedən hərəkəti Məciddən sonra onun oğlu Zaur davam etdirməli idi, (SE 165/1)

cemaat “millet” > camaat

- – Kimdir bu xəbərləri sənə çatdıran?.. Camaatın işi-gücü qurtarıb... (SE 165/2)

mecal “fırsat” > macal

- bu saatca Təhminəylə görüşsün, lapdan, aman, macal vermədən soruşsun, (SE 167/4)

selam > salam

- Əlbəttə, salamlaşa bilərdi, öz adını deyə bilərdi, (SE 168/4)
- – Salamat qal, Zaurik, bol-bol seadət arzulayıram sənə... (SE 179/4)
- Spartak içəri girdi, salamsız-kalamsız anasına: (SE 186/1)
- Muxtar onlara tərəf gəldi, amma yənə də hansı tanışınisa gördü, salamlaşdılar, qucaqlaşib öpüşdülər. (SE 205/1)

helva > halva

- Deyir, sən xoşbəxtsən, bir oğlun var, oğlanın işi nədir ki, halva... (SE 176/4)

madem > madam

- Amma bunun nə mənası vardı, madam ki, Təhminə Zauru bura, yanına çağırmışdı, (SE 192/1)

helal > halal

- Darıxma, qayıdacaqsan evinizə, maşınını da qaytaracaqlar sənə, evləndirəcəklər də səni halal südəmmiş qızla. (SE 251/1)
- Əşi, vur bura görək, ay muxtar müəllim, halal hoşun olsun, dünya deyir , beş gündür. (SE 264/1)

kebab > kabab

- Zaur kabab və iki yüz gram araq şifariş verdi. (SE 260/5)

1.1.2.3. Genişleme

Dar ünlülerin genişlemesi olan bu ses olayı Azərbaycan Türkçesinde bazı alınma kelimelerde görülür. Bölge ağızlarında bazı kelimelerde geniş ünlülər daralırken, bazı kelimelerde de dar ünlülər genişlər.¹⁵⁷

1.1.2.3.1. i > e Genişlemesi

bile > belə

- Hər hansı bir ətəri, ən nadir tapılan ətirləri belə almaq olar. (SE 147/1)

ta:bi > tabe (Ar.)

- Təhminənin əlaqədarlıq istəklərinə tabə olacaqdı. (SE 148/2)

tespih > təsbəh (Ar.)

- Xırda daşları, qumları, balıqçulaqlarını təsbəh kimi bir-bir çevirirdi, (SE 150/2)

itiraz > etiraz (Ar.)

- Deyə də bilərdim və yenə də Firəngiz etirazını bilirməzdi. (SE 149/2)

ihtiras > ehtiras (Ar.)

- Bir az qabaqkı ehtiraslı, çılğın məhəbbət görüşündən sonra Zaur özündə bir laqəydlilik, boşluq, toxluq, his sedirdi. (SE 153/3)

- İstək var, ehtiras var, arzu-kamına çatmaq intizarı var, bir də istədiyinə nail olandan sonra doyğunluq, bezginlik, biganəlik var, vəssalam. (SE 154/1)

- Amma oğul, inan mənə, bir gün hər şey sona yetir, ən çılğın ehtiras belə bitib tükənir. (SE 258/1)

pışman > pəşman (Far.)

- Tiflisdəydi, – dedi və dərhal da dədiyinə pəşman oldu... (SE 155/1)

ilim > elm (Ar.)

- Ümumiyyətlə, az-az danışdırlar, atası elminə - kitablar ələminə qapılmış qaradınməz bir adam idi, (SE 164/4)

- Gələcək elmi karyəran da filan gədər geri atılır. (SE 236/3)

---

¹⁵⁷ Karaman, a.g.e., s. 75.

- Amma elmi, tibbi surətdə təsdiq olunub ki, ana bətnində yatıb dururlar, (SE 243/1)

- Zaurik, bu sözlər xalqın təfəkkürünü yüz dənə qalın elmi kitabdan daha gözəl ifadədir. (SE 246/4)

cep > cib (Ar.)

- Bilirəm, - dedi və barmaqlarının yağını silmədən əlini pencəyinin içəri cibinə saldı, (SE 170/1)

itibar > etibar (Ar.)

- Dadaş Təhminəni sevirmiş ki, bu etibarsızlıq ona belə ağır təsir eləyib? (SE 170/5)

- Atasının ve anasının hesablamaları etibarlı deyildi. (SE 180/2)

- qadınlar arasında bu cür etibarlı dost tapmaq çətin məsələdir.. (SE 196/2)

mani > mane (Ar.)

- Zaurun yuxusuna mane olmamaqçün qadınlar xıslın-xıslın danışdılar. (SE 177/2)

şiiir > şeir (Ar.)

- Bu, atasının əbər bildiyi yeganə şeiir misralarıydı və yeganə musiqi motivi idi, (SE 181/2)

- Kiminsə şeiiri vardı bu məzmununda... (SE 212/1)

istifa > istefa (Ar.)

- Murtuz özü – istefaya çıxmış polkovnik Murtuz Murtuzov bütün orden, medallarını taxmışdı. (SE 182/1)

müzakere > müzakire (Ar.)

- durub-oturmasını, bütün həyatını müzakire edirdi. (SE 186/5)

virgül > vergül

- Aur bir də ona fikir verdi ki, atasının nitqində durğu işarətləri yoxdur – nə nöqtə, nə vergül, nə nida – ele – belə, (SE 235/1)

- Nə səsini qaldırırdı, nə həyəcanlanırdı, nə də nəfəsini dərmək üçün dayanırdı – nöqdəsiz, vergülsüz, axırsız bir cümlə, (SE 235/1)

ilan > elan (Ar.)

- O axşam bütün verilişlərə baxdı və verilişlərin arasında elan edən Təhminəni gördü... (SE 245/2)
- Təhminə verilişin qurtardığını elan etdi, (SE 245/2)

itiraf > etiraf (Ar.)

- Qısqanmaq bilirsən nə deməkdir, deməli, sən özünün öz zəifliyini etiraf edirsən. (SE 245/3)

ihtiyaç > ehtiyaç (Ar.)

- Bəzən insan yad şəhərin otellərində bele isti nəfəse, ünsiyyətə, təmasa ehtiyaç duyur. (SE 260/1)
- –Yəni ki, Zauru xüsusi təqdim eləməyə ehtiyaç da yoxdur.. (SE 291/3)

ihsan > ehsan (Ar.)

- Qeyr ilə hər dəm nədir seyri-gülüstan etdiyini?
Bəzm urub, xəlvət qılıb, yüz lütfü ehsan etdiyini? (SE 282/4)

ihtiyat > ehtiyat (Ar.)

- –Zivər xanım bir qədər ehtiyat edirdi: axı Zaurun qərarı çox gözlənilməz idi.(SE 289/3)

nimet > nemət (Ar.)

- –Bu gün, bu gözəl nemətlər düzülmüş stolun başında ən yaxın qohumlarımız yığışıb, (SE 298/5)

gıybet > qeybət(Ar.)

- Artıq əskik söhbətlərdən, qeybətlərdən, dedi-qodulardan da qorxurdu. (SE 316/1)

1.1.2.3.2. i > ə Genişləməsi

hiç > həç (Far.)

- Bir an sonra gözləri zil qaranlıqda həç nəyi seçib ayırmasa da... (SE 143/5)
- ümumən həç bir şey düşünək istəmirdi (SE 145/6)
- Firəngiz həç zaman xoruldamır. (SE 145/7)
- Təhminənin Spartakla tanışlığı Zauru həç açmırdı. (SE 154/3)

şehir > şəhər (Far.)

- Afrikada, Dakar şəhərindədirlər. (SE 144/3)
- Başqa şəhərə köçüb eləməyəcəksən... (SE 158/1)
- Bütün şəhər danışır da bu söhbətləri... (SE 166/3)
- Zaur şəhəri gəzirdi. (SE 168/4)

belki > bəlkə (Ar.)

- Və bəlkə o zaman - Firəngizin, gələcək övladlarının gözlərində bu xoşbəxtliyi, arxayınlığı... (SE 146/2)
- Belkə də bu, sırf fizioloji bir halla əlaqədar idi. (SE 153/3)
- Bəlkə elə Zivər xanım da gerek söhbətini burada xətm eləyərdi. (SE 165/5)

zincir > zəncir (Far.)

- Dənizdən indicə çıxmışdı və sulardan maşına qədər gəldiyi yol boyu damcı-damcı zəncirvari iz salmışdı. (SE 151/3)

ilave > əlavə (Ar.)

- – Əlbəttə. – Sonra əlavə etdi: (SE 153/1/1)
- Dadaş kəskin və sərt danışır, amma sonra sakitcə əlavə elədi. (SE 170/3)
- Baxarsan. – Sonra tələsik əlavə etdi. (SE 179/2)

nihayet > nəhayət (Ar.)

- desin, deməsin, nəhayət, qərara gelib yavaş səsle: (SE 179/4)

ihata “kaplamak” > əhatə (Ar.)

- ətrafa çökmüş mavilik aerovağzalı süşə qalereyasın da əhatə eləmişdi. (SE 189/3)

incir > əncir (Ar.)

- Bolqarıstandan gətirmişdi onu Təhminə və balaca, lap balaca əncir ağacı, (SE 224/4)
- təbiətin qəribə şıltağı – xırdaca əncir ağacı, ləng kəfkirli iri divar saati – bütün bunlar vardı otaqda. (SE 227/4)
- Balaca əncir ağacına baxırdı. (SE 253/4)

asabi > əsəbi (Ar.)

- Təhminə əsəbi bir tərzdə: (SE 271/4)

1.1.2.3.3. u,ü > o,ö Genişləməsi

hüküm > hökm

- ...bu cədvəlin hökmü insanların icad etdikləri maşınların, mexanizmlərin, alətlərin ... (SE 143/2)

muhtəşəm > möhtəşəm

- ... alətlərin səsləriylə bərabər təbiətin möhtəşəm xilqəti – okeanın da səsini qısmışdı elə bil. (SE 143/2)

Avrupa > Avropa

- Moskvadan Afrikaya on bir saatlıq uçuş ərzində - onlar Avropanın, Aralıq dənizinin Saxaranın üstündən keçmişdilər. (SE 143/2)

numara > nömrə (İt.)

- Bilirdi ki, bu otaq otelin nömrəsidir, indi gecədir və uzun məsafələrdən... (SE 143/5)
- Bu nömrələrin sakinlərinə... (SE 145/2)
- telefon nömrəsini tapdı və Zaura dedi, (SE 170/1)
- Moskvaya gələndə üç-dörd oteldə nömrə saxlayır. (SE 198/1)

rüya > rəya (Ar.)

- Röyasız yuxu içində - sönmüş ekran qarşısındaymiş kimi – zaur intizarla gözləyirdi. (SE 147/2)

hürmet > hörmət (Ar.)

- Ailədə nazarlıq, dedi-qodu nəyə lazımdır, ondansa bu başdan işimizi elə tutaq ki, arada hörmət-izzət qalsın...(SE 164/3)
- Zaur, bala, sənin atavı yaxşı tanıyıram, hörmətim var o kişiyə. (SE 171/2)
- ağıl, yaxşı, hörmətli ailə deyirsən-yaxşı hörmətli ailə, (SE 171/2)

muhkem > möhkəm (Ar.)

- Zivər xanıma möhkəm toxunmuşdur. (SE 167/2)
- Təhminədən yanıqlıdır, möhkəm inciyibonun bu gözlənilməz hərəkətindən. (SE 170/2)
- Zaur hiss eldi ki, möhkəm acıb-axı bütün günü dilinə bir şey vurmamışdı. (SE 205/3)

şube > şöbə (Ar.)

- Dadaşın lənq işləyən şöbəsindən çıxıb hay-küyü, əsəbi, daim hərəkətdə (SE 180/1)

mucize > möcüzə (Ar.)

- lap uşaq yaşlarında möcüzəyə inandırmışdı özünü ki, anası ölüb eləməyib, hardasa uzaq bir yerdədir. (SE 196/2)
- dünyada heç bir başqa sənətə dəyişməz onu, doğrudan da deyirdi, məgər möcüzə deyilmi bu? (SE 210/2)

mühür > möhür (Far.)

- bu düymələr indi onunçün ən açılmaz möhürlər idi... (SE 225/1)

muteber > mötəbər (Ar.)

- Yalnız komsomolçular deyil, idarəmizin başqa mötəbər işçiləri də sizin hərəkətlərinizdən çox narazıdırlar. (SE 251/3)
- –Bizimçün də böyük şərəfdir ki, sizin kimi mötəbər adamlar elçi gəlibsiz qapımıza. (SE 292/3)

1.1.2.3.4. u > a Genişlemesi

diploma > diplomu

- Bu qız güya filosofdur, diplomu var, universitet qurtarıb, indi gedib diktor olacaq. (SE 170/2)

konuk > qonaq

- – Bunlar da mənim qonaqlarımdır, – dedi və onlar içəri keçdilər.. (SE 204/2)

Türkçe kökenli kelimelerde görülen genişlemeler Eski Türkçe'nin devamı olan bir ses hadisesidir.¹⁵⁸

işit > eşit

- ...haradansa, çox uzaqlardan eşidilen musiqi sədaları... (SE 143/1)
- Sanki anasının səsini də artıq eşitmirdi. (SE 167/4)
- – Bəli... bəli, eşidirəm sizi. (SE 168/3)

git > ged

- Daima üzü Qərbə doğru gedəsən, elə bir sürətlə ki... (SE 144/2)
- “Nə olar, gedərik - gedərik,getmərik”... (SE 145/6)
- hə yox. – Gedək – hə, qalaq – yox. (SE149/2)

büyük > böyük (ET)

- Axı necə oldu ki, böyük otelin bütün hay-küyü, yad, özgədilli danışqların... (SE 143/1)
- Fantastika! Halbuki ən böyük fantastika elə real gerçəklikdir, (SE 144/3)
- Böyüklərdən biri məni təriflədi də: (SE 152/1)
- Nə böyük bir məsələ imiş ki bu? (SE 167/3)

giy-(mek) > gey-

- uzun Afrika paltarı geymiş qıvrımsaç zənci qadınları adımlayırdılar. (SE 145/1)

¹⁵⁸ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 179.

- Spartak geyindirib-gecindirmək üçün, Muxtar işdə qabağa çəkmək üçün, sən... (SE 220/5)

diye > deyə

- Zaur: “Vallah, sağ olsun anam - deyə düşünürdü.. (SE 145/5)

uyan- > oyan-

- yuxuda düşünürdü ki, aaxı bu yuxudur, gərək oyanam, gərək cəhd eləyəm (SE 147/2)
- Bunu anlayıb bir də cəhd elədi və bu səfər, doğrudan da, oyandı... (SE148/2)
- elə bil daxilində valideynlərinə qarşı bir növ ifrat, təmənnaçılıq hissi oyanırdı: (SE 162/3)

güzel > gözəl

- heç yer qızmar günəşin yandırır-yaxdığı bu quru, ağaçasız-bitkisiz sahilin gözəlliyinə tay ola bilməzdi. (SE 151/2)
- Bilirdi nə yuvanın quşudur, qadınlara , illah da gözəl qadınlara nə gözlə baxır. (SE 154/3)
- Deyir, axırını görüşümüzdür, çox gözəl, mən daha görüşmək üçün heç bir təşəbbüs göstərməyəcəyəm, dese, deyəcəyəm ki, (SE 160/2)
- Gözəldir, cazibəlidir, məni də cəlb edir, çəkir. (SE 168/4)

dudak > dodaq

- saçlarını əliylə alnından atdığı, dodaklarında tükənmiş təbəssümün gözlərinin dibində sönən son qığılcımlarını Zaur heç vaxt görməyəcək. (SE 160/8)
- olsa-olsa içi istəhza qarışıq məmnun bir təbəssüm qonurdu dodaklarına... (SE 162/4)
- Məcid də görürsən, hərdən səgah üstündə dodaqaltı zümzümə edərdi: (SE 181/1)

yine > yenə

- Axırcı dəfə 12-nin yarısında zəng elədi, yenə də Manafın səsini eşidib dəstəy asdı. (SE 169/2)

• ...və Zaur yenə de axıracan anlaya bilmirdi – doğrudanmı Təhminə səmimi eyir bu sözləri, (SE 230/1)

• Yenə də zəng oldu, Zaur gülümsündü ki, (SE 254/1)

iniş > eniş

• şəhərin küçələrinə, meydanlarına, dalan və döngələrinə, enişinə-yokuşuna cür alışıq, mehrəm olur. (SE 173/2)

• Spartak liftin düyməsinə basmışdı, liftin qapısı bağlanmışdı, lift aşağı enməyə başlamışdı. (SE 310/2)

ülke > ölkə

• Uzaq ölkələrə səyahətlər edəcək, oradan da maraqlı şeylər gətirəcək. (SE 290/3)

• Bütün dünyanı, bütün ölkəni gəzəcək, evdə də sağlam, xoşbəxt uşaqları, (SE 290/3)

1.1.2.4. Ünlü Daralması

Bazı seslərin boğumlanması sırasında ses yolunda meydana gələn daralma, *ı, i, u, ü* dar ünlüləri ilə *s, z, ş, ç* gibi sızıcı ünsüzlər, ses yolunun daralması ilə çıxarılan seslərdir. İşte başka ünlü ve ünsüzlərin bu seslərə dönüşməsi, bir daralmadır.¹⁵⁹ Azərbaycan Türkçesinde *e > i, o-ö > u-ü, a > i*,¹ değışmələri hem Türkçe hem de alınma kelimelerde görülür.¹⁶⁰ Romanda ünlü daralmasının örneğı şu kelimelerde görülür:

1.1.2.4.1. o > u-ü Daralması

ülimatom > ultimatum

• Zauru: nə ultimatumdur bu bele, (SE 165/5)

dost > dust

• Ey məh, mənimlə dustlarım dümən eylədin,
Düşmən həm eyləməz bu işi kim, sən eylədin. (SE 237/3)

sofra > süfrə

• Nadir qərdəşinə qonaq, sənincün bir süfrə açım, bir məclis düzəldim ki, dadı damağınızdn getməsin. (SE 264/3)

¹⁵⁹ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁶⁰ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 179.

- Çay gətirdilər, cürbəcür tortlar, pirojnalar, meyvələr gəldi süfrəyə. (SE 300/4)

horoz > xoruz

- Götürüb telefonu bu da, deməli, mənim üstümə xoruzlanır. (SE 307/3)

1.1.2.4.2. ö > u-ü Daralması

köşe > guşə

- Bu sahil Zaurçün dünyanın ən cazibədar bir guşəsi idi. (SE 151/2)
- Təhminənin ürəyinin, varlığının dibindən, ən dərin, ən gizli guşələrindən qopub gəlirdi. (SE 246/1)
- Çayların, küləyin, dənizin səsini yazacaq, mənzillərini təbiətin gözəl bir guşəsinə çevirəcək. (SE 290/3)

özür > üzr

- Çox üzr istəyirəm, amma bizim mətbəxlərimiz ayrı-ayrıdır, mənzillərimiz də başqa-başqa mərtəbələrədir. (SE 156/1)
- Alya xanım izahını eləyirdi, üzrünü istəyirdi, hər halda qəyri-müəyyən bir tonla: (SE 182/1)
- Guya Tahirə üzrxahlıq eləyirdi, (SE 182/2)
- Zaur üzr istəyib, stolun arxasından durdu, (SE 218/1)

öğüt-(mek) > üyüd-

- Anası elə hey üyüdüb töküdü, deyirdi ki, (SE 168/1)

1.1.2.4.3. e > i Daralması

münasebet > münasibəd

- Firəngizə münasibətində dolaşmaq bir duyğu kələfi vardı.. (SE 146/1)
- – Zaurla, onların münasibətləriylə bağlıdır... (SE 152/2)
- Spartak barəsində və cavabından asılı olaraq ya münasibətləri birdəfəlik qırılsın, ya da... (SE 167/4)

elveda > əlvida

- “Əlvida. Sağ ol. Hələlik”. Vida sözlərinin heç bir fərqi yoxdur. (SE 160/8)

- Bu tanqoda dəyilirrdi ki, batan günəş həzin-hein denizlə vidalaşır. (SE 196/1)
- Nəhayət, Təhminə dostlarıyla vidalaşmağa başladı, (SE 202/4)

nefret > nifrət

- Bütün bunlar Zaurçün yad və yabancı idi, onun sevmədiyi, bəyənmədiyi, bəzən, hətta nifrət bəslədiyi başqa bir aləmin bəlirləri idi. (SE 162/3)
- Ona get-gedə daha artıq nifrət edərək, hey söyüdü kişini: (SE 173/2)
- – kəsirdilər ondan, ya nifrət edirdilər ona, ya kiməsə qısqanrdılar Təhminəni, (SE 174/2)

feylesof > filosof

- Bu qız güya filosofdur, diplomu var, universitet qurtarıb, indi gedib diktör olacaq. (SE 170/4)

enstüti > institutu

- İnstituda oxuyur. (SE 175/3)
- Başa düşürəm, atanızın işlədiyi instituda müdafiə eləmək yaxşı düşməz, (SE 183/2)
- Vaxtilə Moskvada kino institutunu qurtarmışam.(SE 208/1)

cep > cib

- Elə bilirsənələ əvvəlki kimi atan-anan cibinə xərclik qoyacaq, (SE 189/1)
- Spartakın rəngi qaçmışdısa da üzündə təbəssüm vardı, cibindən qızıl portsiqar çıxardı, (SE 287/4)

istidat “yetenek” > istedad

- aylarla ancaq bu barədə düşünürsən, bütün istedadını, - yaxşı, deyək ki, istedad böyük sözdür. (SE 209/1)

müzakere > müzakirə

- – Niyə sən bizim ikimizə aid olan məsələləri Dadaşla müzakirə eləməlisən? (SE 271/4)

1.1.2.4.4. a > i Daralması

müdafaa > müdafİə

- İnşallah, o vaxta qərək müdafİə də eləyəsən...(SE 164/3)
- Təhminəni müdafİə eləmə istədi. (SE 167/3)

çarptı > çırpdı

- mərd-mərdanə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı.(SE 172/5)

müracaat > müraciət

- – Təhminə heç birinə müraciət eləməirdi, amma birinci Muxtar cavab verdi: (SE 203/1)
- Muxtar qayıdıb gəldi və Təhminə indi də Muxtara müraciət elədi: (SE 205/2)
- – Bəs siz nə sənət sahibisiniz? – deyə Muxtara müraciət elədi. (SE 208/1)

1.1.2.5. Ünlü Yuvarlaklaşması

Hem Türkçə hem de alınma kelimelerde görülen bir ses hadisəsidir. Özellikle *b*, *m*, *p*, *f*, *v* ünsüzlerinin etkisiyle *a*'nın *o-ö*'ye, *e*'nin *ö-o*'ya, *i*'nin *u*'ya, *i*'nin *ü*'ye dönüşmeleri meydana gelir.¹⁶¹ Romandaki bazı kelimelerde bu ünsüzlerin etkisi dışında da yuvarlaklaşmalar olur.

1.1.2.5.1. a > o – ö Yuvarlaklaşması

savur- > sovur-

- Külək qumları havaya sovurur, (SE 150/2)

avuç > ovuc

- Təhminə onun əlindən yapışdı, bir qədər öz sifətində saxladı Zaurun əlini, sonra üzündən araladı, çevrilib ovcunun içinə baxı. (SE 157/3)
- Zaurun hər iki əlini əlləri arasına aldı, uzun-uzadı ovuclarının içinə tamaşa elədi. (SE 158/1)
- sonra isə uzun müddət bədəni ovucları arasında sürtdü, (SE 207/2)

kavuş- > qovuş-

¹⁶¹ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 180.

- Amma bu xətt də rəal həyat xəttinə qovuşur. (SE 158/2)
- Bütün günü uşaqlarla əlləşib axır ki, onları yatırınlar və onları yatırandan sonra yenə də bir-birlərinə qovuşsunlar. (SE 243/1)

tavuk > toyuq

- Toyuq yeyirdi, otaq istiydi və Dadaşın sir-sifətindən tər axırdı, (SE 169/4)

avut- “gidermek” > ovud-

- Belə düşünürdisə də, haradansa xəstə diş kimi hovutqayıyıb zoqquldayan ağrını da ovuda bilmiri.(SE 172/3)
- Zaurun imdadına yetməkdən, təsəlli verib, ovudub, yenidən onu yanına qaytarmaqdansa, əksinə, (SE 250/1)

atan “baban” > aton

- Gördün, deməli yalan deyirsənmiş, heç eyib etməz, əlbət indi aton gəlib danışar səninlə. (SE 188/3)
- Necə, atovu da gözləməyəcəksən? (SE 188/3)

tavla-(mak) > tovla-

- ne mənim başımı tovlayırsan a virananın balası, bu saat mən atova zəng eləyim.(SE 188/3)
- belə-belə şeylərlə mənim başımı tovlamaq olmaz..(SE 198/1)
- Alya da deyir ki, televiziya keçib ki, o Muxtarı tovlayıb yoldan çıxartsın, ərə getsin ona...(SE 222/1)

av > ov

- avtobus adamlarla dolu idi – balıq ovundan qayıdan tilovlu adamlar çox idi avtobusun içində. (SE 192/3)

kahve > kofe

- Bax, onlara kofe gətirən oğlan da indiki əridir... (SE 205/3)

pilav > plov

- Daşkənddə əntiqə plov bişirirlər. (SE 214/5)

- Zaur dedi ki, bizim plovumuz daha ləzzətlidir. (SE 214/6)
- Zivər xanımın sağlığına içdilər ki, belə dadlı-ləzzətli plov bişirib. (SE 282/3)

kavur-(mak) > qovur-

- İçəri keçdilər. Otaqdan yavaş musiqi sədaları, mətbəxdən isə qovrulmuş şabalıd iyi gəlirdi. (SE 227/3)

- – Salaməleyküm. – Medinə otağa daxil oldu, əlində iri bir boşqab vardı, boşqabın içində de qovrulmuş şabalıd. (SE 228/1)

- – Bu qədər zəhmət çəkib, şabalıd qovurmusan...Əntiqə qovrulubdur, hə, Zaur? (SE 230/1)

tavsiyə > tövsiyə

- ilk aylardan, illərdən bunu dərk eləmişdi, bilmişdi, öz-özünə tövsiyə vermişdi axı. (SE 273/3)

bayat > boyat

- Səhər saat yeddidə dəmiryol vağzalının bufetində oturmuşdular şirin çaxır içirdilər, boyat çörəklə, qupquru qurumuş holland pendiriylə yavanlıq edirdilər. (SE 321/3)

1.1.2.5.2. e > ö – o Yuvarlaklaşması

evlat > övlad

- Bəlkə də Zaurun nicatı məhz bundaydı – özüyçün deyil, başqalaryçün, Firəngiz üçün, gələcək övladları üçün yaşamaqda... (SE 146/2)

- o cümlədən Firəngizə və gələcək övladlarına bəxtiyar bir yaşayış kimi görünsün... (SE 146/2)

- Ali təhsil, dissertasiya, mənzil, evlənmə, övlad... (SE 164/4)

devlet > dövlət

- Dövlətin çox olmayacaq... (SE 158/1)

- tək bircə balanıza da xərcləməyəndə kimə xərcləməyəcəksiniz professorun var-dövlətini? (SE 162/3)

- Bilirsən heç nece dövlətlidir Spartak? (SE 197/2)

devir > dövr

- Körpəliklə yetkinlik yaşı arasında qqlan qısa bir dövrdə - beş –altı il çəkmişdi bu müddət - (SE 161/1)
- Məciddilin evlərində yay aylarında, sınaq imtahanları dövründə daha çox səslənirdi, (SE 181/1)

zevk > zövq

- valideynlərinin yaşayış tərzinə, köhnəlmiş anlayışlarına və zövqlərinə bir növ ağız büzərdi. (SE 161/1)
- Ve xoş bir yuxudan, ya yaxşı bir verilişdən yaddaşımızda qalan iz mægər həyatın başqa maddi lezzətlərindən daha az mı zövq verir insana? (SE 211/2)
- İstəyirdi ki, onun geriliyinə, primitiv zövqünə gülsünlər, (SE 216/7)

sevk > sövq

- sövq-tabii bir hisslə elə bir şeyi duydu ki, (SE166/2)

nevi > növ

- Təhminəni bir növ satır və məhz elə buna görə,(SE 167/3)
- Əksinə, bəlkə bu söhbətlər bir növ Zauru şirnikdirmişdi də.(SE 172/2)

mevcut > mövcud

- – biri Zaurla görüşlərdə mövcud olan Təhmine – (SE 174/1)
- Əvvəllər elə-belə görüşəndə və bu görüşlərdən sonra ayrılanda, bir-biriləriyçün mövcud olmurdurlar artıq. (SE 284/2)

mevsim > mövsüm

- Məlum deyildi ki onlar kimin tərəfindən hardan qohum idilər, amma elə ki imtahan mövsümü başlanırdı. (SE 180/3)
- amma başqa mövsümlərdə də cürbəcür qohumların cürbəcür xahişlərindən, (SE 181/1)

Firdevsi > Firdovsi

- Nizamidən, Firdovsidən, Sedidən tutarlı misallar misallar gətirib isbat edirdilər ki, (SE 180/3)

mevzu > mövzu

- Spartak Alya xanımın sevimli mövzusu idi, ammaa yeganə mövzusu deyildi. (SE 184/1)

levha > lövhə

- Lövhənin altında, döşəmənin üstündə dairəvi sink qutu qoyulmuşdu. (SE 201/1)
- yüzlərlə adamın iştirakıyla sifətlərə, rənglərə, səslərə, lövhələrə çevrilir, (SE 211/2)
- Mis lövhə üstündə “Profəssor M. Zeynalı” yazılmış qarıya yanaşdı. (SE 277/2)

şevk > şövq

- Get-gedə maşını daha çox öz iradəsinə tabə etdiyini böyük şövqlə duyur, (SE 283/3)

1.1.2.5.3. ı > ü – u Yuvarlaklaşması

Azərbaycan Türkçesinde kelime başında ı- ünlüsü bulunmaz.¹⁶² Kelime başındaki dar ünlülərdən (ı, ı, u, ü) önceki bazı y'ler Azərbaycan Türkçesinde düşür.¹⁶³ Bu durum neticesinde dar ünlü olan ı-‘lar ü,u-‘ya dönüşerek yuvarlaklaşmıştır. Bu yuvarlaklaşmanın digər bir şəklinin isə, özellikle, *b, m, p, f, v* ünsüzlərinin etkisiyle olduğu yukarıda belirtilmişti.

yıldız > ulduz

- Qumuyla, mehiylə, səsləriylə, göyünün ulduzlarıyla bura oxşayan başqa bir sahildə... (SE 150/1)
- təyyarənin qalxacağı göylərin ulduzlu qaranlığı vardı bu telefon zəngində. (SE 179/4)
- iri ulduzlara bəzənmiş açıq yay səmasına baxar və uzaqdan- (SE 196/1)

bırak-(mak) > burax-

¹⁶² Ercilasun, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁶³ *a.g.e.*, s. 182.

- mənim xətrimi çox istəyir, tşkil edərək sizi də müdafiəyə burxalar. (SE 184/1)
- Zaurun təbii ki buraxılış vərəqi yox idi, (SE 201/1)
- Zaurun anası barədə danışmağa başladı, dedi ki, indi tək evdə yox, idarədə də Tehminəni rahat buraxmır, orada da zəng vurur. (SE 249/3)

1.1.2.5.4. i > ü – u Yuvarlaklaşması

Bu yuvarlaklaşma hadisəsi romandakı şu kelimelerde görülməkdədir:

için > üçün

- Zaurun gözünün çimirini almaq üçün qısaca mürğü döydüyü anlara düşüb. (SE 144/1)
- Bəlkə də Zaurun nicatı məhz bundaydı – özüyün deyil, başqalaryün, Firəngiz üçün, gələcək övladları üçün yaşamaqda... (SE 146/2)
- səadeti axtarıb tapmaq üçün düzə - dünyayaa düşməlisən... (SE 149/6)

şişə > şüşə

- sınıq – salxaq şkafin rəflərində sirkə, abqora şüşələri düzülmüşdü, (SE 159/2)
- ay Sitarə, bu cür ki təmiz uşaqdır, ürəyi şüşə kimi safdır, (SE 178/1)
- ətrafa çökmüş mavilik aerovağzalı süşə qalereyasın da əhatə elemişdi. (SE 189/3)

billur > büllur

- masanın, hətta rəyalın üstünə də iri büllur güldanlar, mürəbbə vazaları, gülqabılar düzülmüşdü. (SE 161/2)
- Qədim alman servizlərinin içində növbə növ salatalar vardı, rəng bərəng içkilər zəhmli ağır büllur qrafinlərə süzülmüşdü: (SE 298/2)

mucize > “mücüzə”¹⁶⁴

- lap uşaq yaşlarında mücüzəyə inandırmışdı özünü ki, anası ölüb eləməyib, hardasa uzaq bir yerdədir. (SE 196/2)
- Ele bilirdin ki, mücüzə baş verib? Sevgi filan... (SE 274/1)

¹⁶⁴ Ağamusa Axundov, *Azərbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lüğəti*, Lider Nəşriyyat, Bakı, 2004, 462.

zeytin > zeytun

- Muxtar qımışdı və zeytunu ağzına atıb: (SE 208/1)

zevki > zövqü

- İstəyirdi ki, onun geriliyinə, primitiv zövqünə gülsünlər, (SE 216/7)

kibar > kübar

- Söhbət tamam kənar məsələdən düşmüşdü – həqiqi və yalancı kübalıqdan. Həqiqi kübarlıq. (SE 244/3)

çift > cüt

- Dəvə belinin donqarlığını xatırladan cütbacalı yasdı damlar, yel deyirmanləri, kələ-kötür daşlardan hörülmüş hasarlar, tikan kollarından qurulmuş çəpərlər, (SE 284/3)

tehlike > təhlükə

- Yuxunun nəyindən qorxursan, yuxunun nə təhlükəsi var? (SE 148/1)
- Qumlu sahilin təhlükəli yumşaqlığından sonra beton avtostradanın möhkəmliyi arxayınlıq hissi aşılırdı, (SE 285/1)

tedarik > tədarük

- Hər iki tərəf tədarükünü çoxdan görmüş, lazom olan hər şeyi çoxdan hazır edib saxlamışdı. (SE 293/1)

1.1.2.6. Ünlü Düzleşmesi

Azərbaycan'daki birçok araştırmacı tarafından dudak ünlüsü “i” olarak nitelendirilen¹⁶⁵ “ü” sesinin i’ye; kalın ve dudak ünlüsü olan “u” sesinin ı’ya ve “ö” yuvarlak ünlüsünün “e”ye dönüşmesi hadisesi incelenen romandaki kelimelerde de görülmektedir.

1.1.2.6.1. ü > i Düzleşmesi

müdür > müdir

- Baza müdirləri nə bilim alvərçilər, filan... (SE 171/4)

---

¹⁶⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 55.

- “onunçün heç təfavütü yoxdur, – alverçilər, baza müdirləri...” (SE 173/3)
- Yaxşı, bəs Dadaşın dediyi o baza müdürləri alverçilər – Tehminənin tanış-bilişləri, (SE 192/1)

çünkü > çünki

- Çünki səni sevmirəm Manaf. (SE 223/5)
- – Sən yekə kişisən, özün bilərsən hyatını necə qurmağı, istəsən, hətta, ala bilərsən o qadını, çünki mən eşitdim ki, (SE 235/3)
- Tələsik yeyərdi, çünki ətrafdakı yağloçlar illah da hardansa gəlib bu boşqabların arasına düşmüş, (SE 242/2)

küçük > kiçik

- Səndən cemi-cümlətanı beşçe yaş kiçikdir. (SE 175/3)
- Çünki kiçik bacısı da vardı – Sürəyya, Nemətin arvadı.. (SE 182/2)
- Torşənin ala qaralıq şöləsində, kiçik deyirmi masanın üstündə iki stəkan çay, konfət, mürebbə və üç qədəh vardı: (SE 227/4)

yürü-(mek) > yeri

- insanın necə yeriməsi onun varlığı, mənliyi, insanlığı haqqında çox şey deyir. (SE 244/2)

1.1.2.6.2. u > ı Düzleşmesi

papuç > papış

- Murtuzovları abırlı adam bilib, amma sən dəmə Alya şeytana papış tikənlərdən imiş. (SE 305/2)

kaburga > qabırğa

- Zaura baxıb dedi ki, ancaq xahiş edirəm mənim qol-qabırğamı sındırmayasız. (SE 215/5)

1.1.2.6.3. ö > e Düzleşmesi

böyle > belə

• Axşamın bu çağında sahile kədərli bir diclik hakim idi – dənizin gecə həyatı başlanmazdan qabaq qısa bir müddət belə olurdu. (SE 151/1)

• – Necə yəni? Hara belə? (SE 152/1)

• Ola bilmə ki, hər şey bax beləcə təkrar olsun. (SE 194/5)

röntgen > rentgen

• Zaurun bütün varlığını, içini, rentgen cihazındaymış kimi görür, (SE 207/1)

öyle > elə

• Bir də qapqara, uzun, sıx kirpikləri - o kirpikləri elə qaldırırdı, elə bil qədim bir kitabın ağır səhifəsini acır. (SE 148/1)

• Bir an ayıldandan sonra düz bircə an ona elə gəldi ki, bu otaqda - (SE 148/2)

1.1.2.7. Ünlü Türemesi

1.1.2.7.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi: (Protez)

Belli bir sebebe bağlı olarak ya da herhangi bir sebep olmadan bazı kelimelerin ön ve iç seslerinde bazı seslerin türedikleri görülür. Herhangi bir yapı özelliği gözetmeyen bu ses hadisesi Türkçe’de kelime başında çift ünsüz bulunmamasından dolayı yabancı kelimelerde özellikle kelime başında çift ünsüz bulunan kelimelerde ortaya çıkar. Bunun yanında Türkçe’de kelime başında bulunmayan seslerden önce de ses türemesinin ortaya çıktığı görülür. Söyleyiş kolaylığı için ortaya çıkan bir ses olayıdır.¹⁶⁶

yirmi > iyirmi

• Azı iyirmi – otuz dənə... (SE 146/3)

• Təhminənin zənn elədiyi kimi iyirmi dəqiqədən sonra geldi Manaf. (SE 223/3)

• Amma görürsən iyirminci əsrdə görüşmüşdük...(SE 233/3)

daire > idarə

• – İndi də sənə ilişib, – dədi, – idarəvizin bütün kişilərlə fırıldaq çıxarıb doyb, (SE 166/1)

¹⁶⁶ a.g.e., s. 75.

1.1.2.7.2. Kelime Ortasında Ünlü Türemesi: (Epentez)

Kelime ortasında ses türemesi yabancı menşeli kelimelerde iki ünsüz arasına bir ünlü girmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu durum bazı Türkçe kökenli kelimelerde de görülmektedir.¹⁶⁷ Romanda sınırlı sayıda bu ses olayına rastlanır.

gariptir > qəribədir

- Qəribədir ki, Zivər xanım Firəngizin bütün məziyyətlərini bir bir sadaladıqca (SE 176/2)

namzet > namizəd

- Yavaş-yavaş əvvəlki nairin adamlarını təmizləməyə başladı və Zaura da qandırdı ki, onun yerinə başqa namizədi var. (SE 318/1)

1.1.2.7.3. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi:

Batı gubu ağızlarından Karabağ ağızında çox nadir rastlanan ses hadisəsidir. Birkaç kelimədə görülür. Alınma kelimelerde bu durum son hecede ə sesinn türeməsiyə ortaya çıxar.¹⁶⁸

konser > konsertə (Fr.)

- –Necə niyə? Day sənin adaxlındır da. Bir görüşəydin, kinoya, teatra, konsertə aparaydın bir onu. (SE 195/3)

hem > hamı

- –Anket-zad lazım deyil... Hamı bilir də... Özü ddə onunçün təfavütü yoxdur kim olsun... (SE 166/2)

1.1.2.8. Ünlü Düşmesi

Bazı lehçe ve ağızlarda olduğu gibi Karabağ ağızlarında da ünlülerin düşükleri görülmektedir. Korkmaz, ünlülerin düşmesini, üç sebebe bağlamaktadır:

- a- Bağlantı ile bağlanan iki kelimenin birincisinin son sesi ile ikincisinin ilk sesi ünlü olduğunda söylenişinde Türkçe'de iki ünlüye dayanıksızlığına bağlamaktadır. Bunun sonucunda fonksiyonunu diğer ünlüye uzunluk

¹⁶⁷ a.g.e., s. 76.

¹⁶⁸ a.g.e.

şeklinde bağlandığını belirtmektedir. Bu şekilde düşen ünlünün yerine diğer ünlünün uzadığı görülmektedir.

b- Ünlü düşmesinin diğer bir sebebinin de söyleyiş şeklinden kaynaklandığını, kelimelerin çabuk söylenmesinden dolayı son sesteki bazı ünlülerin kaybolduğunu belirtmektedir.

c- Diğer bir sebep ise kelime içinde ünlü ile bitip ünsüzle başlayan iki komşu hecenin ünsüzlerinin boğumlulaşmasıyla aradaki ünlünün düşmesidir.¹⁶⁹

1.1.2.8.1. a Sesinin Düşmesi

Azerbaycan Türkçesinde, özellikle, işaret zamirlerinin yön eki almış şekillerine ismin bulunma, uzaklaşma halleri getirildiğinde “a” sesi düşer.¹⁷⁰

orada > orda

- Orda işləyir, amma vallah, belə, tapşırıqsız-zadsız özüm öz gücümlə getdim, (SE 152/1)

numara > nömrə

- Bu nömrə də, Təhminənin ev nömrəsi kimi yaddaşına həkk olunacaqdı. (SE 170/1)
- telefon avtomatlar girib Bakı nömrələriylə Moskkva abonentlərinə zeng vururdular, (SE 193/3)
- Moskvaya gələndə üç-dörd oteldə nömrə saxlayır. (SE 198/1)

burada > burda

- Yaxşı, burda niyə dayanmışıq, gəl otağa. (SE 227/2)

1.1.2.8.2. e Sesinin Düşmesi

Bazı kelimelerde *e* sesinin düştüğü görülür.

üzere > üzrə

¹⁶⁹ a.g.e., s. 76-77.

¹⁷⁰ a.g.e., s. 77-78.

- Mat qalmışdı ki, atası neçə illər bundan qabaq öz həyatını dəqiq qrafik üzrə qurduğu kimi, (SE 164/4)

- Və bu dümdüz yol üzrə gedən hərəkəti Məciddən sonra onun oğlu Zaur davam etdirməli idi, (SE 165/1)

gazete > qəzət

- stolunun üstünə qəzət salıb evdən gətirdiyi yeməyini çıxartmışdı. (SE 169/4)

- Bəlkə kişi tindəki köşkün qabağında ayaq saxlayacaq, qəzət alacaq... (SE 319/3)

ezbere > əzbər

- Bu, atasının əbər bildiyi yeganə şeir misralarıydı və yeganə musiqi motivi idi, (SE 181/2)

metre > metr

- Zaur bunu gördü, qaçdı Təhmineyə sarı, yeddi-sekkiz metrdən sonra Təhminə onun boynuna atıldı.. (SE 190/1)

- Sürət göstərici saatda 13-la 140 kilometr arasında gedib-gəlirdi. (SE 287/1)

1.1.2.8.3. ı Sesinin Düşməsi

“ı” sesi de, “i” ünlüsü gibi, ikinci hecede bulunduğu kelimelerde düşmektedir.¹⁷¹

sayısız > saysız

- Bir də ki, sayısız-hesabsız qohum-əqrəbaları vardı. (SE 162/2)

- Sonra ağılına gəldi ki, bəlkə Spartak tək gəlməyib başa, sayısız-hesabsız cananlarından biriylə gəlib.... (SE 285/1)

astım > astm

- mənim özümü bu andıra qalmış astma lap əldən salıb,(SE 175/1)

Kırım > Krım

- – Mən Krımda da olmuşam, Soçidə də...(SE 85/1)

---

¹⁷¹ a.g.e., s. 77.

1.1.2.8.4. i Sesinin Düşmesi

İkinci hecesinde dar ünlü olan “i” sesi bulunan kelimelere çekim ekleri geldiğinde, bu hecedeki “i” ünlüsünün vurgusu zayıflar, vurgusu zayıflayan “i” sesi düşer. Bu durum bazı kelimelerde ünlüyle bitip ünsüzle başlayan ve arada ünlü bulunan kelimelerde “i” sesinin düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁷² Bazı kelimelerde ise bu kuralın dışında kelimenin özünde olan Türkiye Türkçesindeki “i” sesinin Azerbaycan Türkçesinde düştüğü görülür. Romandaki bazı kelimelerde bu düşme görülmektedir.

birbirileri > bir-birləri

- yenə sevəcəklər bir-birlərini, çünki Təhminə onsuz – Zauruz yaşaya bilmir. (SE 160/2)

kelime > kəlmə

- Zaur Nemətlə bir-iki kəlmə oradan-burdan danışıb çıxdı otaqdan. (SE 169/4)
- Amma mənimlə ömründə iki kəlmə kəsməyib anası, o daa ki, qalsın davamız ola... (SE 191/5)
- – Yox, – dedi, – mən bir neçə kəlmə də demək istəyirəm, (SE 212/3)

məlaikə > mələkə

- Birincisi odur ki, mələkə-zad deyiləm, bu barədə heç bir illüziyan olmasın. (SE 192/2)
- – Kişi mələkəni fahişə edən deyil, fahişəni mələkə edəndir. (SE 273/1)

centilmen > centlmen

- – Zaur, bəs sən nə ağzına su alıb durmusan, necə centilmənsən, müdafiə ələsənə məni bu köntöy ədəbsizdən. (SE 210/1)

pilav > plov

- Daşkənddə əntiqə plov bişirirlər. (SE 214/5)
- Zaur dedi ki, bizim plovumuz daha ləzzətlidir. (SE 214/6)
- Zivər xanımın sağlığına içdilər ki, belə dadlı-ləzzətli plov bişirib. (SE 282/3)

---

¹⁷² a.g.e.

- Zaurla Firəngizi öpdü, dedi ki, ömründə ən şad günüdür bu gün, sonra üzr istəyib mətbəxə getdi, plovu ö bişirirdi. (SE 298/3)

kariyer > karyər

- Gələcək elmi karyəran da filan gədər geri atılır. (SE 236/3)

ritimli > ritmli

- Hər axşam bir qədər reqs etmək də xoşlayırdı, ağır ritmli caz musiqisi-blüzləri çaldırırdı. (SE 245/4)

1.1.2.8.5. u Sesinin Düşməsi

İkinci hecesinde “u” ünlüsü bulunan kelimelere çekim eki geldiğinde, ikinci hecedeki dar ünlü olan “u” sesi düşer. Temas derecesi aynı olan “y” ve “n” sesleri arasında bulunan “u” sesinin erimesi sonucunda “y” ve “n” sesinin kolay boğumlanması için uygun durum ortaya çıkar. Bu durumda “u” sesinin düştüğü görülür.¹⁷³ Bu ses hadisesi, romandaki bazı kelimelerde de görülmektedir.

avuç > ovc

- Təhminə onun əlindən yapışdı, bir qədər öz sifətində saxladı Zaurun əlini, sonra üzündən araladı, çevrilib ovcunun içinə baxı. (SE 157/3)
- Bütün bu həyatın nəbzi rejissorun ovcunun içindədir. (SE 211/2)

yumuşak > yumşaq

- Təhminə şəhadət barmağını Zaurun ovcunun içinə dirəddi, yumşaq, pişik cırmağı kimi iti bir hərəkətlə dırnağını Zaurun ovcundakı cızıqlara çəkdi və dedi: (SE 157/5)
- onun boyuna qurban olum, qızıldır onun xasiyyəti, ipək kimi yumşaqdır. (SE 178/1)
- Qumlu sahilin təhlükəli yumşaqlığından sonra beton avtostradanın möhkəmliyi arxayınlıq hissi aşılayırdı, (SE 285/1)

---

¹⁷³ a.g.e.

1.1.2.8.6. ü Sesinin Düşmesi

Azərbaycan Türkçesinde kendisinden sonra ek alan ya da eklendiği kelimedə vurgusuz kalan “ü” ünlüsü düşer.¹⁷⁴

senin için > səninçün(üçün)

- – Məni görmək yəni belə məşəqqətdir səninçün? (SE153/1)
- – Bəs neçə? Elə bilirsən halvaymış səninçün... (SE158/1)

onun için > onunçün(üçün)

- Özü də onunçün təvavütü yoxdur kim olsun... (SE 166/3)

uzuv “üye, uzuv” > “üzv”¹⁷⁵

- Kino evinin qapısında Muxtar üzüvlük biletini göstərdi: (SE 204/2)

ötürü > ötrü

- – Bilmirsiniz ki, əriylə də sizdən ötrü ayrıldı? (SE 280/2)

özür > üzr

- Sabah zəng eləyər – yarıciddi, yarızarafat üzrxahlıq eləyər, (SE 281/1)

1.1.3. Ünsüz Değişmeleri

1.1.3.1. k- > q- Değişmesi

k – *q* değişikliği Batı Türkçesinde zamanımızda ortaya çıkan büyük bir ses değişmesidir. Bugün Anadolu ağızlarının çok büyük bir kısmında bu değişiklik olmuş, İstanbul Türkçesi, edebi dil ve bazı Batı Anadolu ağızları dışında artık kelime başında *k* kalmamıştır.¹⁷⁶ Kelime başındaki kalın *k*- sesleri, Azərbaycan Türkçesinde *g*- olur. Bu değişme bütün kelime başı kalın *k*-lərdə görülür.

kapak > qapaq

- Zaur örtülü göz qapaqları arasından qaranlığın müxtəlif mərhələlərini duyurdu. (SE 143/4)

¹⁷⁴ a.g.e.

¹⁷⁵ Axundov, a.g.e., 666.

¹⁷⁶ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. 96.

- Zaur ağır-ağır göz qapaqlarını qaldırdı, (SE 143/5)
- neftçilərin istirahət evindən eşidilən musiqi səslərinə qulaq verirdi. (SE 196/1)

kapı > qapı

- Qapı bağlandıdan sonra otağa güclə sezilən ətir kimi - gecə çirağının zəif şöləsi yayıldı. (SE 143/4)
- Binanın qapısındakı bir neçə maşını sahibləri işə salır, qızdırırdılar. (SE 218/3)
- İndce qalxacam onların mənzillərinə, qapılarını döyəcəm, telefonu götürmədikləri kimi qapını da açmayacaqlar (SE 226/4)

karanlıq > qaranlıq

- Firəngiz bu çirağı da söndürdü və o zaman ətraf qaranlıq içində həll oldu. (SE 143/4)
- otağın qatran kimi qatı qaranlığında bir sn gerçəklik hissini itirdi, (SE 143/5)
- Zaur da yuxunun qaranlıq və qatı zəminindən səhərə doğru boylanırdı... (SE 237/3)

karışık > qarışıq

- Bütün vaxt – zaman anlayışları qarışıq düşmüş və Zaurgilin ömrünə üç saat əlavə olunmuşdu. (SE144/1)

kar > qar

- Moskvada qar yağdı. (SE 144/4)

kamış > qamış

- şəhəri dolaşdılar, - uca ağappaq binaları, qamışla samandan guraşdırılmış komları gördülər. (SE 145/3)

kuru > quru

- Təhminə qurulanırdı. (SE 151/3)
- Yoxsa ki, elə-belə “quru-quru qurbanın olumun” nə qiyməti var?. (SE 243/1)

kulak > qulaq

- İkincisi, bəlkə Manafın qulağına da bir şey çatıb, (SE 168/4)
- –Men diqqətlə qulaq asdım sən dəyənlərə. (SE 237/1)
- Xırda bir arzunuzu yerinə yetirən kimi ağzınız gedir qulağınızın dibinə. (SE 241/3)

kurt > qurd

- müfəssəl təsvirləriylə qurdlarını öldürmək istəyirdilər. (SE 174/2)

kurtar- > qurtar-

- Zaur səbirsizliklə məclisin qurtarmasını, qonaqların dağılışmasını gözlərdi. (SE 177/1)

kuş > quş

- Bax, bu axşam var dünyada, bu meşə var, quşlar oxuyurdu bu meşədə, (SE 192/2)
- O tamam başq yuvanın quşudur. (SE 236/3)
- Masanın üstündə quş südündən başqa hərşey vardı. (SE 298/2)

komşu > qonşu

- Gecə qonşularıgildən evlərinə qayıdanda üzüm meyvələrinin arasından hoppanarken qorxurdu ki, (SE 195/2)
- Qonşusu Mədinə haqqında danışır, deyirdi ki, (SE 197/2)
- Saşa və Lena təhminə və Zaurla görüşdülər, dedilər ki, qonşularıdır çağırın. (SE 218/3)

kucak > qucaq

- Muxtar onlara tərəf gəldi, amma yənə də hansı tanışınisa gördü, salamladılar, qucaqlaşib öpüşdülər. (SE 205/1)
- –Əşi, yaxşı görək, – dedi, ayağa durdu. Təhminənin çiyinlərini qucaqladı. (SE 229/4)

konuk > qonaq

- Araq gətirdilər, Muxtar qonaqların qədəhlərinə süzdü. (SE 214/2)

- – Əşi,, nə qonaq... Qonşumuzdur – Mədinə... (SE 227/4)
- – Bəli. İndi səni də qonaq edərək, (SE 228/1)

kız > qız

- Məşədibad demişkən, qızın iki adaxlısı varmış ki... (SE 220/4)
- az-çox gözəgəlimli qadınlara, qızlara-ət verəndə Fazilin ağzının suyu axırdı... (SE 249/2)
- Gördüm bəli, gözləri par-par parıldadı üçünün də, əsas da ki qızın... (SE 249/2)

kasırğa > qasırğa

- Təsəvvur edirsiz, yağışdan, küləkdən xəbərdar olacaqsan, buludlar hardan gəlir, qasırğa hardan qopacaq, ildırım haçan çaxacaq... (SE 239/3)

kul > qul

- –Nadir indi gələr. Biz burdayıq da, nə qulluğunuz var, buyurun. (SE 261/4)

kan > qan

- Məhrəm qoyub önərmə sinəmdə qanlı dağı,
Söndürmə öz əlinlə yandırdığın çırağı. (SE 274/3)

Kelime başında görülen bu k- > q- deyişmesi Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerde de görülür:¹⁷⁷

kara > qara (Ar.)

- Göyümtülə çalan zil qara bənizli zəncilər də... (SE 144/4)
- Gözlərinin altında qara həlqələr vardı və Muxtar içində boğulmuş aadam təiri bağışlayırdı. (SE 202/2)
- Manaf yenə de susmuşdu, başını almış bu gözlənilməz bəlanın dəhşəti ona qara bir yuxu kimi gəlirdi. (SE 223/4)

kırmızı > qırmızı (Ar.)

- Qırmızı, sarı, yaşıl, göy, mavi, çəhrayı, sarı... yuxu doğrudan da onu çəkib apardı. (SE 146/3)

¹⁷⁷ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 180.

- Zaur da çevrildi və qapıdakı potaboy, yekəqarın, qırmızıyanaq kişini gördü. (SE 262/2)

kalın > qalın (Ar.)

- həm nəvaziş, həm qayğı, həm də qalın bir pərdə... (SE 146/1)
- Zaurik, bu sözlər xalqın təfəkkürünü yüz dənə qalın elmi kitabdan daha gözəl ifadədir. (SE 246/4)

kadın > qadın (Ar.)

- Deməli, bu ətiqləri hər hansı bir qadın vura bilər. (SE 147/1)
- Amma hər qadının öz təkrarsız qoxusu olmalıdır. (SE 147/1)
- Təhminə kimi qadın hansı cəhətlərinə, hansı məziyyətlərinə görə Zaur kimi bir adını sevə bilər axı? (SE 210/4)

kalp > qəlb (Ar.)

- yavaş-yavaş özünə gəldikcə bircə istək hakim kəslirdi qəlbinə: (SE 167/4)
- Bəlkə də haradasa, qəlbinin dərinliklərində fikirləşmişdi ki (SE 172/2)
- Nə qədər əmək sərf eləyirsən, gecə-gündüz bilmirsən, ağlında, qəlbində nə varsa hamısını tökürsən ortalığa, (SE 209/1)

kuvvet > qüvvətli (Ar.)

- Zaur indi sevdiyinə de əmin idi, sevildiyinə de və sevgi onu elə qüvvətli bir xışbəxtlik duyğusuna bürümüşdü ki, (SE 191/4)

kısmet > qismət (Ar.)

- “qismət bu imiş” Zaurla Təhminəyə uzun birgə ömür arzulamalıydılar. (SE 200/2)
- Amma nə etməli, görünür, qismət beləymiş. (SE 237/1)
- Çox mübarək, sağlığına qismət olsun.. (SE 287/5)

Rusça və Batı dillerindən Azərbaycan Türkçesine keçən kelimelerde k- > q- dəyişimi olmaz.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ a.g.e.

körfez > körfəz (Yun.)

- Dəniz balaca, xudmani körfəzciklərdə sahilin bətninə girir, (SE 150/2)

kostüm > kostyum (Fr.)

- “palto, kostyum, almaq istəyirəm”, “səfərim var” və sairə səbəblər gətirirdi. (SE 162/3)
- Əynimdəki bir bu kostyumdan başqa heç bir şey götürmürəm... Salamat qalın...(SE 237/1)
- Paltosuz idi, əynində mixəyi kostyum vardı, (SE 287/4)

kooperatif > kooperativ(Fr.)

- Zaur bəлиндə ki, atası onun adına üçotaqlı kooperativ mənzil yazdırıb və pulunu da vərrib, həm bir qədər əsəbiləşdi- (SE 164/2)
- Bir axşam Zivər xanım sözarası dedi ki, Zaurun kooperativ mənzili bir-iki aya hazır olmalıdır. (SE 174/5)

konkret “somut” > konkret (Fr.)

- uzun-uzadı və mücərrəd arzuları bu səfər konkret bir adla bağlandı. (SE 175/2)

kilometre > kilometr (Fr.)

- – moskovaya isə yetmiş kilometr qalırdı...(SE 191/3)
- Sürət göstərici saatda 13-la 140 kilometr arasında gedib-gəlirdi. (SE 287/1)

kamera > kamera (Fr.)

- Başa düşürsüz, kameranı elə nöqtədə qoyardım ki, evlərin damı gəmi göyertəsinə oxşardı və ağlar da yelkən kimi dənizin fonunda görünərdi. (SE 211/3)

kariyer > karyər (Fr.)

- Gələcək elmi karyəran da filan gədər geri atılır. (SE 236/3)

konser > konser (Fr.)

- Haradasa yarıpçıltılı, gülüslü, sevinçli səslər qatmaqarışığıyla radionun ertə konseriylə mənzilə dolurdu səhər. (SE 237/3)

kukla > kukla (Yun.)

- Afrika maskaları, yapon kuklaları, hind taxta fiqurları... (SE 290/3)

kasset > kasset

- – Zaur bilirdi ki, Təhminənin kassetində bu, son mahnıdır və indi – (SE 303/1)

1.1.3.2. -k > -q Değişmesi

Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın –k sesleri Azərbaycan Türkçesinde –ğ olur.¹⁷⁹ Karabağ ağızlarında k>g değişmesi sık görülen ses hadiselerindendir. Hem kelime sonunda hem de kelime ortasında bu değişme söz konusudur. Kelime sonunda “k” sesinin sedalı karşılığı “g” olması daha yaygındır.¹⁸⁰

kulak > qulaq

- Elədir ki, var qu desen qulaq tutulan cingilti sükutdan... (SE 143/4)

açık > açıq

- vannanın açıq qapısından kvadrat şəklində işıq şüləyi düşürdü döşəməyə. (SE 143/4)

ancak > ancaq

- Ancaq bir an.(SE 143/5)
- Unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı ki, bu ancaq oyundur. (SE 273/3)

uzak > uzaq

- Sonralar yalanı üzə çıxsa da, yaşadığı an əsil bəxtiyarlıq kimi duyulan o uzaq anların xatirəsi.(SE 150/1)
- Bəlkə həqiqət orada, ən gizli, ən uzaq bir dərinlikdə gizlənilib, amma bu dəm yox oldu Təhminə. (SE 296/3)

aşık > aşiq

- Eşitməmişən, aşiq dəyib:(SE 153/1)

findık > findıq

¹⁷⁹ a.g.e., s. 181.

¹⁸⁰ Karaman, a.g.e., s. 83.

- Maaşını tən yarısını xərclədi – meyvə, qoz-findıq, kişmiş qərənfil və hətta, ət aldı.(SE 247/5)

ocak > ocaq

- Ocaq başı kimi cəlbədici idi bu məclislər.(SE 260/1)

alçak > alçaq

- – Yüyür get anavın yanına, “Moskviç”ivin yanına. Alçaq. (SE 273/1)

uşak “çocuk” > uşaq

- qadınlardan, ailə qurmağın vacibliyindən, oğul-uşaq atası olmağın ləzzətindən,. (SE 276/4)

artık > artıq

- Zaur qazı tam dibinəcən basdı və artıq onların maşınları bir-birinə toxunacaq dərəcədə yaxınlaşmışdı. (SE 287/1)

yumruk > yumruq

- Zaur bu sözlərdə murdar bir istehza duydu və yanşıb Spartakın çənəsinə bir yumruq ilişdirdi: (SE 287/6)

bıçak > bıçaq

- Zaur Təhminəyə tərəf baxmırdı, paltosunun cibindən bıçaq çıxarıb gələn Spartaka baxırdı. (SE 288/1)
- Sağ əliylə Spartakın bıçaq tutan əlindən bərk-bərk yapışmışdı Təhminə. (SE 288/1)

tasdik > təsdiq

- Nemət də Zauru yaxşı tanıyır və mənim sözlərimi təsdiq edə bilər. (SE 292/1)

ufuk > üfük

- –günəş də ağır-ağır üfük xəttinin dalından yüksəklərə dartılır, dığırlandı. (SE 303/3)

yazık > yazıq

- İyirmi günün içində yandı getdi yazıq. (SE 309/2)

- Sən gedəndən sonra bilirsən nələr çəkdi yazıq? (SE 314/1)

ayak > ayaq

- Bəlkə kişi tindəki köşkün qabağında ayaq saxlayacaq, qəzət alacaq... (SE 319/3)

1.1.3.3. d- > t- Değişmesi

Kelime başı *d*-'lerinin bazı örneklərdə tonlulaşaraq *t*-'yə dönüşmə hadisəsidir.

dokun- > toxun-

- qəfilcən bu güldana naqolay toxunmaq, onu salıb sındırmaq olar... (SE 146/1)
- Zivər xanıma möhkəm toxunmuşdur. (SE 167/2)
- Zaurun köksünə qısılması, belinin, dizlərinin toxunuşu yalnız fikrində xəyalında deyil, (SE 195/2)

dök- > tök-

- Bir də ki, sən bütün bu yağlı dilləri o vakt, üç ay bundan qabaq tökürdün, ondan aramızda heç bir şey yox idi. (SE 157/1)
- Anası elə hey üydüb tökürdü, deyirdi ki, (SE 168/1)
- Belə qızlar çöldə tökülüb qalmayıb ki... (SE 176/1)
- Nə qədər əmək sərf eləyirsən, gecə-gündüz bilmirsən, ağlında, qəlbində nə varsa hamısını tökürsən ortalığa, (SE 209/1)

diken > tikan

- Bir də ki, son günlərin bütün iynələrindən, tikanlarından, küsüşmə-dalaşmalarında, (SE 255/6)
- Dəvə belinin donqarlığını xatırladan cütbacalı yasdı damlar, yel deyirmanləri, kələ-kötür daşlardan hörülmüş hasarlar, tikan kollarından qurulmuş çəpərlər, (SE 284/3)

1.1.3.4. t- > d- Değişmesi

Azərbaycan Türkçesinde Eski Türkçe *t*-'lerinin ve sözbaşı *t*- foneminin birçoğu genelliklə *d*- ye dönüşür.¹⁸¹

¹⁸¹ Tekin, *Türk Dilleri*, s. 153.

tiksinmek > diksinmek

- fikirlere dalıb yolla gedirdin və birdən diksinirdin.. (SE 145/1)
- Zaurun fikirləri tamam başqa yerdə olduğu üçün bu xəbərdən diksindi: (SE 176/4)
- Zaur diksinib televizora tərəf çevrildi... (SE 186/2)

tane > dənə

- Görəsən aşağıda otelin qarşısındakı eyvanda neçə dənə gün çətiri var?
(SE 146/3)

taş > daş

- Zaur əyildi, barmaqlarıyla soyulmuş, narın sahil qumlarına, dalğaların yaladığı irirli – xırdalı, hamar daşlara toxundu və qəsdən, bilərəkdən bu duyğunu yenidən oynatmağa çalışdı. (SE 150/1)
- Xırda daşları, qumları, balıqqulaqlarını təsbəh kimi bir-bir çevirirdi, (SE 150/2)
- Yolun sol tərəfində nahamvar boz daşladan hörülmüş uca barının arxasında ikimərtəbəli əyri-köndələn əyvanlı bir ev vardı. (SE 154/2)

tara- > dara-

- – görün olmasın – qurulanır, geyinir, başını darayırdı... (SE 146/3)
- Zaur çevrilib arxaya baxdı: Təhminə saçlarını darayırdı. (SE 152/1)

tırnak > dırnaq

- Təhminə şəhadət barmağını Zaurun ovcunun içinə dirəddi, yumşaq, pişik cırmağı kimi iti bir hərəkətlə dırnağını Zaurun ovcundakı cızıqlara çəkdi və dedi:
(SE 157/5)
- Spartak sənin dırnağına da dəyməz, o niyə səni saxlasın ki... (SE 198/1)

tuz > duz

- Bu məclislərdə uzun-uzad, adamın ürəyini çəkən duzusz sağlıqlar deyilərdi. (SE 161/2)

- yad və yabancı olan qohumlar toplaşar, bayağı söhbətlər edər, duzsuz sağlıqlar deyərtilər, (SE 177/1)

- Zaur onu son dərəcə duzsuz-datsız bir adam hesab eləyirdi. (SE 182/2)

terzi > dərzi

- Bakının ən yaxşı dərzisində tikdirəydi.. (SE 171/1)

- – Sən nə qəribə adamsan e, Zaurik, – deyirdi, – dərzimdir də. (SE 240/1)

- Soruşsan deyəcək ki, dərzidəydim, yaçəkməçidə, ya diş həkiminin yanında, (SE 253/1)

tırman- > dırmaş-

- Təhminə də trapla dırmaşacaq, sonra təyyarənin qapıları kip bağlanacaq, (SE 179/2)

- Çöl qapısından, yürüyə-yürüyə üçüncü mərtəbəyə dırmaşdı, zəngi basdı... (SE 226/4)

tart- > dart-

- – Tahirəylə Cabbar da gəlib çıxdılar bize, dartdım onları da gətirdim, (SE 182/1)

tatlı > dadlı

- Təhminə oxumağa başladı, elə bil yeməklərin adından belə dadlı iy gəlirdi, (SE 205/3)

tarak > daraq

- Darağın üstündə də həmişə bir çəngə tük olardı...(SE 242/2)

tam > dəm

- İlk yaxınlığın təsiri altında, həm də dəm vaxtında yazdığım o kağızda nələr qırıldıtmamışdım, ilahi...(SE 153/3)

Türkiye Türkçesinde d ve t ile başlayan ekler, Azərbaycan Türkçesindeki kelimelerde sadəcə d'lidir.¹⁸²

çöktü > çökdü

¹⁸² Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 81.

- ...amma qəfilcən sükut çökdü. (SE 143/1)

birlikte > birlikdə

- ... və bütün bu tanış səslərlə birlikdə okeanın da uğultusu kəsildi... (SE 143/1)

uçuştan > uçuşdan

- İndi gecədir və uzun məsafələrdən uçuşdan, hərəkətdən, müxtəlif yad lövhələrdən calaq olunmuş gecə. (SE 143/5)

- On bir saatlıq uçuşdan sonra işə təyyarə Dakarda yerə endi. (SE 144/4)

yattığını > yatdığını

- Firəngizin nə zaman yatdığını sakit, dinç nəfəs almasından bilirdi. (SE 145/7)

hayatta > həyətdə

- Yuxuda yox, real həyətdə da yox, - televizorda görmüşdü. (SE 147/3)

uzatmıştı > uzatmışdı

- Zaur uzun tiftikli iri sarı qətfəni maşından ona uzatmışdı. (SE 151/3)

kasten > qəsdən

- Amma qəsdən biganəliklə: (SE154/3)

öptü > öpdü

- Təhminə elə maşının içindəcə Zaurun boynundan öpdü: (SE 160/7)

çarptı > çırpdı

- mərd-mərdənə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı. (SE 172/5)

yağıştan > yağışdan

- Təsəvvur edirsiniz, yağışdan, küləkdən xəbərdar olacaqsan, buludlar hardan gəlir, (SE 239/3)

unuttu > unutuldu

- Unutuldu və indi budur – cəzasını çəkir... (SE 274/1)

- Bu sözlər yaman beyninə batdı Zaurun, amma döymədə Spartaka iki tas uduzub unutdu bu fikri... (SE 319/1)

geçti > keçdi

- Həyətlərindən, futbol oynayan uşaqların arasından keçdi, (SE 277/2)

işittir > eşitdir

- sözarası Zaurun kooperativ mənzilinin hazır olduğunu da eşitirdi oğlun. (SE 278/3)

vakitten > vaxtdan

- Ağlına gəldi ki, çoxdandır – daha doğrusu, yay aylarında Təhminəylə birgə çimərliklərə getdiyi vaxtdan bəridir, (SE 283/3)

düzəlmişdi > düzəlmişdi

- Zaur geoloji ekspedisiyaya düzəlmişdi, bir aydan sonra getməli idi. (SE 292/7)

1.1.3.5. b- > m- Değişmesi

Türkiye Türkçesinde sonunda *n* ünsüzü bulunan tek heceli kelimelerin başındaki *b*'ler gerileyici benzetme etkisiyle Azərbaycan Türkçesinde *m*'ye dönüşür. Sondaki *n* tesiri ile dudak konsonantı olan *b*'nin nazal dudak konsonantı olan *m*'ye dönmesi neticesinde ortaya çıkan bir ses hadisəsidir.¹⁸³

ben > mən

- O zaman Zaura elə gəlirdi ki, Murtuzun kobudluğu, “mənəm -mənəmliyi” (SE 146/1)

- Düşünürdü, nə yazıq ki mən özüm daha həç bir vaxt belə saf və sadədil, dinc və arxayın ola bilməyəcəyəm... (SE 146/1)

- Bu, sirdir və bu sirri bircə mən bilməliyəm. (SE 147/1)

- Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ile,

Neməti-vəslin görüb, nazın çəkirdim can ilə. (SE 150/2)

bin > min

- Məsələn, belə bir səbəb: birdən bir səhər yxudan durarıq, görərik ki, bir qəlbədən min qəlbə aşıq olmuşuq bir-birimizə. (SE 156/1)

¹⁸³ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. 99.

- Günü sabah azarladım ölüm, təyyarədə, ya maşında qəzaya düşdüm, nə bilim, min cür səbəbdən insan ölə bilər... (SE 158/2)
- filankəs arvadını döyür, ya filankəs ərinin başına min fırlıdaq acır... (SE 162/2)
- Sən də min fənd qurub, min sorğu-suala tutub ifşa etmək istəyirsən məni? (SE 232/3)

bin-(mek) > min-

- –Düzdür ki, onun maşınına mindirib bütün Abşeronu gəzdirirsən? (SE 165/2)
- bir də onu maşınıma mindirməyim, qoy trolleybusla getsin.(SE 167/3)
- Yaxşı Zaurik, hələlik, mənə əl eleyirlər ordan, təyyarəyə minik başlayıb...(SE 179/2)

1.1.3.6. ķ > x Değişmesi

Kelime içindeki ķ sesleri Azərbaycan Türkçesindeki kelimelede çoğunlukla x olmuştur.¹⁸⁴

uyku > yuxu

- Bu vüsala yuxu əhvaaali demək mümkün idi, (SE 143/1)
- Əgər olsaydı yuxu dideyi-giryanimizə. (SE143/1)
- Yuxunun yapışqantək çiriş horrasında (buraları havası kimiydi bu horra) (SE 143/3)
- Bu iyi yuxuda duydu və yuxuda da dərk elədi ki, yuxudadır, ayılmayıb. (SE 146/4)

çıkmaq > çıxmaq

- ... çapalayıb ayıqlığa çixmağa cəhd edərkən Zaur düşünürdü: (SE 143/3)
- Dünyanın o biri başına gəlib çixıblar.(SE 144/3)
- - axı, bu səyahətə çixmağımızı o təkid elədi.(SE 145/5)
- Bilirdi ki, cavab çixmayacaq.(SE 145/7)

¹⁸⁴ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 181.

- Yuxuda fikirləri elə bil qıc olub tutulmuşdu, silkinib yuxudan çıxa, ayıla bilmirdi. (SE 147/1)

koku > qoxu

- Bu həm ətir, qoxu, iy idi, həm dad-tam. (SE 144/4)
- Bu qoxu, tam ya okeanın törəmələrinə - balıqlarla, yosunlarlamı? (SE 144/4)
- –Mənənm, Manaf, Təhminədir, – bir an qorxdı ki, hətta Manafın ürəyi gedə bilər. (SE 222/7)

vakit > vaxt

- Axır vaxtlar hər şeyə necə yanaşırdısa, bu səyahətə də eyni cür münasibət bəsləyirdi. (SE 145/6)
- hardan gəlib çıxdı bu qoxu bura, Dakara, otelin 17-ci mərtəbəsinə? (SE 147/1)

sakla- > saxla-

- Bu ətir qaarışığının sirrini birə Təhminə bilirdi və həmin sirri hamıdan gizli saxlayırdı. (SE 147/1)
- Zaur özünü güclə saxladı, hiddət bütün içini çulğalmışdı, (SE 249/3)
- – Hər halda, – dədi, – mən səni zorla tutub saxlamaq fikrində deyiləm. (SE 271/3)

akşam > axşam

- Axşamın bu çağında sahilə kədərli bir diclik hakim idi - (SE151/1)
- Axşam düşmüş, hava qaralmışdı. (SE 168/4)
- Ad günü deyil, ad gününün axşamı zəng elədi. (SE 177/2)
- Bəs özü hardadır. Təhminə, axşam doqquzdur axı... (SE 226/3)

lokma > loxma

- Dadaş ağzındaki loxmanı uzun zaman çeynədi. (SE170/3)

yakın > yaxın

- Sonra Tehminə dedi ki, lap bu yaxınlarda, bir ay bundan qabaqyene yuxuda atasını görmüşdü. (SE197/1)

- Elə ona görə də mənə yaxınlaşmaq fikrinə düşmüşəm də. (SE 273/1)

yaka > yaxa

- Murtuzun polkovnik pencəyi asılmışdı, pencəyin yaxası ordenmedallarla dolu idi.. (SE 297/3)

oku-(mak) > oxu

- Zaur anasının gözlərində nə isə oxudu – inciklik, narazılıq vardı bu baxışlarda. (SE 304/3)

korku > qorxu

- Zaur bu söhbətin gizl mənasını yaxşı başa düşürdü, anasının gözlərindəki nigaranlığın, qorxunun, təlaşın səbəbi də aynı idi ona. (SE 308/1)
- Qorxurdu ki, birdən Alyayla qızı Zaurun saqqızını oğurlayıb, öz tərəflərinə çəkərlər, (SE 308/1)

Tek heceli sözcüklerin sonunda bulunan q seslerinde de aynı değişme görülür.¹⁸⁵

çok > çox

- ... özgədilli danışqların hənirtsi, haradansa, çox uzaqlardan eşidilen... (SE 143/1)
- Anası onu çox dilə tutdu. (SE 145/5)
- Firengiz çox utancaq idi, kimsə onun haqqında danışanda qıpqırmızı qızarar, (SE 146/1)
- Buralardan çox – çox uzaq bir dənizin... (SE 150/1)

bak > bax

- bax, elə məsələn, onların bu günkü günü: zarafat gəlməsin sənə, dünyanın biri başına gəlib çıxıblar.(SE 144/3)
- Budur bax, bu saat ekran işıqlanacaq, yuxu rənglərə boyanacaq... (SE 147/2)
- Bax, bu xətti görürsən - sənin bir bacarığın varmış-... (SE 158/1)

---

¹⁸⁵ a.g.e.

yok > yox

- Yox, bu dirəklər sərhəd dirəkləriydi. (SE 145/2/5)
- Bəlkə də yox, amma onda da bilmir di ki, (SE 146/3/3)
- Okeanın yox, dənizin sahilində... (SE 150/1/7)
- Bəlkə həqiqət orada, ən gizli, ən uzaq bir dərinlikdə gizlənib, amma bu dəm yox oldu Təhminə. (SE 296/3)

sık > sıx

- Bir də qapqara, uzun, sıx kirpikləri (SE 148/1)
- İliq bir bahar günü meşədədirələr, ətraf yaşıllığa, sərinliyə, sıx yarpaqlar arasında düşən günəş şualarına qərç olub, (SE 255/7)

1.1.3.7. Kelime Sonunda b,c,d,g (ğ) Ünsüzlerinin Bulunması

Türkiye Türkçesindeki, birkaç istisnası hariç, kelime sonunda *b, c, d, g, (ğ)* sesleri bulunmaz kuralı Azərbaycan Türkçesi yazı dilinde yoktur. Bazı Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bu ünsüzler bulunabilir. Ayrıca, Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin sonunda da bu sesler çoğunlukla korunmuştur.¹⁸⁶

Türkçe Kelimelerde:

örtüp > örtüb

- Firəngiz otağın pəncərəsini örtüb, vəssalam: (SE 143/3)

bağlayıp > bağlayıb

- Firəngiz pəncərəni bağlayıb işığı da keçirdi. (SE 143/4)

bölünüp > bölünüb

- Yer kürəmiz zaman zolaqlarında bölünüb, Qərbdən Şərqa getdikcə hər zolaqda bir saat irəli düşürsən. (SE 144/1)

eritip > əridib

- Adamın sanki bədənini əridib paltarına yapışdıran bu isti də Afrika idi. (SE 144/4)

---

¹⁸⁶ a.g.e.

aldatmaq > aldatmaq

- Vaxtı bu sayaq aldatmaq mümkündürmü? (SE 144/2)

dört > dörd

- ...Üç-dörd qədər içmişdi Zaur, beyni dumanlanmışdı. (SE 188/1)
- Moskvaya gələndə üç-dörd oteldə nömrə saxlayır. (SE 198/1)
- Böyük salonda cəmi-cümlətani üç-dörd stolun ətrafında adamlar oturmuşdu. (SE 205/4)

sevinç > sevinc

- –məhəbbət, qısqanclıq, ağrı, sevinc, güman, nisgil, ümid, həsrət duğuları – (SE 247/3)
- Qəfil sevinc Təhminənin bütün varlığını çırağ kimi işıqlandırardı. (SE 296/4)

aç > ac

- Ac qarına içdiyi araq dərhal təsirini göstərdi. (SE 260/6)

Alınma Kelimelerde:

mensup > mənsub (Ar.)

- Çimərliyin ayrı-ayrı sahələri “Enqor” otelinin ayrı-ayrı nömrələrinə mənsub idi: (SE 145/2)

azat > azad (Far.)

- Sahil qarış-qarış parçalanmış, bölünmüş paylanmışdı, okəan isə sərhədsiz, azad idi... (SE 145/2)

cevap > cavab (Ar.)

- –Yatmısan? – Cavab çıxmadı. (SE 145/7)
- Amma dındirsən gör sənə nə cavab verir. (SE 198/1)

haset > həsəd (Ar.)

- saflığına və uşaq təmizliyə, sadəliyinə həsəd aparırdı: (SE 146/1)
- Bəzən, hətta qıqnır, ya həsəd çəkir bu özgə evincinə. (SE 238/4)
- Baxırıq, iləyirik işivizi... həm sevinirik, həm həsəd aparırıq. (SE 262/3)

inat > inad (Ar.)

- Zaur inad eləmədi. (SE 160/3)

kitab > kitab (Ar.)

- Ümumiyyətlə, az-az danışdırlar, atası elminə - kitablar aləminə qapılmış qaradınməz bir adam idi, (SE 164/4)

mevcut > mövcud(Ar.)

- – biri Zaurla görüşlərdə mövcud olan Təhmine – (SE 174/1)
- Əvvəllər elə-belə görüşəndə və bu görüşlərdən sonra ayrılanda, bir-biriləriyçün mövcud olmurduqlar artıq. (SE 284/2)

nasip > nəsib(Ar.)

- o səadət ki, cavanlığımızda bizə nəsib olmadı, (SE 175/2)

cep > cib (Ar.)

- qapının ağzında kiçik, cib fənərini yandırır biletləriyoqlayan stüardessa. (SE 179/3)
- Spartakın əliaçıqlığı, ciblərinin dolu olması, Tehminənin bu barədə ağızdolusu danışması, (SE 199/4)
- Zaur cib bıçağını çıxartdı və “Volqa”nın dal təkərlərini deşdi, (SE 233/3)

ayıp > eyib (Ar.)

- – Eyib deyilmi, nə danışsınız, öz evinizdir, xoş gelmişiniz,(SE 182/3)

şahid > “şahid (Ar.)”¹⁸⁷

- Bu şahid güzgü kimi lazımdır onlara – güzgyə baxıb öz xoşbəxtliklərini görmək üçün. (SE 239/1)

yahut > yaxud (Far.)

- Yaxud lap elə ata-anası olmasın, hər halda kimsə bir mərdimazar bir gün həqiqəti açıb deyəcəkl uşağa. (SE 243/2)

¹⁸⁷ Prof. Dr. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2011, 1552.

- Dadaşa Təhminə özümü danışmışdı, yaxud Dadaşın öz gümanları, çin çıxmış fərziyyələri idi? (SE 258/2)

borç > borc (Rus.)

- Bu oxumuşlar həftə səkkiz mən doqquz gəlirlər yanıma ki, bəs gərək borc verəsən bize, puldan korluq çəkirik. (SE 268/2)

ait > aid (Ar.)

- – Niyə sən bizim ikimizə aid olan məsələləri Dadaşla müzakirə eləməlisən? (SE 271/4)

dert > dərd (Far.)

- Tək Dadaş olsaydı, dərd yarıydı. (SE 272/1)
- Zaura “sən” deyirdi, elə bil dərd onları yaxınlaşdırmış, bir-birinə doğma, məhrəm etmişdi. (SE 312/1)

hesap > hesab (Ar.)

- Fahişə hesab eləmisən məni. (SE 273/1)

ümit > ümid (Far.)

- Bu fikirdən elə səvindi ki, sanasan itirdiyi, bir də görüşəcəyinə heç bir ümid bəsləmədiyi bir adama təsadüfən yenidən rast gəlib... (SE 281/1)
- Ümid bir anlığa çoxdan ötüb keçmiş gəncliyinin bütün şirin-acılarını qytaracaqna... (SE 319/4)

kebab > kabab (Ar.)

- Təhminəni yandırıb-yaxsın, kabab eləsin, hə? (SE 289/2)

mert > “mərd (Far.)”¹⁸⁸

- Fikrini necə də açıq, merd-mərdanə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı. (SE 172/4)

---

¹⁸⁸ a.g.e., 1061.

1.1.3.8. k > y Değişmesi

Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan *k* sesi, kendisinden sonra bir ünlü veya ünlü ile başlayan bir ek aldığımda, iki ünlü arasında kaldığımda, Azərbaycan Türkçesi'nde her zaman *y*'ye dönüşür.¹⁸⁹

gökle(-ile) > göylə(-ilə)

- O xoşbəxt anların ki, Zaur onları da sahildə, narın qumlarla, balıqqulaqlarıyla, yosunlarla, dalğaların uğultusu, mehin nəvazişləriylə sərt, sal qayalara, ulduzlu göylə birgə yaşamışdı... (SE 150/1)

- Yağış elə bil dərbədən buludları süpürüb, göy üzünü tərtemiz yuyub silmidi. (SE 189/3)

gökünün > göyünün

- Qumuyla, mehiylə, səsləriylə, göyünün ulduzlarıyla bura oxşayan başqa bir sahildə... (SE 150/1)

görecektim > görəcəydim

- Hər gün səni görəcəydim, fikirləşəcəydim ki, daha mənimki dəyilsən. (SE 153/1)

1.1.3.9. ğ > y Değişmesi

İki ince ünlü arasında ya da ince ünlülərin yanında bulunan *ğ* ünsüzü Azərbaycan Türkçesinde her zaman *y*'lidir.¹⁹⁰

değiş > dəyiş

- Bu son üç günün təəssüratı, məsafə ölçüləri, məkan dəyişkənliyi də ağlaasılmaz bir gerçəklik idi. (SE 144/4)

- -meger Zaur bütün bunların xətrinə dəyişməmişdimi ömrünü? (SE 145/6)

- sonra qəfilcən rəftarını dəyişir, dalğaları dəli rüzgarlarla qamçılanmış kimi şahə qalxırdı (SE 150/2)

değil > dəyil

¹⁸⁹ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s.181.

¹⁹⁰ a.g.e.

- -belə səyahətlərə, nə gədər cavansız, əliz qoluz bağlı deyil, gedin gəzin də... (SE 145/5)

- Doğrudan da, Firəngizin xoruldaya biləcəyini təsəvvür eləmək də mümkün deyildi. (SE 145/7)

- Amma bu Afrikanın iyi deyildi. (SE 146/4)

- Ad günü deyil, ad gününün axşamı zəng elədi. (SE 177/2)

eylədiyi(yaptığı) > elədiyi

- Bu, nikahlarının ilk ayında Zaurun elədiyi ən böyük və xoş kəşflərdən idi. (SE 145/7)

değer > dəyər

- aləmə nümayiş etdiriləsi zahiri bir dəyərdir. (SE 146/1)

- – Başa düşürsüz ki, gözəl qadın da milli dəyərdir, nadir ağaclar kimi, faydalı qazıntılar kimi, tarixi abidələr kimi... (SE 210/1)

düğme > düymə

- Düyməni basdı, lift gəldi. (SE 149/3)

- Zaur onu qapıyacan ötürdü, liftin düyməsini basdı, (SE 309/2)

eğri > əyri

- Sahil xəttinin əyri-köndələn köbəri gah ləpələri yumruqlar kimi əzən qayalar boyu, gah dümdüz hamar çimərliklər boyu çəkilmişdi. (SE 150/2)

soğuk > soyuq

- Təhminə: – Havalər soyuyub ha, – dedi. (SE 151/3)

- – Nə bilim, vallah, – dedi, səsi soyuq idi. (SE 219/2)

- Bəlkə elə Təhminənin soyuqluğu, biganəliyiydi Manafı başqa qadınların ağışuna atan? (SE 224/4)

düğüm > düyün

- Hiss edə bilmirsən ki, bu əlaqələr nəylə düyünlənir və nədən qırıla bilər... (SE 153/3)

- Bütün iplər bir-biriylə düyünləndi. (SE 268/4)

siğil > ziyil

- balaca dazbaş kişidir e, burnunda da ziyil var...(SE 166/3)
- mərd-mərdanə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı.(SE 172/5)
- Eynilə Dadaşa oxşayan, onun kimi potaboy, yekəqarın, burnu ziyilli və əlləri də eynilə Dadaşın əlləri kimi gödək,(SE 275/1)

ciğər > ciyər

- Ciyəriyanmış hardan zəng vurulmuş görəsən öz evindən? (SE 167/3)
- – Qra ciyəri xəstədir onun..? (SE 194/1)

öğren-(mek) > öyrən-

- Bəlkəm elə indi ecəyarısı Dadaşa zəng vurub öyrənsin?(SE 169/3)
- Daha Dadaşla bir işi yox idi, öyrənmək istədiyini öyrəndi, (SE 170/3)
- Alya dedi ki, gərək bir xelvət gəlib göz qoyam, öyrənəm Zivər xanımın sirrini. (SE 187/4)
- Oğlu olsaydı onu neçə tərbiyə etməsindən (idmanla məşğul oları mütləq, ən kiçik yaşında üzmək öyrənərdi) (SE 242/4)

isteği > istəyi

- Onun gözəlliyinin tamarzısında olanların çoxusu isə əslində istəyinə çatmayıb, (SE 174/2)

böğür > böyür

- Elə dostlar var ki, yaxşı günüğn dostudur, ancaq yaxşı günündə sənin böyründə hərlənir,(SE 212/3)

iğne > iynə

- O ev-eşiyi ki, atanla mən iynəylə gör qaza-qaza illərlə düzəltmişdik,(SE 221/1)
- Bir də ki, son günlərin bütün iynələrindən, tikanlarından, küşmə-dalaşmalarında,(SE 255/6)

- Çiləyin isti iyənələrindən sonra, dabandaşının təmasından sonra, köpüklü şampuanların mülayim tumarlarından sonra(SE 279/1)

eğlence > əylənce

- Sən indi gərək daha bütün bu keflərlə, əyləncələrlə birdəfəlik vidalaşasan, gələcəyin haqqında ciddi düşünəsən.(SE 236/3)

beğen-(mek) > bəyən-

- “evlənəcəm, evlənməyəcəm, bəyənim, bəyənmirəm...”. Guya ki, evlənməyinizlə qadınları xoşbəxt eləyirsiniz. (SE 248/5)

- Təzliklə mənzilini iki arı-ayrı otağa dəyişmək istəyirdi, amma olunan təkliflərdən heç birini bəyənmirdi. (SE 252/2)

- Rast gəlmisiniz bir-birinizə, bəyənmisiz bir-birinizi, bağlanmış bir-birinizə, (SE 258/1)

değirmen > dəyirman

- Dəvə belinin donqarlığını xatırladan cütbacalı yasdı damlar, yel dəyirmanləri, kələ-kötür daşlardan hörülmüş hasarlar, tikan kollarından qurulmuş çəpərlər, (SE 284/3)

öğüt-(mek) > öyüd-

- Murtuz yüngülcə başını tərpadən kimi Cabbar tələsik öyüdüb tökməyə başladı: (SE 292/3)

1.1.3.10. -q- > -ğ- Değişmesi

Azərbaycan Türkçesinde birdən fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan –ğ ünsüzü, iki ünlü arasında kaldığında –ğ’ye dönüşür.¹⁹¹

çıraq > çırağı

- Gecə çırağının zəif şöləsi yayıldı. (SE 143/4)

maraq > marağı

- Təhminə elə-belə, onun marağını cəlb eləmək üçün demişdi bunu. (SE 160/5)

puçluq > puçluğu

¹⁹¹ a.g.e.

- Tehminə bu xeyallərin puçluğunu başa düşürdü. (SE 196/2)

barmaq > barmağı

- Bax, sən bayaq danışanda ki, anası belə deyir, mən o saat barmağımı dişlədim. (SE 198/1)

1.1.3.11. -g > -ğ Değişmesi

Azərbaycan Türkçesinde tonlu ünsüzlərin yanında bulunan -ğ ünsüzünün, -g'ye dönüştüğü görülür.¹⁹²

duygu > duyğu

- Firərangizə münasibətində dolaşmaq bir duyğu kələfi vardı.. (SE146/1)
- Bu duyğu xatirəsi barmaqlarının ucundan əllərinə keçdi. (SE 150/1)
- Amma bu gün səhərdən bəri bütün içini doldurmuş ilıq, xoş bir duyğu, elə bil onun bütün insanlara münasibətini de mülayimləşdirmişdi:(SE 183/1)
- Zaur indi sevdiyinə de əmin idi, sevildiyinə de və sevgi onu elə qüvvətli bir xışbəxtlik duyğusuna bürümüşdü ki, (SE 191/4)

dalga > dalğa

- Zaur əyildi, barmaqlarıyla soyulmuş, narın sahil qumlarına, dalğaların yaladığı irirli – xırdalı, hamar daşlara toxundu və qəsdən, bilərəkdən bu duyğunu yenidən oynatmağa çalışdı. (SE 150/1)
- sonra qəfilcən rəftarını dəyişir, dalğaları dəli rüzgarlarla qamçılanmış kimi şahə qalxırdı (SE 150/2)

çılğın > çılğın

- Bir az qabaqkı ehtiraslı, çılğın məhəbbət görüşündən sonra Zaur özündə bir laqəydlilik, boşluq, toxluq, his sedirdi. (SE153/3)

doygun > doyğun

- Axır vaxtlar çox tez-tez görüşürdülər, bir də bundan idi bəlkə bu doyğunluq. (SE 153/3)

belagat > bəlağət (Ar.)

¹⁹² a.g.e.

- Zaur bütün bu bəlağətə səbirlə tab gətirər, (SE 175/2)

yorgan > yorğan

- Firoçkayçün fransızski sapojki, iki dənə yorğan örtüyü, (SE 184/3)

yorgun > yorğun

- Həm də bu yorğunluq bir gergin günün, bir yuxusuz gecənin əginliyi deyildi, illərin yorğunluğu idi. (SE 202/1)

kaburga > qaburğa

- Zaura baxıb dedi ki, ancaq xaiş edirəm mənim qol-qabırğamı sındırmayasız, (SE 215/5)

sorgu > sorğu

- Sən də min fənd qurub, min sorğu-suala tutub ifşa etmək istəyirsən məni? (SE 232/3)

sigorta > sığorta

- Əmanət kassaları, sığorta, yeni filmlər haqqında iri şəhər reklamlarının hərfləri bir-bir sönürdü. (SE 239/3)

kızgın > qızğın

- Dörd nəfər dəm kişi bir-biriylə qızğın mübahisəyə girişmişdi, (SE 260/3)

karga > qarğa

- Qrğa-quzğun kimi tökülürlər üstümə hər tərəfdən. (SE 264/4)

kaygı > qayğı

- Portfelin içində kağızlar, çörək, kolbasa, pndir, bir də gündəlik qayğıları olacaq.... (SE 319/3)

1.1.3.12. -k- > -ğ- Değişmesi

Azərbaycan Türkçesinde ilk hecenin sonunda veya iki ünlü arasında bulunan *k* (*ka*) ünsüzü bazen *ğ* olur.¹⁹³

akıl > ağıl

---

¹⁹³ a.g.e.

- Adamın ağlına nə qəribə fikirlər gəlir. (SE 144/3)
- Ağla sığışdırmaq olmurdu ki, (SE 146/1)
- Heç ağlıma da gəlməzdi ki, sən Mrtuzovgilə gədib-gəlirsən? (SE 154/3)
- Heç ağlın var, heç bir beynivə vurursan? (SE 165/2)

fakir > “fağır”¹⁹⁴

- Firəngiz, doğrudan, yaxşı qızıdır, fağır... (SE 200/2)

ak “beyaz” > ağ

- Başa düşürsüz, kameranı elə nöqtədə qoyardım ki, evlərin damı gəmi göyertəsinə oxşardı və ağlar da yelkən kimi dənizin fonunda görünərdi. (SE 211/3)
- Damların üstündə yellənən ağlar həm də təslim bayraqlarıdır... (SE 212/1)
- Kann festivalı, Fellini, ağ yelkənlər, nə bilim, daha nə cefəngiyat. (SE 217/3)

meşkul > meşğul

- Zaur həmişə xəcalət çəkirdi ki, bütün kurslarından bircə o əsil peşəsiylə - geoloq peşəsiylə məşğul olmur. (SE 207/3)

1.1.3.13. p- > b- Değişmesi

Bazı kelimelerin ön sesindəki və ortasındakı *p*- ünsüzü romandakı Azərbaycan Türkçesi kelimelerde *b*- olaraq korunmuştur.¹⁹⁵

pazar > bazar

- Kermel bazarnı və əsrlərdən bəri qolu bağlı qulların zindanı olan Qore adasını gəzdilər... (SE 145/3)
- çimərlikdə düzölmüş əlvan pioner dəstələrindən, bazar günlərin həmişə saat ikidə verilən muğamat konsertlərindən- (SE 195/2)
- Evdə səni pis öyrədiblər, yəqin ömründə bazarlıq eləməmişən, hə? (SE 248/1)

pahalı > bahalı

¹⁹⁴ Ağamusa Axundov – Əliheydər Orucov – Bəhrüz Abdulayev – Nərgiz Rəhimzadə, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Şərq-Qərb Yayıncılıq, II. Cilt, Bakı, 2006, 169.

¹⁹⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 84.

- Zaur fikrində həmişə Firəngizi çox bahalı şüşədən şəffaf güldana bənzədirdi. (SE 145/7)
- Amma, eyni zamanda, bu bəyənmədiyi həyat tərzinin bütün niyaz-
imtiyazlarından da bolluca istifadə edirdi, bahalı hədiyyələrdən- (SE 161/1)
- Təhminə dedi ki, mütləq bu ucuz ətəri də bahalı fransız ətitlərinin tərkibinə
qatacaq, (SE 193/3)

parmaq > barmaq

- Zaur əyildi, barmaqlarıyla soyulmuş, narın sahil qumlarına, dalğaların yaladığı
irirli – xırda, hamar daşlara toxundu və qəsdən, bilərəkdən bu duyğunu yenidən
oynatmağa çalışdı. (SE 150/1)
- Təhminə şəhadət barmağını Zaurun ovcunun içinə dirədi, (SE 157/5)
- Çov əsəbi dedi, anası elə bil barmağını işlədi, (SE 165/2)
- Bilirəm, - dedi və barmaqlarının yağını silmədən əlini pencəyinin içəri cibinə
saldı, (SE 170/1)

pişir- > bişir-

- Daşkənddə antiqə plov bişirirler. (SE 214/5)
- Gəl sənə dolma bişirmişəm, səhərdən açsan, işdən gəlmisən, bir tikə çörək yə.
(SE 226/1)

paha > baha

- Təhminədən əl çəkməyin bahasına verilən rüşvəti təklif etməyəydi gərək Zaura.
(SE 237/1)
- İstəyirəm qalasan mənimlə, hətta, belə ağır şeylərin bahasına olsa da qalasan...
(SE 241/2)

şüphe > şübhe

- Məcid şübhəylə: - Yox, - dedi. (SE 237/1)

pazartesi > bazar ertəsi

- – Üç gün keçdi, bu gün bazar ertesidir, bu gün ərizəmi direktora virmək
istəyirəm: (SE 276/5)

- Bu gün bazar ertəsidir, işləmir, evdə olmalıdır. (SE 281/1)

kerpeten “pense” > kəlbətin

- Sənin dədən kimi hər sözü kəlbətinlə çıxartmaq lazım deyil ağzından. (SE 291/1)

boy-posu > boy-boxu

- Ancaq Zaurun zahiri görünüşünə, boy-boxununa, sir-sifətinə, cavanlığına, gücünə görəmi?. (SE 211/1)

1.1.3.14. b- > p- Değişmesi

Bazı kelimelerin ise ön sesindeki *b-* ünsüzünün Azərbaycan Türkçesi'ndeki kelimelerde *p-* olarak korunduğu görülür.¹⁹⁶

bozular > pozular

- birdən bir adam yaddan çıxıb qalar, sağlığına bədə qaldıramazlar, amandır, birdən siyahının sırası, ardıcılığı pozular: (SE 161/2)

- Qrafik müəyyən dərəcədə pozulur. (SE 165/1)

- – Nə olacaq bu həyasızın qızı bütün təmiz ailələri pozacaq vallah... (SE 225/2)

baklava > paxlava

- Mətbəxdən şirni və edviyyat qoxusu gəlirdi-paxlava, şəkərbura, şəkərçörəyi... (SE 177/2)

- – kim paxlavanı, şəkərburanı daha çox sevir, (SE 177/2)

boşluk > puçluq

- Tehminə bu xeyallərin puçluğunu başa düşürdü. (SE 196/2)

bira > pivə

- Arif beş şüşə çex pivəsi gətirəndə Muxtar: (SE 263/2)

- bilirəm axı çex pivəsinin bazısan mənim kimi istəyirsən bax elə indi götür apar. (SE 263/2)

baba > papa

¹⁹⁶ Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 82.

- –Ay papa, – dedi, – bu sözləri özünə də də. (SE 299/1)

1.1.3.15. h (hı) > x Değişmesi

Romandaki kelimelerde, arka damak ünsüzü olan h(hı) sesi yerine Azərbaycan Türkçesinde kullanılan şekli “x” kullanılmıştır.

ahir “sonraki” > axır(Ar.)

- Axır vaxtlar hər şeyə nəcə yanaşırdısa, bu səyahətə də eyni cür münasibət bəsləyirdi – (SE 145/6)
- Çimməkden qayıdan axırıncı dəstələrin hənirtisi, (SE 151/1/)
- –Day çimmək olmaz...Axırıncı dəfədir bu. (SE151/3)

horulda- > xorulda-

- “Firəngiz heç zaman xoruldamır.” (SE145/7)

hoş > xoş

- Bu, nikahlarının ilk ayında Zaurun elədiyi ən böyük və xoş kəşflərdən idi. (SE 145/7)
- bəlkə pul istəyirdi ondan, yaxud xoş gecələr arzulayırdı. (SE 149/3)
- Xoş dəqiqələr, saatlar keçirdik...(SE 168/4)

bahtiyar > bəxtiyar

- – o cümlədən Firəngizə və gələcək övladlarına bəxtiyar bir yaşayış kimi görünsün... (SE 146/2)
- Zaur düşünürdü: əgər heyatı boyu bəxtiyar illəri, ayları, günləri, saatlarıdəqiqələri olmuşdusa- (SE 190/2)
- bir-birimizi sevirik, bir yerdə oland bəxtiyar oluruq, (SE 192/2)

hayal > xəyal

- Zaur gələcək güzəranlarını, mənzillərinin quruluşunu, avadanlığını xəyalında canlandırmağa çalışdı... (SE 146/3)
- onu istəməyənlərin öz təsəvvürlərində, xəyallarında yarattıqları, bəzədikləri Təhminə...(SE 174/1)

- onu yalnız köhnə, sararmış fotolarına görə xəyalında canlandırır. (SE 196/2)

muhtelif > müxtəlif

- – müxtəlif fransız əsirlərinin qarışıqından yaranan bu təkrarsız qoxudan başqa – həç bir şey duymurdu. (SE 147/1)
- – küçəydimi, meydamı – müxtəlif hənirtilər gəlirdi, (SE 178/2)

tarihi > tarixi

- Bir dəfə Zaur içmişdi, dedi ki, sən kirpiklərini qaldıranda elə bil bəşəriyyət tarixində yeni bir səhifə açılır (SE 148/1)
- – Başa düşmürsüz ki, gözəl qadın da milli dəyərdir, nadir ağaclar kimi, faydalı qazıntılar kimi, tarixi abidələr kimi... (SE 210/1)
- Hisslərin yaşı, tarixi yoxdur, insanlar həmişə, hər yerdə eyni cür duyublar. (SE 247/3)

hatıra > xatirəsi

- Bir gizilti kimi gəzdi bütün varlığında bu duyğunun xatirəsi... (SE 150/1)
- Üç ayın xoş xatirələri vəssalam. (SE 172/2)
- Çox-çox illər sonra, qoca yaşlarında, hərdənbir ömrünün acı və xoş xatirələri fikrində arıtlayanda, (SE 190/2)

haber > xəbər

- Zaur Təhminənin indicə ona verdiyi bu təzə xəbər haqqında düşünür və özü də təyin edə bilmirdi ki, (SE 152/2)
- – Murtuz Balayeviçin? – deyə xəbər aldı. (SE 154/3)
- – Səni də xəbərdar edirəm. Çünki sən mənim oğlusan. (SE 172/3)

hanım > xanım

- Bəlkə elə Zivər xanım da gerek söhbətini burada xətm eləyər. (SE 165/5)
- Zivər xanım xanım az sözle çox şey demək məharətinə yiyələnirdi: (SE 220/3)
- –Zivər xanım bir qədər ehtiyat edirdi: axı Zaurun qərarı çox gözlənilməz idi. (SE 289/3)

hasta > xəstə

- Belə düşünürdisə də, haradansa xəstə diş kimi hovutqayıyıb zoqquldayan ağrını da ovuda bilmiri.(SE 172/3)

tohum > toxum

- Oğlu sözünü kəsib otaqdan çıxanacan bir cümləylə, bir məlumatla onun qelbinə şübhə toxumları səpməyə çalışdı...(SE 220/3)

hıyanət > xəyanət

- Xəyanət, etibarsızlıq gözləmişən məndən.(SE 273/1)

ahmak > axmaq

- Qalib gəlmək və gülmək Zaura – sadələvh, hər şeyə inanan axmaq doyunca lağa qoyub gülmək.(SE 286/1)

- Hər çərşənbə axşamı məşq adıyla bu bağa gəlirmiş yəqin, axmaq Zaur da divanın üstünə uzanıb onu gözləyirmiş, ay – hay...(SE 286/1)

1.1.3.16. f > v Değişmesi

Bölge ağızlarında birkaç kelimedede görülen f>v değişmesi Azerbaycan Türkçesinde çok yaygın olmayan ses değişmelerindendir.¹⁹⁷ Bu değişme romanda geçen, edebi dildeki, bazı kelimelerde görülür. Sedasız *f* yerine sedalı karşılığı *v* sesinin gelmesi hadisesi, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi incelenen romanda da pek yaygın değildir.

pasif > passiv

- Sol əl isə gələcəkdir, hələ olacaq hadisələri xəbər verir, odur ki, hələ hərəkəti azdır, passivdir... (SE 158/2)

kooperatif > kooperativ

- Zaur bəлиндə ki, atası onun adına üçotaqlı kooperativ mənzil yazdırıb və pulunu da vərrib, həm bir qədər əsəbiləşdi- (SE 164/2)

- Bir axşam Zivər xanım sözarası dedi ki, Zaurun kooperativ mənzili bir-iki aya hazır olmalıdır. (SE 174/5)

¹⁹⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 84.

- sözarası Zaurun kooperativ mənzilinin hazır olduğunu da eşitdirdi oğlun. (SE 278/3)

motif > motiv

- Bu, atasının əbər bildiyi yeganə şeir misralarıydı və yeganə musiqi motivi idi, (SE 181/2)

kollektif > kollektiv

- İki ildir bir idarədə çalışırıq – kolləktiv arasında da əməlli – başlı nüfuz qazanıb, cavan olmasına baxmayaraq. (SE 291/3)

1.1.3.17. v > y Değişmesi

Genellikle iç seste, hem alınma hem Türkçe kelimelerde görülen bir değişmedir. Romanda birkaç kelimedede bu değişme görülmektedir.

dövüyor > döyür

- filankəs arvadını döyür, ya filankəs ərinin başına min fırıldaq acır... (SE 162/2)
- İndce qalxacam onların mənzillərinə, qapılarını döyəcəm, telefonu götürmədikləri kimi qapını da açmayacaqlar (SE 226/4)

tavuk > toyuq

- tər damcıları toyuğun yağına qarışırdı. (SE 169/4)
- Mən toyuq istəyirəm. (SE 205/4)
- Dadaş toppuş, gödək barmaqlarıyla soyutma toyuğu paralayır. (SE 259/1)

sövüyor > söyür

- Ona get-gedə daha artıq nifrət edərək, hey söyürdü kişini: (SE 173/2)
- Muxtar isə mülayimliklə Lenadan xaiş elədi ki, söyüş söyməsin, bizlərdə adət bələdir ki, qadının yanında söyüş söyməzlər. (SE 214/7)
- ... və dərhal da üzr istədi, daha söyüş söyməyəcəyinə and içdi. (SE 216/8)

güverte > göyərtə

- Başa düşürsüz, kameranı elə nöqtədə qoyardım ki, evlərin damı gəmi göyertəsində oxşardı və ağlar da yelkən kimi dənizin fonunda görünərdi. (SE 211/3)
- İndi də gəminin göyertəsində dayanıbilk dəfə gördüyü şəhərin səhər oynasını seyr edirdi. (SE 303/3)
- Günəşin şüaları onların gəmilərinin göyertəsindəki gecə çiraqlarını da işıqlandırır, (SE 303/4)

1.1.3.18. g > k Değişmesi

Eski Türkçədə kelime başındaki k'ler Azərbaycan Türkçesinde de Türkiyə Türkçesindeki gibi g- olmuşdur. Buna karşılık, Türkiyə Türkçesinde g- ile başlayan bazı kelimeler Azərbaycan Türkçesinde k- ile başlar. Yani Eski Türkçədəki şəkil devam eder.¹⁹⁸ Romandakı bazı kelimələrdə Eski Türkçenin bu ses özelliğinin devam etdiyi görünməkdədir.

gibi > kimi

- Rəyasız yuxu içində – sönmüş ekran qarşısındaymiş kimi – Zaur intizarla gözləyirdi. (SE 147/2)
- Xırda daşları, qumları, balıqçulaqlarını təsbəh kimi bir-bir çevirirdi, (SE 150/2)
- Elə ömrü boyu belə olacaq – kəpənək kimi ordan bura, burdan ora uçaacaq... (SE 170/2)

gömlək > köynək

- Zaur cəkmələrini şalvar-köynəyini geyinib nömrədən çıxdı... (SE 149/2)
- atası isə yaxası açıq apaş köynekdə idi, aylı gecədə, həmin o sahilde reqs edirdilər. (SE 197/1)
- Köynəyinin tərli, kirli boyunluğu, ora-bura dığırılan göz bəbəkləri, (SE 257/2)

gölge > kölgə

- sıldırım dağlar, sıx kölgəli meşələr, gur şələlələr, köpüklüçaylar, (SE 151/2)

¹⁹⁸ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 180.

- Doğrudan da, bu xəbəri eşidəndə ani bir kölgə keçdi Təhminənin sifətindən, (SE 191/2)

- aylı gecədə qarışıq kölgələrdən eymənərd, əti ürpəşərdi... (SE 196/1)

geçti > keçdi

- – Üç ay nə tez keçdi Zaur, hə? (SE 151/3)

- məni sınaqdan keçirdilər, mətn verdilər, oxudum, (SE 152/2)

- Xoş dəqiqələr, saatlar keçirdik...(SE 168/3)

geçit > keçid

- “Dünən burada keçidi bağlamışdılar, bu çepərin üstündə, (SE 173/1)

- Səher saat 10-da Mayakovski metrosunun yanındakı yeraltı keçiddə Bakı təyyarəsinə bilet aldı... (SE 195/1)

gönlü > könlü

- bircə balamızçün elçi düşməyək könlü istəyən, gözü tutan bir təmiz qızın (SE 175/1)

- – Ata-anasının əməlli-başlı könülləri var e... (SE 176/1)

- day könlün nə istəyir – nə rəng, nə fason, nə biçimdə - hamısı var. (SE 184/1)

gögsü > köksü

- Zaurun köksünə qısılması, belinin, dizlərinin toxunuşu yalnız fikrində xəyalında deyil, (SE 195/2)

göç-(mek) > köç-

- Ərindən boşanır, evindən əl çəkir ki, Allah eləməmiş siz öləndən sonra bizim evə köçsün? (SE 221/1)

- Ananla mənim arzum budur ki, bu mənzilə sən yəni ailənlə birlikdə köçəsən, təmiz, namuslu, ismətli bir qızla həyat qurasan. (SE 236/3)

- Sən bura köçəndən bəri hər gün. (SE 241/1)

1.1.3.19. m > n Değişmesi

Teşekkül noktası bakımından dudak ünsüzü olan *m* sesi¹⁹⁹ Azərbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerde yerini *n* sesinə bırakmışdır.

komşu > qonşu

- – Hansı qonşu? – deyə xəbər aldı və hiss elədi ki, bütün içi donub buz bağlayır. (SE 166/3)
- Gecə qonşularıgildən evlərinə qayıdanda üzüm meyvələrinin arasından hoppanarken qorxurdu ki, (SE 195/2)
- qoy səsküyə qonşular çıxsın, onsuz da bütün şəhərdə rüsvay olmuşuq, qoy lap biabır olaq, (SE 226/4)

domuz > “donuz”²⁰⁰

- İtin dişi, donuzun derisi... təki səndən əl çəksin, amma bir yandan Alya da yazıqdır da... (SE 225/2)

tam > tən

- Maaşını tən yarısını xərcələdi – meyvə, qoz-fındıq, kişmiş qərənfil və hətta, ət aldı.(SE 247/5)

şimdi > indi

- amma heç vaxt Zauru nə keçmişdə, nə indi ya da gələcəkdə mümkün olabiləcək əlaqələrinə görə zərrə qədər qısqanmırdı.(SE 250/3)
- –Təhminəylə telefonla danışdım, dedi ki, hələ işdən qayıtmamısınız, indilərdə gələrsiniz. (SE 261/2)
- İndi dünya dağılmaz ki, sən də bir dəfə o iş yoldaşla – ele içində o gözəl qızlar qarışıq – götürüb gələsən, (SE 264/3)

düğüm > düyün

- Hiss edə bilmirsən ki, bu əlaqələr nəylə düyünlənir və nədən qırıla bilər... (SE 153/3)

¹⁹⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 79.

²⁰⁰ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, 83.

- Bütün iplər bir-biriyle düynləndi. (SE 268/4)

çarşamba > çərşənbə

- “Çərşənbə axşamı məşqdəyəm. Çərşənbə axşamıdır bu gün, bu imiş demə bunun məşqləri – Spartakla başa getmək.” (SE 286/1)

1.1.3.20. –k- > -q- Değişmesi

İncelenen romanda bazı kelimelerin iç sesinde $k > q$ değişmesine rastlanmaktadır.

rakip > raqib

- – Eşitmişəm, Moskvada sənin rəqibin de olub ki, – deyirdi (SE 220/4)
- Muxtarın adını çəkirdi, sonra isə: “sənin rəqibin” – deyə yenə işarə vururdu... (SE 220/4)

başka > başqa

- Başqa bir səfər anası: (SE 220/5)
- Sənin Zoyayla, ya başqa qadınlarla əlaqən... (SE 223/5)
- Zaurun qefilcən gəlməsimi, ya başqa bir hadisəmi? (SE 229/1)

musiki > musiqi

- İçəri keçdilər. Otaqdan yavaş musiqi sədələri, mətbəxdən isə qovrulmuş şabalıd iyi gəlirdi. (SE 227/3)

hıçkır-(mak) > hıçqır-

- Təhminə bir dəfə, cəmisi bircə dəfə hıçqırdı və dərhal da özünü ələ aldı, hıçqırığımı boğub, (SE 229/4)

hukuk > hüquq

- Sənə heç bir hüququm çatmır, sənin cavan həyatını dağıtmağa da heç bir haqqım yoxdur... (SE 232/3)

dikkat > diqqət

- Nə bələ diqqətlə baxırsan mənə, Zaurik? (SE 232/4)
- Təhminəni, Zauru, Mədinəni diqqətlə süzürdülər. (SE 239/4)

- Zaur isə mətbəxdə papiros çəkir, hirsini içinə boğur və Təhminənin şən zarafatlar etməsinə, deyib-gülməsinə diqqət edirdi... (SE 249/1)

farklı > fərqli

- Əlbəttə, atasının danışdığı anasının haray-qışqırığından çox fərqli idi. (SE 235/1)

nokta > nöqtə

- Aur bir də ona fikir verdi ki, atasının nitqində durğu işarətləri yoxdur – nə nöqtə, na vergül, nə nida – ele – belə, (SE 235/1)

- Nə səsini qaldırırdı, nə həyəcanlanırdı, nə də nəfəsini dərmək üçün dayanırdı – nöqdəsiz, vergülsüz, axırsız bir cümlə, (SE 235/1)

- Sonra o da qaraldı, tündləşdi, işildayan bir nöqtəyə çevrildi, sonra o nöqtə də qəyb oldu. (SE 296/3)

maksat > məqsəd

- Bu məqsədlə də çox zaman uzun-uzadı teləfonla danışar, (SE 252/2)

- bu öyüd-nəsihət-hamısıeyni bir məqsədə yönəlmişdi:, (SE 258/2)

hakikat > həqiqət

- Zaur, Dadaşın sözlərindəki həqiqəti duyurdu. (SE 258/2)

- Zaur tək axmaq deyil ki, hər sözə inansın, hər saxta mehribanlığı həqiqət bilsin, hər hiyləni doğru saysın. (SE 286/2)

noksan > nöqsan

- Xasiyyəti ipək kimidir, ürəyi təmizdir, şəxsən mən bunu nöqsan saymırm. (SE 291/3)

iktidar > iqtidar

- Heç bir şey düşünməyə iqtidarı yox idi, (SE 206/2)

1.1.3.21. k- > g- Değişmesi

Kelime başında görülen *k* > *g* değişmesi incelediğimiz romanda birkaç kelimedə görülmektedir.

kemir-(mek) > gəmir-

- Anasının ona müfssəl çatdırdığı şeylər Zaurun içini didib-tökür, beynini gəmirirdi... (SE 221/3)

- Sonralar ən xoşbəxt günlərimizdə də bu fikir içini gəmirib, həmişə-həmişə şübhələnmişən məndən. (SE 273/1)

köşe > guşə

- Təhminənin ürəyinin, varlığının dibindən, ən dərin, ən gizli guşələrindən qopub gəlirdi. (SE 246/1)

- Çayların, küləyin, dənizin səsinə yazacaq, mənzillərini təbiətin gözəl bir guşəsinə çevirəcək. (SE 290/3)

1.1.3.22. g > q Değişmesi

İncelenen romanda, sedalı olan g ünsüzünün bir kaç kelimədə q ye dönüştüğü görülmektedir. Bu durum söyleyiş kolaylığından kaynaklanmaktadır.

gıda > qıda

- Siz – sənət adamları – bizim yolumuzda çalışırsınız, bizim zövqümüzə qıda verirsiniz, (SE 263/3)

- Siz bizə mənəvi qıda verirsiniz, bizim də borcumuzdu ki, sizə nə cür ki lazımdır, (SE 268/1)

gurur > qürur

- Anasının gözlərində səvinc, fərəh, qürur vardı və Zaurun ona yazığı da gəldi həтта. (SE 296/1)

gıybet > qeybət

- Artıq əskik söhbətlərdən, qeybətlərdən, dedi-qodulardan da qorxurdu. (SE 316/1)

1.1.3.23. -k > -y Değişmesi

Eski Türkçede tek heceli ve bünyesinde ince ünlü bulunan kelimelerin sonundaki k(g) sesi, Türkiye Türkçesinde bazen k olarak korunup bazen de v ya da y

sesine dönerken; Azərbaycan Türkçesinde çoğunlukla y sesine dönmüş, bazen de k olarak korunmuştur.²⁰¹ İncelenen romandaki bir kelimedə bu özellik görülmektedir.

gök > göy

- Bir dostum məni sklada aparıb üç cür kremplin göstərdi – boz, yaşıl və göy rəngli... (SE 267/1)
- Özüm göy rəngini seçdim, göndərdim, ismarış elətdirdim ki, bəli, axşam ona qonaq gəlmək istəyirəm (SE 267/1)
- Qızlarının da tayı – bərabəri yoxmuş onların gözündə, göydən qızıl zənbildə düşübmüş, bilməmişik... (SE 305/2)

1.1.4. Yer Değiştirme (Göçüşme)

“Sözün tərkibində səslərin bir-biri ilə yerini dəyişməsinə yerdəyişmə (metateza) deyilir. Dilimizdə samitlə samitin yerdəyişməsi olduğu kimi, saitlə samitin də yerdəyişməsi vardır.”²⁰² Gerçəkşmə biçiminə görə çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmasına rağmen, türlerini henüz net olaraq belirleyip adlandıramadığımız göçüşmə, bir söz içindeki iki ses biriminin göçüşmesidir, yer dəyişirmesidir. Nöbetləşmə veya ögelerin sıralanışındaki dəyişiklik olaraq da tanımlanan göçüşmə, Türkçədə daha çox ç, s, d, t, z, ş, v, f, n, y gibi diş ve dudak, bilhassa da r, l akıcı ünsüzleri taşıyan sözlerde görülür.²⁰³ Bu olay Azərbaycan Türkçesinin karakteristik bir özelliği olup incelediyimiz romanda da sık bir şəkildə görülməkdədir.

avrat (kadın) > arvad

- Qaranlıqda pıçıltıyla arvadını çağırırdı:(SE 145/7)
- Özündən altı yaş kiçik olan bu qıza, onun arvadı olmuş...(SE 146/1)
- O özü haçan eşidib arvadının səsini?(SE 149/2)

çıplak > “çılpaq”²⁰⁴

- Ala – toranlığın gecə qaranlığına keçdiyi bu son dəqiqələrdə çılpaq bir kişi oğrun – oğrun ətrafa boylanaraq (SE 151/1)

²⁰¹ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 180.

²⁰² Afad Qurbanov, *Müasir Azərbaycan Ədəbi Dili*, Bakı, 2003, 94.

²⁰³ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 77.

²⁰⁴ Kamil Kırılı – Sait Şimşek, *Azərbaycan-Türkçe Türkçe-Azərbaycanca*, Çağ Yayıncılık, Bakı, 2009, 44.

- Gecenin ən gizlin, ən isti sözlərini deyirdi Tehminə, ən çılpaq sözlərini. (SE 194/3)

- bilirdi onun dedikləri düzüdür, doğrudur, amansız çılpaq və yeganə həqiqətdir. (SE 258/2)

eksik > əskik

- Nə olub deynən, nəyin əskikdi burda? (SE 170/5)

- Yaxşı ki, Mədinə artıq-əskik söz demədi və heç bir vaxt bu söhbətə qayıtmadılar, (SE 246/3)

- Nə olub, Mədinənin nəyi əskikdir ondan, öz əlinin zəhmətiylə dolanır, balasını saxlayır... (SE 272/3)

Ayla > Alya

- Spartak Alya xanımın səvimli mövzusu idi, amma yeganə mövzusu deyildi. (SE 184/1)

köprü > körpü

- Frunze sahilinə çatdılar, damında aeroflotun reklamı yanan üçmərtəbəli evin həyatından keçib Kırım körpüsünə çıxdılar... (SE 193/2)

- Gəmilərin yavaş-yavaş İstanbul limanının körpüsünə yan alırdı və biraylıq səyahətlərinin son dayanacağı idi bu şəhər... (SE 303/4)

konyak > koynak

- Muxtar koynak sifariş verdi. (SE 206/1)

- Ofisiant məzələri gətirdi, koynakı badələrə süzdü. (SE 207/2)

tütsü “duman” > tüstü

- – Bax bu tüstü kimidir bizim münasibətlərimiz, - dedi, əlini yelləyib tüstünü qovdu, (SE 251/3)

yaprak > yarpaq

- İlıq bir bahar günü meşədədirlər, ətraf yaşıllığa, sərinliyə, sıx yarpaqlar arasında düşəngünəş şualarına qərq olub, (SE 255/7)

ileri > irəli

- Həm də bütün ömrün irəlidə olsun... Əla... (SE 290/2)

öksür-(mek) > öskür-

- –Qripdir də yəqin, həm də öskürür. (SE 294/1)

sinyal > siqnal

- – Necə nə dəxli var? Biz cürbəcür siqnallar alırıq. Gərək bu siqnallardan müəyyən nəticələr çıxaraq. (SE 251/4)

1.1.5. İkizləşmə

Azərbaycan Türkçesinde bazı kelimelerdeki ünsüzlerin ikizleştiği görülmektedir. Edebi dilde görülen bu durum Türkiye Türkçesinin edebi dilinde görülmez.²⁰⁵ İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzler, ilk açık hece ünlülerinin etkisi altında, açık hecenin zayıflığını örtmek üzere ikizleşirler.²⁰⁶ Romanda ikizleşme olayının görüldüğü kelimeler şunlardır:

ama > amma

- ...amma qəfilcən sükut çökdü. (SE 143/1)
- Amma Firəngizi təklikdə, ailəsindən ayrı – ayrılıqda qavrayanda, (SE146/1)
- Amma yuxuda da tanıdı bu iyi. (SE146/4)

hediye > hədiyyə

- Bakıyla Moskva arasındakı bir saatlıq fərgi də bunun üstünə gəlsən - ömürlərindənəndörd saatlıq hədiyyə almışdılar. (SE 144/1)
- Doğrudur bu hədiyyəni qaytarmaq lazım gələcəkdi. (SE 144/1)
- Amma, eyni zamanda, bu bəyənmədiyi həyat tərzinin bütün niyaz-İmtiyazlarından da bolluca istifadə edirdi, bahalı hədiyyələrdən- (SE 161/1)
- Ona qiymətli bir hədiyyə bəxş edəcək gün kimi... (SE 177/1)

imame “kavuk” > əmmamə (Ar.)

- Qvırcıq saçları qısa – qısa hörüklərə hörülüb, başlarında iri əmmaməyə bənzər bir sarıq. (SE 145/1)

²⁰⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 93.

²⁰⁶ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 77.

umumiyyət > ümumiyyətlə

- bilmədi nə barədə düşünsün və ümumiyyətlə bir şey haqqında düşünmək vacibdirmi... (SE 146/3)
- Ümumiyyətlə, az-az danışdırlar, (SE 164/4)
- Bəlkə ümumiyyətlə, Alya xanım Firəngizi Zaurdan boşatmaq fikrinə düşüb? (SE 308/3)

niyyət > niyyət

- Amerikaya səyahət etmək istəyi, bura, Afrikaya gəlmələri, burada, bu yada okeanın, yabancı, sahilində dinclik, aram axtarması, hər şeyi unutmaq niyyəti... (SE 149/6)
- Çox gözəl, mən ki, niyyətimə çatdım, yaxınlığımız oldu onunla... (SE 168/4)
- hətta Firəngizi ona ərə vermək niyyətlərindən... (SE 191/2)

profesör > professor

- “yaxşı, bir əlivizi cibivize atın görək, - deyirdi, - professorun pılları kif atıb.” (SE 164/1)
- Mətbəxdən anasıyla itarənin yavaş səsləri gəlirdi, professorun və Zaurun yuxusuna, (SE 177/2)
- Məcidin əmisi oğlu professor Bəhram Zeynallı gəldi. (SE 290/4)

sakal > saqqal

- Bıqlı, saqqallı yekə kişisən...” (SE 165/4)

seviyyə > səviyyə

- Başqa səviyyədə Dadaş da bu cür davranmırdımı? (SE 169/1)

adım > addım

- Zaur evlərinə tərəf addımlayarkən birdən ağına gəldi ki, (SE 169/3)
- Zaur da addımlayırdı və qalereyanın o biri başında, qarşılayanlar içində Təhminə dayanmışdı. (SE 189/3)

- Görünür, orada uzun zaman məşvərət apardılar, sonra addımlar eşidildi. (SE 222/7)

lüp > lopp

- Səni lopp eleyib elə udar ki, heç ruhun da inciməz. (SE 171/2)

yedi > yeddi

- Yeddi həndəvərinə buraxmayıb, odur ki, belə salveylənmiş küçük kimi zingildəyirsən də. (SE 173/2)
- onların yetmiş yeddi nəfər qohumu vrdı. (SE 180/2)
- Zaur bunu gördü, qaçdı Təhminəyə sarı, yeddi-sekkiz metrədən sonra Təhminə onun boynuna atıldı.. (SE 190/1)

dokuz > doqquz

- – Uşaq niyə olur, on doqquz yaşı var. (SE 175/3)
- Axşam doqquzda Şabalovkaya gəldi, telestudiyanın qarşısında var-gəl eləməyə başladı. (SE 200/3)
- Bəs özü hardadır. Təhminə, axşam doqquzdur axı... (SE 226/3)
- Bu oxumuşlar həftə səkkiz mən doqquz gəlirlər yanıma ki, bəs gərək borc verəsən bize, puldan korluq çəkirik. (SE 268/2)

sekiz > səkkiz

- – səkkiz yş kiçik idi ərindən. (SE 175/4)
- Zaur bunu gördü, qaçdı Təhminəyə sarı, yeddi-səkkiz metrədən sonra Təhminə onun boynuna atıldı.. (SE 190/1)
- – elə bil on altı-on yeddi, ən çoxu on səkkiz yaşındaydılar, (SE 193/3)

meziyet > məziyyət

- Qəribədir ki, Zivər xanım Firəngizin bütün məziyyətlərini bir bir sadaladıqca (SE 176/2)
- Təhminə kimi qadın hansı cəhətlərinə, hansı məziyyətlərinə görə Zaur kimi bir admı sevə bilər axı? (SE 211/1)

kasa > kassa

- Əmanət kassaları, sığorta, yeni filmlər haqqında iri şəhər reklamlarının hərfləri bir-bir sönürdü. (SE 239/3)

kasap > qəssab

- – Əlbəttə, kişi Dadaşdır, Spartakdır, qəssab Fazildir, – dedi. (SE 273/1)

kaset > kasset

- – Zaur bilirdi ki, Təhminənin kassetində bu, son mahnıdır və indi – (SE 303/1)

sakız > saqqız

- Qorxurdu ki, birdən Alyayla qızı Zaurun saqqızını oğurlayıb, öz tərəflərinə çəkərlər, (SE 308/1)

1.1.6. Ünsüz Düşmesi

Azərbaycan Türkçesi edebi dilində və Karabağ ağızlarında ünsüzlerin düşməsi kelime başında, kelime ortasında və kelime sonunda görülen bir ses olayıdır. Seslerin düşməsiyle, genellikle, düşən sesin yanındaki ünlülərin uzamadığı asil uzunluğunu koruduğu görülür.²⁰⁷

1.1.6.1. Kelime Başında Ünsüz Düşmesi: (y- > ø düşmesi)

Kelime başındaki dar ünlülərdən (*ı, i, u, ü*) önce gelen bazı y'ler Azərbaycan Türkçesindeki kelimelerde düşür.²⁰⁸ Romanda bu ses hadisəsinin görüldüğü kelimələr bulunmaktadır.

yit-(mek) > it-

- otağın qatran kimi qatı qaranlığında bir sn gerçəklik hissini itirdi. (SE 143/5)
- Amma günəş tərələrin dalında gözdən itəndən sonra belə onun maili şüaları – projektör işığı kimi - səmaya sancılırdı. (SE 151/1)
- Haradansa, çox uzaqlardan elektrik qatarının səsi gəldi və bu səs uzun müddət havada qaldı, sonra yavaş-yavaş əriib itdi... (SE 157/4)

yürek > ürək

²⁰⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 92.

²⁰⁸ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 182.

- Bir gün Zaur iradəsini toplayıb bütün hiss - həyəcanlarını ürəyindən birdəfəlik qoparıb ata bilmişdi. (SE 148/2)

- – Altında da yazaydım: Zaur Təhminə və oxla dəlinmiş ürək şəkli çəkəydim, hə? (SE 152/1)

- Adamın ürəyi açılır. (SE 154/3)

- Belə adamlar bədbəxtlikdən heç nəyə ürəkdən səvinə bimirsə, (SE 154/3)

yıldız > ulduz

- Qumuyla, mehiylə, səsləriylə, göyünün ulduzlarıyla bura oxşayan başqa bir sahildə... (SE 150/1)

- təyyarənin qalxacağı göylərin ulduzlu qaranlığı vardı bu telefon zəngində. (SE 179/4)

yüz > üz

- – yəndən üzə çıxmış qumlu sahələri – burunları, adacıqları mülayim ləpələriylə tumarlayırdı. (SE 150/2)

- Təhminə təbəssümünü hələ silib atamamışdı üzündən. (SE 153/2)

- Zaur əlini Təhminənin üzünə çəkdi. (SE 157/3)

yıl > il

- – 5 iyun 1965-ci il. (SE 151/3)

- Neçə ildi elə hey məni dilə tuturdu ki, gəl televizorda bizimlə işlə, (SE 152/1)

- o illərdə Zaur su pərisinə oxşayan sarışın saçlı Tanya adlı bir qızla gəzirdi. (SE 162/5)

yut- > ud-

- Ağızdakı iri tikəni udub: (SE 169/5)

- Dadaş ağızdakı loxmanı uzun zaman çeynədi, nəhayət, uddu, bundan sonra da cavab vermədi. (SE170/3)

- hələ bir müddətdə tikəsini həzm eləhələ bir müddətdə tikəsini həzm eləyə-eləyə, udquna-udquna, səssiz-səmirsiz başını buladı. (SE 170/3)

- Manaf udqundu... (SE 223/1)

yılan > ilan

- – Amma, ən Allah, yenə ilan-qurbağa gəlməsin fikrinə, - dedi: (SE 194/2)
- Qonşularıildə aşıq olmuş ilanlar haqqında əfsanələr danışırıldı. (SE 196/1)

yiğit > igid

- Sən mənim igid cəngavərimdən... hansı əsrdən gəlmisən, əy mənim igid cəngavərim? (SE 233/3)

yıkıl > itil

- – Rədd ol, – dedi, – itil gözlərimdən, rədd ol o fahişənin yanına! (SE 237/1)

yıldırım > ildırım

- Təsəvvur edirsiniz, yağışdan, küləkdən xəbərdar olacaqsan, buludlar hardan gəlir, qasırğa hardan qopacaq, ildırım haçan çaxacaq... (SE 239/3)

yüz-(mek) > üz-

- Oğlu olsaydı onu neçə tərbiyə etməsindən (idmanla məşğul oları mütləq, ən kiçik yaşında üzmək öyrənərdi) (SE 242/4)

yüzük > üzük

- Həmin bu aşnası üç dəfə eyni bir üzüyü aldırımışdı Nadirə. (SE 267/3)
- Bir dəfə bahalı üzüyü Nadirə göstərib: bu üzüyü gətiriblər mənimçün. (SE 267/3)

1.1.6.2. Kelime Ortasında Ünsüz Düşmesi: (l, r, n, y seslərinin düşmesi)

1.1.6.2.1. “-l-“ Sesinin Düşmesi

Karabağ ağızlarında bəzi kelimələrin ortasında bulunan “-l-” sesi düşməkdədir. Kelime ortasında “-l-” sesinin düşməsi pek yaygın bir durum deyildir. Azərbaycan Türkçesinde bəzi kelimədə görünməkdədir.²⁰⁹ İncələnən romandakı bəzi kelimədə bu ses hadisəsi görülmüşdür.

helallik > “hələlik”²¹⁰

²⁰⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 92.

²¹⁰ Axundov, *a.g.e.*, 357.

- Yaxşı Zaurik, hələlik, mənə əl eleyirlər ordan, təyyarəyə minik başlayıb...(SE 179/2)

1.1.6.2.2. “-r-“ Sesinin Düşmesi

Söylenmesi zor olan titrek “-r” sesi bazı kelimelerde bu vasfından dolayı düşmektedir. Hem iç seste hem de son seste “-r” sesleri düşmekte olup,²¹¹ bu ses olayı romanda incelenen bazı kelimelerde de görülmektedir.

serpmek > səpmek

- Maşının içinə isə ayağından səpələnen qumları gətirmişdi. (SE 151/3)
- Oğlu sözünü kəsib otaqdan çıxanacan bir cümləylə, bir məlumatla onun qelbinə şübhə toxumları səpməyə çalşırdı...(SE 220/3)

isterseniz > istəsez

- Amma istəsəz, mən danışırım, bizim instituda müdafiə edərsiz. (SE 182/2)
- Təhminə ünvanını və telefonunu vermədi, amma dedi ki, istəsəz, mənə Muxtarın vasitəsilə tapmaq olar. (SE 215/3)

1.1.6.2.3. “-n-“ Sesinin Düşmesi

Anadolu ağızlarında görülen “-n-” düşmesi hadisesi Karabağ ağızlarında iç seste görülen ses düşmesidir. İç seste bulunan bazı kelimelerdeki “-n-” sesleri düşer. İşaret zamirlerinin çoğul eki almış şekillerinde “-n-”sesinin düşmesine daha çok rastlanır.²¹² Romanda, bir kelimedə iç seste bulunan -n- sesinin düşmesi hadisesinə rastlanmıştır.

incin-(mek) > inci-

- – Yaxşı, yaxşı, incimə, zarafatım var sənənlə, ərkim çatır, nə olar? (SE 264/2)

1.1.6.2.4. “-y-“ Sesinin Düşmesi

Kelime ortasında -y- sesinin düşmesi çok yaygın olmamakla birlikte Azərbaycan Türkçesinde birkaç kelimedə ortaya çıkmaktadır.²¹³ Romanda görülen düşmeler şunlardır:

zayıf > zəif

²¹¹ a.g.e.

²¹² a.g.e.

²¹³ a.g.e.

- Əgər dünyanın o başında güclə duyulan, zərif və zəif qoxusu Zauru haqlamışdısa (SE 147/2)
- Yuxuda iradəsi zəifləyib möhkəm şüur, məntiq buxovları boşalanda (SE 148/2)
- ağlamsınan kimi oldu, səsi titrədi, amma yenə də dərhal öz zəifliliyindən utanırmış kimi gülümsündü... (SE 229/5)

öyle > elə

- O kirpikləri elə qaldırırdı, elə bil qədim bir kitabın (SE 148/1)
- Bir an ayıldandan sonra düz bircə an ona elə gəldi ki (SE 148/2)
- Sahil evlərinin gızılı rəngə çalan pəncərələri ətrafa həzin bir gəriblik hissi çiləyirdi elə bil. (SE 151/1)

eyle- > elə-

- Doğrudan da, Firəngizin xoruldaya biləcəyini təsəvvür eləmək də mümkün deyildi. (SE 145/6)
- Bir cəhd elədi, güc - bəlaynan göz qapaqlarını açdı (SE 148/2)
- Zaur etiraz eləmir, amma çox yaxşı bilirdi ki, sözdür bütün bunlar hamısı, (SE 160/2)
- Amma di gəl, gör kimmən eşqbazlıq eləyir – qoca idbar kişiyən. (SE 166/4)

böyle > belə

- – dənizin gecə həyatı başlanmazdan qabaq qısa bir müddət belə olurdu. (SE 151/1)
- – Bəli, – dedi, – bu yay da belə keçdi... Bizim yay... (SE 152/1)
- Təhminənin belə bir qərara gəlməsinin səbəblərini bilmirdi, (SE 152/2)

keyf > kef

- “yaxşı, bir əlivizi cibivize atın görək, - deyirdi, - professorun pılları kif atıb.” (SE 164/1)
- kefin istəyəndə gəlirdin, kefin istəyəndə gəderdin... (SE 170/1)

- Keflərinin kök vaxtlarında bir-birilərinin qohum-əgrebasını saymağa başlayanda atası ortalığa bir rəqəm çıxarırdı. (SE 180/2)
- Kefini-damağını da çəkirlər, amma day bizim kimi tələyə düşsünlər, (SE 300/1)

1.1.6.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşməsi: (r, t, h seslərinin düşməsi)

1.1.6.3.1. “-r” Sesinin Düşməsi

Bu sesin kelime sonunda düşməsinin en önemli sebeplerinden biri telaffuzunun zor olmasıdır.²¹⁴ Bu ses olayı incelenen romanda geçen iki kelimedə görülmektedir.

ikidir > ikidi

- –Hansı professor, professor burda ikidi./ –Zeynalı da ikidi. (SE 185/1)

nedir “kimdir” > nədi

- Murtuz Blayeviç də dedi ki, hə, nədi bu oxuyan gədə, bir belə saçın uzadıb qız kimi, (SE 187/4)
- Təhminə onun bazarlığını lağa qoymağa başladı, “əlindən heç bir iş gəlmir, - dedi: - bu nədi belə alıb gətirmisən, (SE 249/1)

1.1.6.3.2. “-t” Sesinin Düşməsi

Türkiye Türkçesinde kelime sonunda kullanılan –t sesinin, incelenen romandaki Azərbaycan Türkçesi bir kelimenin sonunda kullanılmadığı görülür.

işaret > işarə

- –Siz də demə, burada – kababxanada kefdəsiniz – Muxtar araq qrafininə işarə elədi.(SE 261 /3)

1.1.6.3.3. “-h” Sesinin Düşməsi

Bazı kelimelerin sonunda bulunan sedasız –h ünsüzünün romanda geçen bir kelime sonunda kullanılmadığı görülür.

talih > tale

- Ömrün haçalanacaq – bax, görürsən, bu haçalanmış xətt – tale xəttidir – haçansa iki od arasında qalacaqsan...(SE 158/1)

²¹⁴ a.g.e., s. 93.

- Əgər bu işi düzəlsə, Zaurun taləyi tamam dəyişə bilər və Təhminəylə münasibətlərində də müəyyən bir dəyişiklik əmələ gələr. (SE 158/1)

1.1.7. Ses Düşməsi

Türkiyə Türkçesindeki kullanılan şimdiki zaman eki –yor’un yerinə Azərbaycan Türkçesinde –ır, –ir kullanılır. Ses düşməsi hadisəsi, Türkiyə Türkçesindən fərqli olaraq Azərbaycan Türkçesinde fiile gələn olumsuzluk eki –ma, –me’dən sonra şimdiki zaman eki –yor’un gəlməsiylə meydana gələn ünlü düşməsidir.²¹⁵ Romanda birçok kelimədə görülen bir ses hadisəsidir.

etmiyordu > eləmir

- Zaur etiraz eləmir, amma doğrusu, çox elə meyili də yox idi. (SE 145/6)
- Amma indi bu barədə düşünmək istəmir, (SE 145/6)

yanmıyordu > yanmırdı

- amma çırağ yanmırdı və Zaur başa düşürdü ki (SE 147/2)

gelmiyor > sala bilmir

- Nə isə yadına sala bilmir. (SE 149/2)

bilmiyor > bilmirdi

- Təhminənin belə bir qərara gəlməsinin səbəblərini bilmirdi. (SE152/2)

girmiyor > girmir

- Utanıb yerə girmir, həyasızın qızı... (SE 166/4)

istemiyor > istəmir

- Zaur məsələni daha da gərginləşdirmək istəmir, (SE 167/2)

yanılmıyor > yanılmır

- Yox Zaur yanılmırdı, elə-beləcə demişdi Təhminə: (SE 180/1)

---

²¹⁵ Qurbanov, a.g.e., s. 94.

1.1.8. –ağı(-evi) > -ov, -öv; -ev Değişmesi

Türkçe kelimelerin sonundaki –AĞI ses grubunun Azərbaycan Türkçesinde –Ov biçimine dönüşmesi hadisəsidir.²¹⁶

İncelenen romanda bu ses deyişmesine rastlanmamıştır.

1.1.9. Benzeşme (Asimilasyon)

Kelime içerisinde yanyana bulunan ünsüzlerden birisinin diğərini kendisine benzetmesi hadisəsidir. Bu benzeşme yazı dilinde kısmen görülse de ağırlıklı olarak konuşma dilinde görülür.²¹⁷ “Assimilyasiya hadisəsi bir sıra səbəblərlə əlaqədar meydana çıxır. Bu hadisə «... səslərin formalaşmasında, xüsusilə fəal iştirak edən bu və ya digər üzvün bir vəziyyətdən başqa bir vəziyyətə keçməsilə yaranmış olur.» Assimilyasiyanın əmələ gəlməsində dilin səs tellərinin və damağ pərdəsinin bir səsin tələffüzündə düşdüyü vəziyyətdən dəyişilə bilməsinin xüsusi rolü vardır.”²¹⁸

1.1.9.1. İlerleyici Benzeşme

Kelime içindeki yanyana olan ünsüzlerden birinci ünsüzün ikinci ünsüze tesiri neticesində, ikinci ünsüzü kendisine benzetmesi(Tam İlerleyici Benzeşme) ya da sesin çıxış yönü itibarıyla kendisine yakın bir ünsüze (Yarı İlerleyici Benzeşme) dönüştürməsidir.²¹⁹ Kelime kökündən eke doğru olan bu benzeşmenin romandaki görülen örnekleri şunlardır:

aşkı > əşşi

- Nə sevgi, nə filan, əşşi?... (SE 154/1)

mobilya > mebellə

- Valideynləri ev - eşiklərini ağır, zəhmli, tün mixəyi rəngli köhnə mebellə doldurmuşdular. (SE 161/2)

zorla > zorna

- bu yerdə gülmək lazımdır, birtəhər, zornan irişərdilər...(SE 162/1)

²¹⁶ Buran, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, s. 82.

²¹⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 86.

²¹⁸ Qurbanov, *a.g.e.*, 88.

²¹⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 86-87.

kiminle > kimnən

- Amma di gəl, gör kimnən eşqbazlıq eləyir – qoca idbar kişiyən.(SE 166/4)

1.1.9.2. Gerileyici Benzeşme

Söz içindeki seslerden birinin kendinden önceki sesi etkileyerek çıkış yeri ve biçimi bakımından kısmen veya tamamen kendine benzetmesi olayı, gerileyici benzeşmedir.²²⁰ Kelimede ikinci sözden (ekten) birinci söze (köke) doğru olan benzeşmedir.

ap ak(bembeyaz) > ağappaq

- şəhəri dolaşdılar, - uca ağappaq binaları, qamışla samandan guraşdırılmış komları gördülər. (SE 145/3)
- Anasını uzun ağappak paltarda təsəvvür eləyirdi həmişə,. (SE 196/2)
- Birce dişləri ağappaq idi və Muxtar güləndə nazik qara bıqlarının altında ağaran dişləri sifətinə xoş bir ifadə verirdi... (SE 202/2)

zonk(-lamak) > zoqqul

- Belə düşünürdisə də, haradansa xəstə diş kimi hovutqayıyıb zoqquldayan ağrını da ovuda bilmiri.(SE 172/3)

1.1.10. Aykırılışma (Dessimilation)

Benzeşmenin zıddı olan bu ses hadisəsi, bir dil birimində yer alan seslərin çıxış yeri veya çıxış biçimi bakımından birbirindən uzaklaşması, aykırılışma olaraq bilinir.²²¹ “Dissimilyasiya dialekt və şivələrimizə xas olan fonetik hadisələrdən sayılır. Assimilyasiyanın əksinə olaraq dissimilyasiya hadisəsində əyni cisdən olan iki səsdən biri həmin səsdən az və ya çox dərəcədə fərglənən başqa bir səsə əvəz olunur, ya da tamamilə düşür.”²²² Romandaki örnekləri şunlardır:

hammal “hamal” > hambal

- Xəz yaxalılıq qara palto geymiş kişi – yəqin ki, şkaflın yanından keçdi – hamballara göstəriş verirdi: (SE 311/1)

²²⁰ Karaağaç, a.g.e., s. 66.

²²¹ a.g.e., s. 63.

²²² Məmmədəğa Şirəliyev, *Azərbaycan Dialektologiyasının Əsasları*, Şerq-Qərb Yayınları, Bakı, 2008, 111.

kağıt > kağız

- İlk yaxınlığın təsiri altında, həm də dəm vaxtında yazdığım o kağızda nələr qırıldıtmamışdım, ilahi... (SE 153/3)
- Qara cemperli qız növbətçi milisə yanaşaraq kağız verdi ona: (SE 202/1)
- Gecənin tənhalığında tək bir adamın başına gələn fikirlər, sözlər əvvəlcə kağız üzərində maddiləşir, (SE 210/1)

1.1.11. Kelime Sonunda Çift Ünsüz

Arapça ve Farsçadan Türkiyə Türkçesine giren kelimelerde, iki ünsüz arasında ünlü türeməsi görülürken; Azərbaycan Türkçesinde bu kelimeler, Türkiyə Türkçesinin aksine, çoğunlukla Arapça ve Farsçadaki şeklini koruduğu görülür:²²³

kayıp > gəyb

- ...liftin hərəkəti-bütün başqa səslər - gəfilcən geyb oldu. (SE 143/1)
- Zaurun həyatından həmişəlik geyb oldu... (SE 163/2)
- Sonra o da qaraldı, tündləşdi, işildayan bir nöqtəyə çevrildi, sonra o nöqtə də qəyb oldu. (SE 296/3)

vakit > vaxt

- Vaxt cədvəli, adamların yatıb-durma məqamları bütün dünyada təqribən eyni cürdür. (SE 143/2)
- Bir saat içində bir vaxt zolağından o birinə keçəsən. (SE 144/2)
- – yata və dura bilmədiyi bu qəyri - müəyyən vaxt boşluğunu nəylə doldursun... (SE 144/2)

his > hiss

- Bir gün Zaur iradəsini toplayıb bütün hiss - həyəcanlarını ürəyindən birdəfəlik qoparıb ata bilmişdi. (SE 148/2)
- Zaur görməsə də, elə bil bu təbəssümü kürəyiylə hiss elədi. (SE 153/2)
- Əslində bu pərtlik də deyildi, nə isə bir başqa hiss idi. (SE 164/2)

²²³ Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 182.

- Zaur hiss eldi ki, möhkəm acıb-axı bütün günü dilinə bir şey vurmamışdı. (SE 205/3)

metin “yazı” > metn

- Məni sınaqdan keçirttilər, mətn verdilər, oxudum - azərbaycanca da, rusca da - bəyəndilər... (SE 148/2)

seyir > seyr

- – Dəyəsen, sən bu eyvandan çox seyr eləmişən mənzərəni, – dedi. (SE 154/3)
- İndi də gəminin göyertəsində dayanıbilk dəfə gördüyü şəhərin səhər oynasını seyr edirdi. (SE 303/3)

hat > xətt

- Bu gözləmədir, bu xətt isə qəribə, gözlənilməz işlərə qdir olub-olmamağını göstərir. (SE 158/2)

kazınmaq > həkk olunmaq

- Bu nömrə də, Təhminənin ev nömrəsi kimi yaddaşına həkk olunacaqdı. (SE 170/1)

zan > zənn

- Təhminənin zənn elədiyi kimi iyirmi dəqiqədən sonra geldi Manaf. (SE 223/3)

şahıs > şəxs

- Bəlkə də Zaur gələncən çıxıb gedib bu naməlum şəxs. (SE 230/1)

uzuv > üzv (Ar.)

- Mötəbər ailə başçısı ailə üzvləri yatandan sonra mənzilin bütün işıqlarını yoxladığı, (SE 239/3)

özür > üzr (Ar.)

- durub Təhminəni söysünmə, yaxud ondan üzr istəsinmi, yaxud heçbir söz demədən çıxıb getsinmi bu evdən... (SE 251/2)
- Zaur la Firəngizi öpdü, dedi ki, ömründə ən şad günüdür bu gün, sonra üzr istəyib mətbəxə getdi, plovu ö bişirirdi. (SE 298/3)

defin > dəfn (Ar.)

- Zaur, heç bilməmişik vallah, bütün dəfn xərcini özü çəkdi, üç, yeddi də verdi. (SE 313/2)

kayıt > qeyd (Ar.)

- Yəni XX əsrin axırlarında ada günlərini qeyd etmək heç dəb olmayacaq, kim bilir? (SE 318/1)

1.1.12. Ünsüz Türemesi

Karabağ ağızlarında və Azərbaycan Türkçesinde kelime başında, ortasında və sonunda nadiren de olsa ünsüz türediği görülməkdir. Bu türemenin en bariz hadisəsi olan “y-” və “h-” seslərinin ünlüylə başlayan bazı kelimelere gelmesinin sebebi, ilk hecedeki dar ünlünün zayıf kalmasıdır.²²⁴

1.1.12.1. Kelime Başında Ünsüz Türemesi

İlk hecedeki dar ünlülərin, bazı kelimələrdə yuvarlak ünlülərin, kelime başında zayıf kalmasıyla, ünlü harflə başlayan bu tür bazı kelimələrin başında y- və h- ünsüzünün türediği görülməkdir.²²⁵

ör- > hör-

- Qvırcıq saçları qısa – qısa hörüklərə hörülüb, başlarında iri əmmaməyə bənzər bir sarıq. (SE 145/1)
- Yolun sol tərəfində nahamvar boz daşlardan hörülmüş uca barının arxasında ikimərtəbəli əyri-köndələn əyvanlı bir ev vardı. (SE 154/2)

is > his

- Zaur da Təhminə de – bütün günü onların çirklərini, zibillərini təmizləsinlər, his-paslarını yusunlar. (SE 243/1)

uyku > yuxu

- Bu iyi yuxuda duydu və yuxuda da dərk elədi ki, yuxudadır, ayılmayıb. (SE 146/4)

²²⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 91.

²²⁵ *a.g.e.*

- Həm də bu yorğunluq bir gergin günün, bir yuxusuz gecənin əginliyi deyildi, (SE 202/1)

- Təhminə yata bilmirdi, yuxusuzluq bəlasına düşər idi. (SE 241/2)

örgü > hörük

- Saçları yoğun hörüklər şəklində hörülmüşdü. (SE 298/3)

1.1.12.2. Kelime Ortasında Ünsüz Türemesi

Türkçədə iki ünlü yanyana gelmediğindən dolayı orta hecede ünsüz türemesi hadisəsi görülməkdədir. Ancak, Azeri Türkçesindeki bazı kelimelerde bu kuralın dışında da orta hecede ünsüz türemesi görülmüşdür.

nöbet > növbət

- – Bayramlarda növbətçi olmuşam, üç gün otqulum var, götürə bilərəm? (SE 188/2)

- Qara cemperli qız növbətçi milisə yanaşaraq kağız verdi ona: (SE 201/1)

ruşen > rövşən

- Vəsl qədrin bilmədim hicran belası çəkmədən,

Zülmət hicr etdi çox mübhəm işi rövşən mana. (SE 227/2)

kuşan-(mak) > qurşan

- “Ondan musiqi qurtaracaq məni, – deyərdi, – Yoxsa ölürəm, y da içkiyə qurşanaram” (SE 246/1)

hile > hiylə

- Zaur tək axmaq deyil ki, hər sözə inansın, hər saxta mehribanlığı həqiqət bilsin, hər hiyləni doğru saysın. (SE 286/2)

patla-(mak) > partla-

- Gözü zaurun kibritinin oduyla partlamış, atılıb bir qıraqda qalmış boş şara sataşdı. (SE 251/1)

- Day mən də bu yerdə partladım, nə partladım. (SE 305/3)

- Di, partlamadı. Alya xanım... (SE 306/1)

menü > menyü

- Ofisant məzəli şəkillər çəkilmiş menyünü gətirib qabaqlarına qoydu. (SE 205/3)
- –Heç özüm də bilmirəm nə istəyirəm, – deyə menyünü Muxtara ötürdü. (SE 205/3)

1.1.12.3. Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi

Sonu ünlü ile biten kelimelere *-n* sesinin eklenmesiyle görülen ses hadisəsidir.²²⁶

mesela > məsələ

- Doğrudur, bəzən görürsən gözlənilməz hadisələr də olur, məsələ: İkinci Dünya müharibəsi. (SE 164/4)
- O vaxtlar, evlənmələrinin il illərində, aralarında nə isə ümumi bir şey vardı məsələ, ümumi dostları. (SE 224/4)

dün > dünən

- Dünən sənə qaş-göz eləyirdi televizordan, elə bilirsən başa düşmədim...(SE 188/3)
- Zaur dünən Təhminəylə keçdiyi yerlərdən indi tək keçmək istəyirdi. (SE 195/2)
- Təhminənin dünənki sözlərini, gecə nəvazişlərini, düşünürdü ki, (SE 210/4)

gizli > gizlin

- Gecenin en gizlin, ən isti sözlərini deyirdi.

beş > beşin

- Əlbəttə, Spartak gopçudur, birinin üstünə bəşin qoyub danışır. (SE 198/1)

1.1.13. Standart Dilin Dışında Mevcut Olan Ses Değişmeleri

Bu bölümde, incelenen romanda geçen ve sadece bir kelimedə görülen, aynı özellik içeren başka kelimelerde görülmeyen, ses hususiyetleri başlık altına alınarak incelenmiştir.

1.1.13.1. Ünlülere Ait Ses Değişmeleri:

ı > a genişlemesi:

²²⁶ a.g.e.

sayıkla- > sayaqla-

- Zaur bu sayaqlamanı müəyyeən bir məntiqə bağlamaq istəyirdi: (SE 221/1)

ö > e düzleşmesi:

böyle > bele

- Amma nə etməli, görünür, qismət beləymiş. (SE 237/1)
- – Mən belə söz demədim. (SE 273/1)

o > a kalınlaşması:

otobüs > avtobus

- Uzun zaman şoseylə piyada getdilər, sonra yoruldu, avtobusa mindilər, (SE 192/3)
- Onlar qucaklaşdılar, adamsız gecə avtobusuna mindilər. (SE 245/2)
- Şüşə süpürücülərini taxdı və avtobus dayanacağında büzüşüb durmuş Mədinəni gördü. (SE 293/4)

a > u yuvarlaklaşması:

ulu-(mak) > ula-

- Zaur siqarət yandırdı və elə dərin, elə dərin bir həsrət duydu ki az qala ulayacaqdı. (SE 302/2)

u > ə düzleşmesi:

muhabbet > məhəbbət

- –Yəqin köhnə məhəbbəti yadına düşüb. (SE 170/2)
- Təhminə də onunlaydı – sözləri, nəvazişləri, pıçıltıları ən çılğın məhəbbət anlarında qah yumşaq, (SE 195/2)
- Hər yerdə eyni cür duyublar, eyni duyğular keçiriblər – məhəbbət, qısqanclıq, ağrı, sevinç, güman... (SE 247/3)

ü > e düzleşmesi:

yürü-(mek) > yeri

- Mənziline alışmış adam otağının içində qaranlıqda da yeriyə bildiyi kimi, (SE 173/2)
- Qısamüddətli səhər yağışının yuyub islatdığı səkilərlə yeriyir və bir saat, beş saat, (SE 195/2)
- Həqiqətən kübar və ziyalı adamı mən addımlarından tanıya bilərəm, insanın necə yeriməsi onun varlığı, mənliyi, insanlığı haqqında çox şey deyir. (SE 244/2)

o > i incelmesi:

doktor > diktör

- Bu qız güya filosofdur, diplomu var, universitet qurtarıb, indi gedib diktör olacaq. (SE 170/2)

1.1.13.2. Ünsüzlərə Ait Ses Değişmeleri:

Kelime başında t- > c- değişmesi:

tür > cür

- Məsələnin bu cür qoyuluşu özündən çıxarırdı Zauru: (SE 165/5)
- Başqa səviyyədə Dadaş da bu cür davranmırdımı? (SE 223/3)
- – Biz ayrılmalıyıq, Manaf, – dedi, – daha bu cür yaşamaq olmaz (SE 223/3)

Kelime başında k- > ç- değişmesi:

kir > çirk

- hava istidir, tər və yağ bir-birinə qarışıb axır çənəsindən boğazına, çirkli boyunluğunun ardına, (SE 259/1)

Kelime başında s- > ş- değişmesi:

sille “tokat” > şillə

- Zzur özü də bilmədi ki, necə oldu, birdən-birə şillə çəkdi Təhminəyə. (SE 223/3)

Kelime başında j- > g- değişmesi:

jeolog > geoloq

- İdris universitetdə onların müəllimi olmuşdu, tanınmış geoloq idi. (SE 276/3)
- Zaur geoloji ekspedisiyaya düzəlmişdi, bir aydan sonra getməli idi. (SE 292/7)
- Zaur bir müddət geoloji ekspedisiyada oldu, sonra Bakıya qayıtdı.. (SE 316/2)

Kelime başında ş- > ç- dəyişməsi:

şampiyon > çempion

- dünya futbol çempionatından, qadınlardan, ailə qurmağın vacibliyindən, (SE 276/4)

Kelime başında j- > y- dəyişməsi:

japon > yapon

- gecə dolabçasının üstünə siqarət qutusu, alışqan, külqaabı, yapon tranzistoru və maqnitofon qoyulmuşdu, (SE 279/1)
- Afrika maskaları, yapon kuklları, hind taxta fiqurları... (SE 290/3)

Kelime başında s- > z- dəyişməsi:

siğil > ziyil

- Nədir o köpəkoğlunun adı, balaca dazbaş kişidir e, burnunda da ziyil var... (SE 166/2)
- Fikrini necə də açıq, merd-mərdanə bu burnu ziyilli kişinin üzünə çırpdı. (SE 172/4)

Kelime başında f- > p- dəyişməsi:

fısıltı > pıçıltı

- -pıçıltıyla əlavə etdi: - Sən də uç gəl Moskvaya, Zaurik... Yaxşı, mən qaçdım, hələlik... (SE 180/1)

- bir-birilərinin qulaqlarına eyilib nə isə pıçıldadırdılar və yeni malumat almış hər adam “vay, vay, vay” deyərək məzəmmətlə başını bulayırd. (SE 186/4)

- Təhminə indi pıçılıyla danışdı. (SE 190/4)

Kelime başında h- > k- dəyişməsi:

huylu > küylü

- Dadaşın lənq işləyən şöbəsindən çıxıb hay-küylü, əsəbi, daim hərəkətdə və tələsmədə olan televiziya dünyasına düşəndən sonra, (SE 180/1)

Kelime başında y- > c- dəyişməsi:

yırt-(mak) > cır-

- Nə reys, nə bilət, a gədə, bu saat bilətivi də götürüb cıraram, nə mənim başımı tovlayırsan, (SE 188/4)

Kelime ortasında -b- > -m- dəyişməsi:

gibi > kimi

- Muxtarın burada oluşunu unudaraq uşaq kimi şən gülüşürdü. (SE 218/5)
- – Bes dedin gələn kimi zənq vuacam? (SE 219/2)

Kelime ortasında -d- > -t- dəyişməsi:

oda > otaq

- Sabahısı gün uzun zaman Dadaşa yanaşa bilmədi, otaq adamla dolu idi. (SE 169/4)
- Yaxı burda niyə dayanmışıq, gel otağa. (SE 227/3)
- Axşam atası çağırırdı Zauru otağına. (SE 235/1)

Kelime ortasında -k- > -t- dəyişməsi:

yıkıl > itil

- – Rədd ol, – dedi, – itil gözlərimdən, rədd ol o fahişənin yanına! (SE 237/1)

Kelime ortasında -p- > -f- dəyişməsi:

sipariş > sifariş

- Zaur kabab və iki yüz gram araq sifariş verdi. (SE 260/5)
- Muxtarın sifariş verdiyi iç-qovurmanı, arağı da gətirmişdi. (SE 262/4)
- Üç pors kabab sifariş veriblər, bircə şüşə də çakır. (SE 265/1)

Kelime ortasında -v- > -ğ- deyişmesi:

kıvılcım > qığılcım

- Gözlərinin dibində sönən son qığılcımlarını Zaur heç vaxt görməyəcək... (SE 160/6)
- Zaur siqarət çıxartdı, kibrit çəkdi, kibritin qığılcımından bir qor kənara sıçradı, (SE 248/6)

Kelime ortasında -v- > -g- deyişmesi:

üvey > ögey

- Anası: “Bibim nəvəsinin ögey əmisi oğlu haradan mənim qohumum oldu ki...” (SE 180/2)

Kelime ortasında -k- > -p- deyişmesi:

tükür-(mek) > tüpür-

- Spartakı qucqlamışdı, güya məni onun bıçağından qoruyur, tüpürüm onun özünə de, (SE 289/1)

Kelime ortasında -v- > -f- deyişmesi:

kahve > kofe

- Bax, onlara kofe gətirən oğlan da indiki əridir... (SE 205/3)
- Padnosda qayğanaq, kofe və xırda-xırda doğranmış kəllə qənd gətirmişdi. (SE 241/3)

Kelime ortasında -p- > -m- deyişmesi:

hepimiz > hamımız

- Hamımızın axırı bu qara topraqdadır da sən nə baxırırsan ki, (SE 305/3)

Kelime ortasında -h- > -ğ- deyişmesi:

bohça > boğça

- Ona elə gəlirdi ki, dostu nəinki nazirin çemodanını, hətta, nazir arvayının hamam boğçasını da daşıyır. (SE 317/1)

Kelime ortasında -y- > -n- deyişməsi:

peynir > pendir

- Portfelin içində kağızlar, çörək, kolbasa, pendir, bir də gündəlik qayğıları olacaq... (SE 319/3)
- Səhər saat yeddidə dəmiryol vağzalının bufetində oturmuşdular şirin çaxır içirdilər, boyat çörəklə, qıpquru qurumuş holland pendiriylə yavanlıq edirdilər. (SE 321/3)

Kelime ortasında -l- > -p- deyişməsi:

kelebek > kəpənək

- – Elə ömrü boyu belə olacaq – kəpənək kimi ordan bura, burdan ora uçacaq... (SE 170/2)

Kelime ortasında -g- > -s- deyişməsi:

hangi > hansı

- Təhminəyə maz gedəndə - bu hansı qayda-qanuna, hansı adət-ənənəyə görə idi, hə? (SE 171/4)
- Hansı Təhminə daha real, daha həqiqi idi? (SE 174/1)
- Rastına kim çıxacaq anası ölmüşün, hansı evə, hansı ocağa düşəcək... (SE 176/1)

Kelime ortasında -f- > -b- deyişməsi:

mutfak > mətbəx

- Qnşu Sitarəylə birlikdə mətbəxdə əlləşirdi, sabahkı qonaqlığın hazırlığını görürdülər. (SE 177/3)
- – Kim idi o? – mətbəxdən anasını səsi gəldi . (SE 177/3)
- yan – yanaşı oturub televizora baxmayacaqlar, mətbəxdə bir yərdə çay içməyəcəklər, (SE 224/3)

Kelime ortasında -l- > -c- dəyişməsi:

dinlen > dincəl

- Rüksarə xanım komisyondaki servizdən, Tahirə yayda dincəldikləri kurortdan danışdı.. (SE 184/3)

Kelime ortasında -ş- > -ç- dəyişməsi:

boşluk > puçluq

- Təhminə bu xəyalların puçluğunu başa düşürdü. (SE 196/2)

Kelime ortasında -ş- > -c- dəyişməsi:

başar > bacar

- Zaura baxıb dedi ki, ancaq xahiş edirəm mənim qol-qabırğamı sındırmayasız, yüz faiz inanıram ki, bunu əla bacarasız, amma mən ümumiyyətlə, arvadbaz deyiləm. (SE 215/6)

Kelime ortasında -s- > -x- dəyişməsi:

boy-posu > boy-buxu

- Ancaq Zaurun zahiri görünüşünə, boy-boxununa, sir-sifətinə, cavanlığına, gücünə görəmi?. (SE 211/1)

Kelime sonunda -n > -t dəyişməsi:

sakin > sakit

- Zaur sakitcə: – Özün bilirsən, – dedi. – Məndən deməkdir... (SE 234/1)
- Saşa sakit-sakit cavab verdi ki, bu da pis peşə deyil, (SE 217/2)
- Zaurun da az qala bağı çatlayacaqdı, amma bax bir neçə gün keçdi, yavaş-yavaş sakitləşib, toxtayıb. (SE 217/2)

Kelime sonunda -y > -k dəyişməsi:

tüy > tük

- Bircə-bircə yolub tökərəm tüklərivi. (SE 168/1)
- Muxtar çox da yaşlı adam deyildi, amma başı ağarmışdı, birçəkləri tamam ağ idi, bşında da ağ tüklər qaradan çox idi. (SE 201/5)

- Darağın üstündə də həmişə bir çəngə tük olardı... (SE 242/2)

Kelime sonunda -t > -z değişmesi:

kağıt > kağız

- –Bu saat, gedirik, – birden Mədinənin yadına nə isə düşdü, – tamam yadımdan çıxmışdı, sənə kağız qoyub axı.. (SE 315/2)
- –Kağız? – Zauun ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı: (SE 315/2)
- Atası görünür yorulmuşdu bu söhbətdən, gərginlikdən və təz-təz masası tərəfə, açıq qalmış kitablara, kağızlara tərəf baxırdı. (SE 278/4)

Kelime sonunda -s > -z değişmesi:

nüfus > nüfuz

- İki ildir bir idarədə çalışırıq – kolləktiv arasında da əməlli – başlı nüfuz qazanıb, cavan olmasına baxmayaraq. (SE 291/3)

Kelime sonunda -z > -y değişmesi:

yaz > yay

- Aətən bu müdrik beytlər Məcidgilin evlərində yay aylarında, sınaq imtahanları dövründə daha çox səslənirdi, (SE 181/1)
- Pirşağıdakı bağlarından, yayın son günlərindən, çimərlikdə düzölmüş əlvan pionər dəstələrindən, (SE 195/2)
- Ağına gəldi ki, çoxdandır – daha doğrusu, yay aylarında Təhminəylə birgə çimərliklərə getdiyi vaxtdan bəridir, (SE 283/3)

Kelime sonunda -v > -q değişmesi:

sınav “deneme” > sınaq

- Orda işləyir, amma vallah, belə tapşırıqsız-zadsız özüm öz gücümle getdim məni sınaqdan keçirdilər, mətn verdilər. (SE 152/3)
- Ən çətin sınaqdan orta yaşlarında keçəcəksən... (SE 158/2)
- Keçmişdə qalanları birdəfəlik ömründən qoparıb atdığını öz-özünə isbat etməkçün bu sınaqdan da keçməlidir. (SE 300/3)

Kelime sonunda -h > -ğ değişmesi:

bahçe > bağça

- Qırmızı gül, sarı gül / Bağçaların varı gül. / Gec açdın, tz soldun, / Açmayaydın barı gül.... (SE 302/3)

Kelime sonunda -f > -m değişmesi:

telgıraf > teleqram

- Murtuzgilə və ataıgilə teleqram vurdu ki, qarşılansınlar. (SE 304/2)
- Şasa dedi ki, mən isə həç teleqram da vura bilmədim. (SE 216/3)

Kelime sonunda -n > -r değişmesi:

televizyon > televizor

- Yuxuda yox, real həyetdə da yox, - televizorda görmüşdü. (SE 147/3)
- Bilmirdir ki, bir axşam Təhminənin səsini eşidib diksinəcək, televizorun qabağına qaçaq və ekranda görəcək Təhminəni-. (SE 316/1)

Kelime sonunda -k > -ğ değişmesi:

bıyık > bığ

- Bığlı, saqqallı yekə kişisən... (SE 165/5)
- Sallaq bığlı oğlan foyeyə çıxdı və bayırdan gəlmiş meşin pencəkli, özü kimi sallaq bığlı başqa bir gənci görüb. (SE 201/2)

Kelime sonunda -f > -b değişmesi:

çirkef > çirkab

- Yüz çirkab, tökəcəklər başımdan və çalışacaqlar ki, bunların hamısı sənin qulağına çatsın.(SE 192/2)

Kelime sonunda -q ünsüzü türe mei:

oda > “otaq”²²⁷

- Onlar bir yerdədirlər, qaranlıq otaqda, gecəni bir yerdə keçirəcəklər. (SE 169/2)

²²⁷ Kırılı, a.g.e., 159.

- Sabahısı gün uzun zaman Dadaşa yanaşa bilmədi, otaq adamla dolu idi. (SE 169/4)

Kelime başında ş- düşməsi:

Bu ses olayı Eski Türkçenin devamı olarak Azeri Türkçesinde kalıplaşmışdır.

şimdi > indi

- İndicə canını qurtardığı yuxu girdabının cazibəsi qəlbini limhəlim doldurmuşdu. (SE 148/2)
- –İndi də sənə ilişib, – dedi, – idarəvizin bütün kişiləriylə fırldaq çıxarıb doyub, indi növbə sənə çatıb?! (SE 166/1)
- Zaurun beynində işıqlandı, “deməli bələ” – deyə düşündü. İndi lap qəti əmin idi ki, (SE 226/5)

SONUÇ

Bu çalışmada Anar Rızayev'in 'Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi' adlı romanının fonetik incelemesi yapıldı.

İncelemenin giriş bölümünde, yapılan çalışmadan ve konunun içeriğinden bahsedilmiştir. Giriş bölümünden sonra ele alınan birinci bölüm üç ana başlık altında incelenmiştir. 'Azerbaycan Türkçesi' başlığı altında Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin dil özellikleri bakımından aynı unsurlar barındırdığından, Azerbaycan Türkçesinin yayılma alanından, bölgedeki dillerle olan etkileşiminden ve yüzyıllar itibarıyla gösterdiği ses özelliklerinden bahsedilmiştir. Bölümün ikinci başlığı olan 'Azerbaycan Edebiyatı'nda ise Azerbaycan edebiyatının dönemleri ele alınmış ve bu dönemlere damgasını vuran yazar ve şairlere değinilerek, dönemlerde ortaya çıkan edebi eserlere yer verilmiştir.

Birinci bölümünün üçüncü başlığında fonetik incelemesi yapılan romanın yazarının hayatı, sanatı ve eserleri ele alınmıştır. Anar'ın aile ortamından, yetiştiği sanat ve kültür ortamından; bunların edebiyatçılığının oluşmasındaki etkilerinden, gördüğü eğitimden, sanatı ve sanatçı kişiliğinden bu başlıkta bahsedilmiştir. Anar'ın eserlerinin ele alındığı başlıkta, yazarın hikâye ve romanlarına değinilmiştir. Birinci bölümde yazarın Türkçeye de çevrilen Ak Liman, Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi, Dante'nin Jübilesi, Macal, İlgi Bağı ve Ak Koç Kara Koç romanlarının özetlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, incelemesi yapılan romanın ses bilgisi ele alındı. Yapılan inceleme ve değerlendirmelerden sonra şu sonuçlara ulaşıldı:

1. Romanda incelenen kelimeler üzerinde Azerbaycan Türkçesinde kalınlık-incecik uyumunun oldukça sağlam olduğu görülmüştür. Bu sağlamlık alınma kelimelerde de görülmektedir: *müxtəlif, həqiqət, avtobus...*

2. Romanda düzlük-yuvarlaklık uyumunun bulunduğu pek çok kelime olduğundan Azerbaycan Türkçesinde bu uyumun sağlam olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde bu uyuma girmeyen bazı kelimeler Azerbaycan Türkçesinde uyuma girmektedir: *mevzu > mövzu, avuç > ovuc, mevcut > mövcud...*

3. Romanda incelenen kelimelerde ünsüz uyumunun, Türkiye Türkçesi kadar sağlam olmadığı görülmüştür. Özellikle ç'li ve d'li ünsüzlerle başlayan eklerin bulunduğu kelimeler bu uyuma girmemektedir.

4. Türkiye Türkçesinde kalın sıra olan bazı *a* ünlülerinin eserdeki bazı kelimelerde ince sıraya geçerek *a>ə* değişmesi oluşturduğu görülmektedir.

5. Azerbaycan Türkçesinin ses özelliklerinde olan *a>e* incelmeye romanda *ayni>eyni*, *aşk>eşk*, *ayıp>eyib* olmak üzere üç kelime rastlanmıştır.

6. Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan kelime başında *ı* ünlüsünün bulunmadığı veya öndamaksızlaşma sonucu bazı kelimelerde *ı>i* değişmesi olduğu görülmektedir. Alınma kelimeler de bu kurala uymaktadır: *işiq*, *sifət*, *sirr*...

7. Romanda bazı kelimelerde dar-yuvarlak olan *u* sesinin kelimenin birinci ve ikinci hecelerinde ince sıraya geçerek *i*'ye dönüştüğü görülmektedir: *peruk>parik*, *nutuk>nitq*

8. Romanda geçen *muhabbet>məhəbbət* ve *mutfak>mətbəx* kelimelerinde *u>ə* incelmeye vardır.

9. Romanda *i>ı* kalınlaşması iki kelime görülmüştür: *narın>narın*, *çiz->cız-*

10. İki kelime *i>a* kalınlaşmasına rastlanmıştır: *imtihan>imtahan*, *temenni>temənna*

11. Romanda geçen birçok yabancı kelime *e>a* kalınlaşması görülmektedir. Bu durum Azerbaycan Türkçesindeki kalınlaşmanın ağırlıklı olarak Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerde görülmesini ortaya çıkarmıştır. Bazı kelimelerde Türkiye Türkçesinde bir incelmeye görülürken, Azerbaycan Türkçesinde bu kelimelerin kalınlaşmaya daha meyilli olduğu görülmektedir.

12. Romanda birçok alınma kelime *i>e* ve *i>ə* genişlemesi görülmektedir. Bu genişlemelerin genel itibarla kelimenin ilk hecesinde olduğu tespit edilmiştir: *şiiir>şeiir*, *itibar>etibar*, *ilave>əlavə*, *zincir>zəncir*...

13. Romanda *u,ü > o,ö* genişlemesi görülmektedir.

14. Romanda geçen iki kelime *u>a* genişlemesine rastlanmıştır: *diploma>diplomu*, *konuk>qonaq*

15. Türkçe kökenli *eşit*, *yene* gibi kelimelerde görülen genişlikler Eski Türkçenin devamıdır.

16. Romanda geçen *ultimatum*, *süfrə* ve *xoruz* kelimelerinde *o>u-ü* daralması görülmüştür.

17. *guşe*, *üzer* ve *üyüd-* kelimelerinde *ö>u-ü* daralması vardır.

18. Romanda geçen *nefret>nifret*, *feylesof>filosof* gibi birçok kelimedede *e>i* daralması görülmektedir.

19. İncelenen romanda *a>i* daralması, *müdafîə*, *çarp->çırp-* ve *müraciət* kelimelerinde görüldüğünden bu incelemede kurallaştırılmıştır.

20. Romanda geçen hem Türkçe hem de alınma kelimelerde *b,m,p,f,v* ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşma vardır: *savur>sovur*, *evlat>övlad*

21. Romanda geçen bazı kelimelerde görülen yuvarlaklaşma hadiseleri *b,m,p,f,v* ünsüzlerinin dışında kalmaktadır. Bu ünsüzlerin etkisi dışında, baştaki “y” ünsüzünün düşmesiyle başta kalan “ı”nın “u”ya dönüşmesi ve bazı kelimelerde görülen *i>ü-u* yuvarlaklaşmaları vardır: *yıldız>ulduz*, *bırak>burax*, *için>üçün...*

22. Romanda geçen *müdür>müdir*, *küçük>kiçik*, *papuç>papıç* ve *röntgen>rentgen* gibi kelimelerdeki yuvarlak ünlülerdeki düzleşmeler, incelenen romanda birden fazla kelimedede görüldüğünden kurallaştırılmıştır.

23. Romanda geçen bazı kelimelerin ön ve iç seslerinde ünlü türemesi görülmektedir. İncelenen romanda *iyirmi* ve *idare(daire)* kelimelerinin başında görülen ünlü türemesi söyleyiş kolaylığından gelen bir türemedir.

24. Kelime ortasındaki iki ünsüz arasında ünlü türemesi görülmektedir.

25. Romandaki iki kelimedede, Karabağ ağızlarında da çok nadir olarak rastlanan, kelime sonunda ünlü türemesi hadisesine rastlanmıştır: *konser>konsertə*, *hem>hamı*

26. İşaret zamirlerinin yön eki almış olan kelimelerine ismin bulunma ve uzaklaşma halleri gelmiş olan *orda* ve *burda* kelimelerinde ve *nömrə* kelimesinde *a* sesinin düştüğü görülmüştür.

27. *avuç>ovç* ve *yumuşak>yumşak* kelimelerinde *u* sesinin düştüğü görülmektedir.

28. Kendisinden sonra ek alan ya da bulunduğu kelimedede vurgusuz kalan *ü* ünlüsünde düşme görülen kelimeler şunlardır: *üzv*, *seninçün(üçün)*, *ötrü...*

29. Romanda geçen bazı kelimelerde kelime içindeki *i* ve *ı* ünlüsünün düştüğü görülmektedir: *saysız, Kırım, kəlmə*.

30. Azerbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerin orta hecesinde ve son heesinde bulunan *e* ünlüsü düşmüştür: *üzrə, qəzət, metr*.

31. Romanda geçen birçok kelime de ünsüz değişmesi vardır. Kelime başında görülen *k->q-* değişmesi tüm kalın *k*'lerde görülmektedir. Bu özellik Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliğidir: *kapak>qapaq, kar>qar, kurtar->qurtar*- Kelime başında ve Türkçe kelimelerde görülen bu değişme Arapça ve Farsça alınma kelimelerde de görülmektedir: *kırmızı>qırmızı, kadın>qadın*. Rusça ve Batı dillerinden geçen alınma kelimelerde bu değişmenin olmadığı görülür: *körfəz, kooperativ...*

32. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan bütün kalın *-k*'ler *-q*'ya dönüşmüştür: *açiq, aşıq, fındıq...*

33. Kelime başı *d-* ünsüzünün romanda geçen üç kelime de sedasız karşılığı olan *t-*'ye dönüşmektedir: *toxun-, tikan, tök-*

34. Romanda söz başı *t-* ünsüzüyle başlayan Eski Türkçenin devamı olan kelimelerde ve *t-* fonemenli birçok kelimedeki *t-* ünsüzü *d-*'ye dönüşmüştür: *daş, dara-, dərzi...* Türkiye Türkçesinde *t* ile başlayan ekler romandaki kelimelerde sadece *d*'lidir: *birlikte>birlikdə, kasten>qəsdən...*

35. Sonunda *-n* ünsüzü bulunan tek heceli *men, min, min-* kelimelerinde *b->m-* değişmesi vardır.

36. Kelime içinde ve tek heceli kelimelerin sonundaki *k* incelenen romandaki kelimelerin çoğunda *x* olmuştur: *uyku > yuxu, koku > qoxu, bak > bax...*

37. Türkiye Türkçesinin aksine; Türkçe kökenli, Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin sonunda *b,c,d,g (ğ)* ünsüzleri bulunmaktadır.

38. Romanda geçen *gökle(-ile) > göylə(-ilə), gökünün > göyünün, görecektim > görəcəydim* kelimelerinde kelime sonunda bulunan *k* sesinin kendisinden sonra ek alması neticesinde *y*'ye dönüşmüştür.

39. İki ince ünlü arasında ya da ince ünlülerin yanında bulunan *ğ* ünsüzü tüm kelimelerde *y*'ye dönüşmüştür.

40. Kelime sonlarında bulunan *-q* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında *-ğ*'ye dönüşmüştür: *çıraq > çırağı, barmaq > barmağı...*

41. Tonlu ünsüzlerin yanında bulunan *-ğ* ünsüzü, *-ğ*'ye dönüşür.

42. İlk hecenin sonunda veya iki ünlü arasında bulunan *k* (*ka*) ünsüzü romandaki bazı kelimelerde *ğ* olur: *fakir > fağır, akıl > ağıl...*

43. Romanda bazı kelimelerin ön sesindeki ve ortasındaki *p* ünsüzü *b* olarak korunmuştur. Bazı kelimelerin ise ön sesindeki *b-* ünsüzü *p-* olmuştur.

44. Sızıcı, sedalı gırtlak ünsüzü olan *h* (*hı*) sesi yerine, romandaki kelimelerde Azerbaycan Türkçesinin özelliği olarak *x* kullanılmıştır. Bu durum hem ön seste hem orta hecede görülmektedir: *horulda- > xorulda-, muhtelif > müxtəlif ...*

45. Bölge ağızlarının bir özelliği olan ve Azerbaycan Türkçesinde de nadiren görülen *f > v* değişmesi romanda *passiv, motiv* gibi birkaç kelime de bulunmaktadır.

46. Romandaki kelimelerin genellikle iç seslerinde, hem alınma hem Türkçe kelimelerde *v > y* değişmesi görülmektedir: *göyartə, toyuq...*

47. Eski Türkçe kelimelerdeki kelime başı *k-*'ler Türkiye Türkçesinde *g-* olmasına rağmen Azerbaycan Türkçesindeki bazı kelimelerde ET şekilleri muhafaza edilmiştir: *gibi > kimi, gölge > kölgə...*

48. Dudak ünsüzü olan *m* sesi romandaki bazı kelimelerin orta hecesinde ve sonunda, Türkiye Türkçesindeki kullanımından farklı olarak, *n* şeklindedir: *qonşu, tam > tən, çərşənbə.*

49. Romanda kelime ortasında *-k->-q-* değişmesi görülmektedir.

50. *kemir-(mek) > gəmir-, köşe > guşə* kelimelerinde kelime başında *k > g* değişmesi vardır.

51. İncelenen romanda, sedalı olan *g* ünsüzünün birkaç kelime de *q* ye dönüştüğü görülmektedir: *qeybət, qida*

52. Göçüşme (metatez) olayına örnek vardır: *çıplak > çılpaq*

53. Ünsüz ikizleşmesine sıkça rastlanmaktadır. Bu durum Azerbaycan Türkçesinin edebi dilinde olmasına rağmen Türkiye Türkçesindeki kelimelerde görülmemektedir: *hədiyyə, niyyət vb.*

54. Ünsüz düşmesi hadisesi incelediğimiz romanda görülmektedir. Kelime başındaki dar ünlülerden (*ı, i, u, ü*) önce gelen bazı *y*'ler düşmüştür: *yıldız > ulduz, yürek > ürək vb.*

55. Kelime ortasında, pek yaygın olmamakla birlikte, bazı kelimelerin iç hecesinde *l, r, n, v, y* ünsüzleri düşmektedir: *helallik > hələlik, serpmek > səpmək, öyle > elə.*

56. *talih > tale, işaret > işarə* gibi çok az kelimenin sonunda bulunan *r, t, h* ünsüzleri düşmüştür.

57. Romandaki fiillere gelen olumsuzluk eki *-ma, -me*'den sonra şimdiki zaman eki *-yor*'un gelmesiyle bu fiillerde ses düşmesi meydana gelmiştir: *yanmıyordu > yanmırdı, gelmiyor > sala bilmir vb.*

58. Türkçe kelimelerin sonundaki *-AğI* ses grubu Azerbaycan Türkçesindeki *-Ov* biçimine romanda rastlanmamıştır.

59. Romanda birkaç kelimedede ilerleyici ve gerileyici benzeşme vardır.

60. Benzeşmenin zıddı olan Aykırılışmaya (Dessimilation) *kağız* ve *hambal* kelimelerinde rastlanmıştır.

61. Arapça ve Farsça kelimeler asıllarını koruduklarından kelime sonunda çift ünsüz vardır: *gəyb, vaxt, səyr...*

62. Romanda kelime başında *y-* ve *h-* ünsüz türemesi vardır: *ör- > hör-, is > his vb.*

63. Kelime ortasında (*menü > menyü, hile > hiylə vb.*) ve sonu ünlü ile biten kelimelerin bazılarının sonuna *-n* ünsüzünün gelmesiyle (*dün > dünən, gizli > gizlin vb.*) hem kelime ortasında hem kelime sonunda ünsüz türemesi olmuştur.

64. İncelenen romanın bazı kelimelerinde standart dilin dışında mevcut olan ses değişimleri vardır. Bu değişimler romanda geçen sadece bir kelimedede görülmüş olup aynı özelliği gösteren başka kelimelerde görülmemektedir. *o > a kalınlaşması: otobüs > avtobus; ü > e düzleşmesi: yürü-(mek) > yeri; Kelime başında t- > c- değişmesi: tür > cür; Kelime başında ş- > ç- değişmesi: şampiyon > çempion; Kelime ortasında -v- > -f- değişmesi: kahve > kofe; Kelime sonunda -s > -z değişmesi: nüfus > nüfuz; Kelime sonunda -q ünsüzü türemesi: oda > otaq vb.*

Fonetik incelemesi yapılan ‘Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi’ adlı roman, ses özellikleri bakımından Azerbaycan Türkçesinin hususiyetlerini barındırmaktadır. Azerbaycan edebiyatının ‘Yeni Dönem’ yazarlarından olan Anar, zengin kelime dağarcığı, dili kullanmadaki becerisi ve dönemin edebiyatçılarının özelliği olan eski dile karşı çıkan anlayışıyla ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda Anar’ın romanında, klasik edebiyat dilinin yerine halkın daha iyi anlayabildiği konuşma dilini kullanması, hem dili hem üslubu açısından yeniliği savunan tarzı dikkate alındığında; yazarın incelediğimiz romanında Batı Oğuzca’nın Doğu Grubunun fonetik özelliklerini görmek mümkün olmaktadır. Anar’ın incelemesi yapılan romanında görülen, kelime kökündeki *a* sesinin yerine *e*’nin, arka damak ünlüsü olan *a*’nın yerine *ə* sesinin geçmesi; sağır *n* diye adlandırılan *ñ*’nin bulunmaması; kelime sonunda sedasız ünsüzlerin yaygın bir şekilde kullanılması; kelimelerin ilk hecesinde *o>u* ve *ö>ü* değişmelerinin bulunması; kelimelere ek geldiğinde iki ünsüzün yan yana olacak şekilde birleşmesi, araya ünlü harf girmemesi; kelime içinde *g* ünsüzünün yaygın bir şekilde kullanılması; *y* sesinin tesiriyle *a* sesinin darlaşması; kelime ortasında ve sonunda *v* sesinin kendini muhafaza edememesi olarak görülen ses özellikleri, romanda karşılan Azerbaycan Türkçesinin Doğu Grubunun fonetik özellikleridir denilebilir.

Ayrıca fonetik incelemesi yapılan ‘Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi’ adlı romanında Anar’ın, Azerbaycan edebi dilinin dışına çıkarak hayatın gerçekliğini oluşturu gibi yansıtırken argo, sokak ifadesi ve halk dilini olduğu gibi kullandığı görülür. Bu durumun neticesinde incelenen roman, sadece edebi dilin ses özelliklerini değil, Karabağ ağızlarının ses özelliklerini de barındıran bir roman olarak incelemeye temel oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Azerbaycan Türkçesi kelimeler kök itibarıyla Türkiye Türkçesiyle aynı özellikleri göstermekte olup iki lehçe arasında anlama etkisi olmayan, telaffuzla sınırlı kalan; yapıyı değiştirmeyen ufak ses değişiklikleri vardır. Bu ufak değişiklikler Azerbaycan Türkçesinin ve Türkiye Türkçesinin iki farklı dil olarak değil, aynı dilin iki farklı kolu olarak değerlendirilmesi imkânını sunmuştur. Fonetik incelemesi yapılan romanda Azerbaycan Türkçesinde kullanılan, fakat Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimelerle de karşılaşmaktadır. Bunun sebebi Azerbaycan coğrafyasının kendi içinde

dahi görülen ağız farklılıklarıdır. Çalışması yapılan romandan hareketle Azerbaycan Türkçesinin edebi dilinde ve ağızlarında, Türkiye Türkçesi ile olan ses benzerliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AÇIKGÖZ, Halil, **Türk Dünyası Edebiyatı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.
- ADIGÜZEL, Sedat, **Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2001.
- AKALIN, Şükrü Haluk, **Türkçe Sözlük**, Onuncu Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 549.
- AKPINAR, Yavuz, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Birinci Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____ "Azeri Edebiyatı", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, 1, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 262-263.
- AKPINAR, Yavuz – AĞCA, Ferruh, **Çağdaş Türk Edebiyatları-I**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2720.
- ALİŞİK, Eralp, **Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.
- AXUNDOV, Ağamusa, **Azərbaycan Dilinin Orfoqrafiya Lüğəti**, Lider Nəşriyyat. Bakı, 2004.
- AXUNDOV, Ağamusa – ORUCOV, Əliheydər – ABDULAYEV, Bəhrüz – RƏHİMİZADƏ, Nərgiz, **Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti**, Şərq-Qərb Yayıncılık, II. Cild, Bakı, 2006.
- BURAN, Ahmet – ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Yedinci Baskı, Ankara, 2010.
- _____ **Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I**, Birinci Baskı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2392, Eskişehir, 2011.
- CƏFƏROV, Səlim, **Müasir Azərbaycan Dili-Leksika**, İkinci Hissə, Şərq-Qərb, Bakı 2007.
- DEMİR, Nurettin – YILMAZ, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.

DƏMİRÇİZADƏ, Əbdüləzəl, **Müasir Azərbaycan Dili-Fonetika**, Birinci Hissə, Şərqi-Qərb, Bakı, 2007.

DENY, Jean, **Türk Dili Grameri**, (Terc: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

DİLÇİN, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

EDEBİYAT, “Modern(Çağdaş) Türkçenin Oluşumu, Devirleri ve Türk Lehçeleri: Çağdaş Türkçe Döneminin Güney-Batı(Türk-Oğuz) Lehçeleri”, <http://www.diledebiyat.net/turkcenin-tarihi/modern-turkce-donemi/modern-turkcenin-guney-bati-lehceleri>, (24.04.2013).

EDEBİYAT, “Azerbaycan Edebiyatı Hakkında”, http://www.azerbaijans.com/content_578_tr.html, (19.07.2013).

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Türkçe İki Fonetik Temayül Üzerine”, **Makaleler**, Birinci Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 335-339.

_____ **Türk Lehçeleri Grameri**, Birinci Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

_____ “Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Üçüncü Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 163-186.

_____ **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Onuncu Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

ERDEN, Aysu, “Azeri Türkçesinin Geçmişi ve Söz Dizimi Özelliklerine Kısa Bir Bakış”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, III, Ankara, 1985, s. 43-62.

ERGİN, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1633, İstanbul, 1971.

_____ **Dede Korkut Kitabı**, 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

_____ **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım, İstanbul, 2011.

GÜLSEVİN, Gürer – BOZ, Erdoğan, **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara, 2010.

HENGİRMEN, Mehmet, **Türkçe Temel Dil Bilgisi**, Engin Yayınları, Ankara, 1998.

İLKER, Ayşe, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1997.

İSAXANLI, Hamlet – DRAPER, David J. - MAMMADOVA, Khayala, **Azərbaycan Araşdırmaları Jurnalı**, Khazar University, Bakü, 2009.

KARAAĞAÇ, Günay, **Türkçenin Ses Bilgisi**, İkinci Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

KARAMAN, Erdal, **Karabağ Ağızları**, I, Birinci Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.

_____ “Bağımsızlık Sonrasında, Türkiye Türkçesinden Azeri Türkçesine Geçen Kelimeler”, Qafqaz Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü, s.1-17.

_____ “Azerbaycan Ağızları Üzerine Bir Deneme”, Qafqaz Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü, s. 1-8.

KARAYEV, Yaşar, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı**, (Haz. Doç. Dr. Yavuz Akpınar), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

KAYDORAV, Abdulali T. - ORAZOV, Meyirbek, **Türklük Bilgisine Giriş**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010.

KIRLI, Kamil, ŞİMŞEK, Sait, AKSOY, Hasan, **Azerbaycan-Türkçe Türkçe-Azerbaycanca**, Çağ Yayıncılık, Bakü, 2009.

KOMİTE, **Professor Məmməd Mübariz Əlizadənin Anadan Olmasının 90 İlliyi Münasibətilə Elmi Konfransın Materialları**, Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünaslıq Fakültəsi, Bakı, 2001.

KORKMAZ, Zeynep, “Anadolu Yazı Dilinin Tarih Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 419-423.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, **Edebiyat Araştırmaları, II**, İstanbul, 1989.

NAGIYEVA, Nigar, **Çağdaş Azerbaycan Yazarlarından Anar'ın Romancılığı Üzerine Bir İnceleme**, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2006.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Dördüncü Baskı, Yargı yayınları, Ankara, 2011.

TEKİN, Talat – ÖLMEZ, Mehmet, **Türk Dilleri Giriş**, İkinci Baskı, Yıldız Yayınları, İstanbul, 2003.

TEKİN, Talat, **Makaleler III Çağdaş Türk Dilleri**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005.

RƏSULOĞ, Ə. – RÜSTƏMOĞ, R. **Türk Dili**, Bakı Universiteti Neşriyyatı, Bakı 2007.

RIZAYEV, Anar, **Bayram Hasretinde**, Azərneşr, Bakı, 1963.

_____ **Ak Liman**, (Çev: İldeniz Kurtulan), Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

_____ **Beş Katlı Evin Altıncı Katı**, (Çev: Yusuf Gedikli), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.

_____ **Bir Fırsat Bulsam**, (Çev: İldeniz Kurtulan), Da yayınları, İstanbul, 2002.

_____ **Dante'nin Jübilesi**, (Çev: İldeniz Kurtulan), Da yayınları, İstanbul, 2002.

_____ **Eserler**, Üçüncü Cilt, Bakü, 2004.

_____ **Seçilmiş Eserleri**, Lider Neşriyat, Bakü, 2004.

_____ **Ak Koç Kara Koç**, (Çev: İldeniz Kurtulan), Da yayınları, İstanbul, 2005.

ŞAHİN, Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

ŞİRƏLİYƏV, Məmmədəğa, **Azərbaycan Dialektologiyasının Əsasları**, Şərğ-Qərb Yayınları, Bakı, 2008.

ORUÇ, Birsəl, **Azeri Türkçesinin Ses Özellikleri**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1988.

ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Üçüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.

YALÇIN, Süleyman Kaan, **Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009.

QURBANOV, Afad, **Müasir Azərbaycan Edebi Dili**, I. Cild, Qrifli Neşr, Bakü, 2003.

XUDİYEV, Nizami, **Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi**, Ankara, 1997.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Giresun'un Tirebolu ilçesinde doğdu. İlkokulu Tirebolu'da, ortaokul ve lise öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 1999 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünü kazandı. 2004 yılında Rize iline Türkçe öğretmeni olarak atandı. 2006 yılında Karabük ili Yunus Emre İlköğretim Okuluna Türkçe öğretmeni olarak tayin oldu ve burada değişik okullarda öğretmen ve idareci olarak çalıştı. 2010 yılında Karabük Fevzi Çakmak Anadolu Lisesinde idareci oldu. 2011 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili ana bilim dalına yüksek lisans öğrencisi olarak girdi. Yrd. Doç Dr. Ahmet ÖKSÜZ'ün danışmanlığında, **Anar Rızayev'in "Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi" Adlı Romanının Fonetik İncelemesi (Azerbaycan Türkçesi)** adlı yüksek lisans tezini hazırlamakla meşgul oldu. Evli ve iki çocuk babasıdır.